

ALICJA ANTAS-JASZCZUK

AGNIESZKA ROGUSKA

Ubóstwo jako kwestia społeczna w percepcji studentów pedagogiki

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Siedlce 2020

dr ALICJA ANTAS-JASZCZUK
[ORCID: 0000-0002-0558-8953]

dr AGNIESZKA ROGUSKA
[ORCID: 0000-0001-9181-1500]

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych, Instytut Pedagogiki

Recenzent:

prof. dr hab. MARIAN SURDACKI
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Publikacja powstała przy współpracy ze Studenckim Kołem Naukowym Pedagogów Kreatywnych
pod opieką dr Agnieszki Roguskiej

Komitet Wydawniczy:

Andrzej Barczak, Eugeniusz Cieślak, Janina Florczykiewicz (przewodnicząca), Jerzy-P. Georgica,
Beata Jakubik, Jarosław Kardas, Wojciech Kolanowski, Katarzyna Mroczyńska, Agnieszka Prusińska,
Sławomir Sobieraj, Jacek Sosnowski, Maria Starnawska, Ewa Wójcik, Waldemar Wysocki

© Copyright by Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2020

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach
przechowywania informacji lub przekazywany w jakiegokolwiek formie – elektronicznej,
mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji – bez zgody posiadacza praw autorskich.

ISBN 978-83-66541-08-5

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach
www.wydawnictwo-naukowe.uph.edu.pl

08-110 Siedlce, ul. Żytnia 17/19, tel. 25 643 15 20
Ark. wyd. 5.9. Ark. druk. 7.4.

Projekt okładki, druk i oprawa: EXDRUK Spółka Cywilna, Włocławek

Spis treści

Wstęp	5
-------------	---

Część I. UBÓSTWO – ZARYS PROBLEMU

1. Identyfikacja problemu ubóstwa	9
2. Determinanty ubóstwa	22
3. Miary ubóstwa	31
4. Przeciwdziałanie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu	36
4.1. Polityka walki z ubóstwem na poziomie Unii Europejskiej	37
4.2. Polityka przeciwdziałania i walki z ubóstwem na poziomie krajowym	43

Część II. PROBLEM UBÓSTWA W PERCEPCJI STUDENTÓW

1. Wprowadzenie	51
2. Metodyka analizy	54
3. Charakterystyka badanej zbiorowości	56
4. Analiza wyników badań	59
4.1. Obraz ubóstwa i ubogiego	59
4.2. Ubodzy w odbiorze społecznym	65
4.3. Przyczyny ubóstwa	68
4.4. Rozmiary i skutki ubóstwa	71
4.5. Działania na rzecz rozwiązywania problemu ubóstwa	75
4.6. Odpowiedzialność za problem ubóstwa	91
Zakończenie	97
Bibliografia	104
Indeks nazwisk	114
Spis tabel i wykresów	115
Summary	117

Contents

Introduction	5
--------------------	---

Part I. **POVERTY – OUTLINE OF THE PROBLEM**

1. Identification of the problem of poverty	9
2. Determinants of poverty	22
3. Poverty measures	31
4. Counteracting of poverty and social exclusion	36
4.1. Anti-poverty policy at the level of the European Union	37
4.2. Policy to prevent and combat poverty at national level	43

Part II. **THE PROBLEM OF POVERTY PERCEIVED BY STUDENTS**

1. Introduction	51
2. Methodology of analysis	54
3. Characteristics of the examined community	56
4. Scientific research analysis	59
4.1. The image of poverty and the poor	59
4.2. Social perception of the poor	65
4.3. Reasons of poverty	68
4.4. The range of poverty and its effects	71
4.5. Actions towards poverty problem solving	75
4.6. Responsibility for the problem of poverty	91
Conclusions	97
References	104
Name index	114
Tables and charts	115
Summary	117

Wstęp

We współczesnym świecie kwestia ubóstwa sytuuje się w obszarze istotnych, a równocześnie wstydliwych problemów społecznych. Nie ma krajów zupełnie wolnych od niego, a jako zjawisko ma uniwersalny charakter, tzn. występowało, występuje i będzie występować zawsze, gdyż wynika to z pewnych naturalnych różnicowań pomiędzy ludźmi. Jego zmienność w czasie i przestrzeni warunkowana jest różnorodnymi czynnikami. Samo w sobie stanowi problem, gdyż dotyczy człowieka, który żyjąc w konkretnych realiach czasowo-przestrzennych, cierpi niedostatek. Współcześnie równoległe do pojęcia „ubóstwo” stosowane są utożsamiane z nim terminy pokrewne np.: bieda, niedostatek, upośledzenie społeczne, deprywacja społeczna, nierówności społeczne, marginalizacja, ekskluzja społeczna, wykluczenie i inne. Pomimo zróżnicowanych podejść, zjawisko to nie jest związane wyłącznie z wymiarem ekonomicznym, ale również niedoborem i niedostatkiem w wielu dziedzinach zaspokajania potrzeb: w sferze zdrowia, edukacji, uczestnictwa w kulturze, uczestnictwa w życiu społecznym i politycznym. Podkreśla się zatem złożony, wielowymiarowy (społeczny, ekonomiczny, etyczny itd.) charakter ubóstwa, jego wieloprzyczynowość, a co za tym idzie, różnorodność podejść i tradycji interpretacyjnych poszczególnych dyscyplin naukowych.

W dobie współczesnej debaty nad tak dookreślanym problemem ubóstwa przyjmują szeroką perspektywę, w której rozważania rozstrzygają tę kwestię w ujęciu interdyscyplinarnym, przez pryzmat badań w obszarze różnych dyscyplin naukowych, w różnym kontekście, np. filantropii i działalności dobroczynnej, wykluczenia społecznego, opisów konkretnych grup społecznych uwikłanych w ubóstwo, praktyki i doświadczeń zawodowych w instytucjach pomocowych, czy wreszcie medialnych prezentacji obrazu ubóstwa.

Powyższe kwestie, poszerzone o rozważania dotyczące ustaleń terminologicznych wokół pojęcia „ubóstwo”, determinantów i miar ubóstwa oraz zagadnienie strategii przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecz-

nemu na poziomie Unii Europejskiej i w Polsce, zaprezentowano w pierwszej części książki, stanowiącej wykładnię i kontekst, w którym osadzano problematykę badań przeprowadzonych na populacji osób studiujących.

Przestrzeń badań w tematyce ubóstwa wciąż otwiera się na nowe zagadnienia wymagające penetracji badawczej i pogłębionych analiz oraz na nowe ujęcia i perspektywy, adekwatne do zmian obserwowanych w otaczającym świecie. W format ten wpisują się niewątpliwie, prezentowane w drugiej części niniejszej książki, wyniki badań opisujące ubóstwo jako kwestię społeczną, w kontekście opinii osób studiujących. Badania sondażowe przeprowadzono w grupie 242 studentów, kształcących się na kierunkach pedagogicznych w czterech uczelniach w Polsce (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej oraz Warszawska Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Bolesława Prusa w Warszawie). Zasadniczym celem badań była próba ustalenia, w jaki sposób studenci postrzegają problem ubóstwa w Polsce i jaki jest ich stosunek do ludzi uwikłanych w ten problem.

Zagadnienie społecznego oglądu ubóstwa przez osoby studiujące jest ważne, albowiem właśnie ta grupa w niedalekiej przyszłości przejmie odpowiedzialność za działania podejmowane w różnych sektorach życia społecznego, a reprezentowane przez nią poglądy, wyobrażenia i postawy, niewątpliwie będą miały przełożenie na podejście, sposób oraz jakość tych działań. Ponadto, na gruncie polskim, odnajdujemy stosunkowo mało badań dotyczących zagadnienia ubóstwa, w których źródłem opinii są przedstawiciele określonych segmentów/grup społecznych. Zdecydowanie częściej przywoływane są wyniki badań prowadzonych na strukturach „mieszanych” (populacje zróżnicowane pod względem wieku, wykonywanego zawodu, wykształcenia itd.) m.in. przez Biuro Studiów i Ekspertyz, Centrum Badania Opinii Społecznej, Główny Urząd Statystyczny i inne.

Badania podjęte na użytek niniejszego opracowania, z uwagi na zasięg oraz wielkość próby badawczej, nie przyjęły formuły badań reprezentatywnych. Ograniczono się jedynie do opisu i oceny zgromadzonego materiału empirycznego oraz formułowania pewnych wniosków, a także wysunięcia hipotez (adekwatnych do zależności zaobserwowanych w zgromadzonych danych empirycznych) mogących sugerować potencjalne obszary penetracji badawczej.

Przekazana do rąk czytelnika książka *Ubóstwo jako kwestia społeczna w percepcji studentów pedagogiki* kierowana jest do szerokiego grona odbiorców, w tym szczególnie do nauczycieli/wychowawców i osób, na których spoczywa odpowiedzialność za kształtowanie w młodszym pokoleniu postaw i zachowań prospołecznych zorientowanych na pomaganie innym, dzielenie się z innymi oraz ochronę.

*Alicja Antas-Jaszczyk
Agnieszka Roguska*

Część I

UBÓSTWO – ZARYS PROBLEMU

1. Identyfikacja problemu ubóstwa

Określenie istoty problemu ubóstwa wymaga zanalizowania sposobów interpretowania tego zjawiska. Rozumienie i definiowanie „ubóstwa”, podobnie jak wiele innych terminów opisujących rzeczywistość społeczną, nie doczekało się, jak dotąd, uniwersalnego, jednolitego ujęcia, pomimo że pierwsze badania nad zjawiskiem ubóstwa i próby jego definiowania zainicjowane zostały ponad sto lat temu, na przełomie XIX i XX wieku, przez Charlesa Bootha w Londynie oraz B. Seebohma Rowntree w Nowym Yorku¹. Pojęcie to wyjaśniane jest na gruncie różnych nauk, np. socjologii, dla której wykładnię stanowią możliwości i ograniczenia współuczestnictwa w życiu społecznym; psychologii – w układzie zaspokajania lub niezaspokajania pewnych potrzeb; polityki społecznej, dla której podstawowy wyznacznik stanowi brak dostatecznych środków do życia (niedostatek); ekonomii, gdzie miarę wyznaczają poziom dochodów i struktura wydatków.

W ocenie G. Baczewskiego zdecydowana większość społeczeństwa określa ubóstwo jako „brak środków do godnego życia, czyli życia, które odróżnia się od wegetacji”². Przy takim stwierdzeniu nasuwa się jednakże pytanie: czym jest godne życie, które przecież dla każdego może oznaczać co innego. Niewątpliwie sposoby interpretacji terminu „ubóstwo” implikują zróżnicowane postawy aksjologiczne, dobór kryteriów i mierników, kwestie dotyczące przyczyn, w tym cechy systemu społeczno-gospodarczego,

¹ E. Tarkowska, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Koncepcje i polskie problemy*, [w:] *Współczesne społeczeństwo polskie: dynamika zmian*, J. Wasilewski (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 319-320.

² G. Baczewski, *Oblicza biedy w Zjednoczonej Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008, s. 9.

zachowania i postawy ubogich itp. Jak podkreśla T. Kamiński, „pojęcia biedy, ubóstwa, niedostatku, upośledzenia społecznego, krytycznych sytuacji życiowych i deprywacji społecznej, mają charakter synonimiczny i odnoszą się do takich zjawisk, jak: niedostatek środków do życia, brak dachu nad głową, niemożność podjęcia pracy, osamotnienie, uzależnienia, przemoc w rodzinie i inne. Zjawiska te mają uniwersalny charakter, tzn. występowały, występują i będą występować zawsze, gdyż wynika to z pewnych naturalnych różnicowań pomiędzy ludźmi. Ich zmienność w czasie i przestrzeni pozostaje zatem silnie skorelowana z aktualną sytuacją społeczno-ekonomiczną danego społeczeństwa”³.

W ujęciu socjoekonomicznym „ubóstwo”, w definicji przyjętej w 1975 roku przez Radę Ministrów Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, „odnosi się do osób, rodzin lub grup osób, których środki są ograniczone w takim stopniu, że poziom ich życia obniża się poza akceptowane minimum w kraju zamieszkania”⁴. Po ponad dwudziestu latach, w ramach działań Unii Europejskiej, definicja „ubóstwa” została rozwinięta następująco: „ludzie żyją w ubóstwie, jeżeli ich dochód i zasoby są tak niskie, że uniemożliwia im to osiągnięcie poziomu życia uznawanego w ich społeczeństwie za minimalnie akceptowalny. Ze względu na ubóstwo mogą oni doznawać wielu problemów, począwszy od bezrobocia, niskiego dochodu, złych warunków mieszkaniowych, nieodpowiedniej opieki zdrowotnej i przeszkód w dostępie do edukacji ustawicznej, kultury, sportu i rekreacji. Są oni często wykluczeni i zmarginalizowani w stosunku do aktywności (gospodarczych, społecznych i kulturalnych), które są normą dla innych, a ich dostęp do praw podstawowych może być ograniczony”⁵.

W opracowaniach naukowych „ubóstwo” definiowane jest najczęściej jako „brak środków do życia”⁶, „widoczne ograniczenie dobrobytu”⁷, „niemożność osiągnięcia minimalnego standardu życiowego”⁸, „niedyspo-

³ T. Kamiński, *Ubóstwo – definicje, przyczyny i pomiar zjawiska*, „Roczniki Naukowe Caritas”, Rok II, 1998, s. 12.

⁴ J. Kordos, A. Ochocki, *Problemy pomiaru ubóstwa w krajach EWG i w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne” 1993, nr 1, s. 3-8.

⁵ *Joint report on social inclusion 2004*, European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004, s. 10.

⁶ L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, *Słownik języka polskiego PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019.

⁷ *World Development Report 2009*, World Bank, Washington 2009.

⁸ *Webster's New Encyclopedic Dictionary*, Black Dog & Leventhal Publishers, New York 2009.

nowanie wystarczającymi środkami (zarówno środkami pieniężnymi w postaci dochodów bieżących i dochodów z poprzednich okresów, jak i w formie nagromadzonych zasobów materialnych) pozwalającymi na zaspokojenie potrzeb jednostki (osoba, rodzina, gospodarstwo domowe)”⁹, „poziom życia poniżej minimum socjalnego, które jest uwarunkowane poziomem ekonomicznym danego kraju; jest miarą względną, ustaloną na podstawie tzw. »koszyka dóbr i usług«, które w danym państwie eksperci uznają za minimalny poziom godziwego życia, bądź jako proporcja do średnich dochodów w tym państwie”¹⁰. Podobnie w definicji „ubóstwa” przyjętej przez Bank Światowy, podstawę określenia stanowi kryterium dochodowe (*per capita*) mierzone parytetem siły nabywczej oraz przyjęty według tej przesłanki podział na: ubóstwo skrajne, umiarkowane oraz obejmujące jednostki zagrożone ubóstwem¹¹.

Jakkolwiek badacze problemu ubóstwa najczęściej skupiają się na ekonomicznym aspekcie tego zjawiska (łatwiejszy sposób operacjonalizacji definicji), to jednak od lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku zauważa się sukcesywne odchodzenie od podejścia bazującego głównie na wskaźnikach monetarnych i wskazywanie szerszego kontekstu społecznego oraz wielowymiarowości zjawiska¹². Uwzględnienie społecznego wymiaru zjawiska ubóstwa odnajdujemy m.in. w Raporcie Programu ONZ ds. Rozwoju, definiującego je jako: „ograniczenie wyboru i szans życiowych, naruszenie ludzkiej godności; brak możliwości skutecznego uczestnictwa w społeczeństwie; niedostatek żywności i ubrań potrzebnych rodzinie, brak możliwości uczęszczania do szkoły i korzystania ze służby zdrowia, brak dostępu do ziemi, którą można uprawiać lub pracy, żeby móc zarobić na życie, brak dostępu do kredytu. Ubóstwo oznacza również zagrożenie, bezsilność i wykluczenie jednostek, rodzin i społeczności. Oznacza podatność na przemoc i często wiąże się z życiem w niepewnych warunkach bez dostępu do czystej

⁹ T. Panek, *Ubóstwo i nierówności: dylematy pomiaru*, [w:] *Warunki i jakość życia Polaków*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2009, s. 310-319.

¹⁰ A. Cudowska, *Nierówności społeczne w globalizującym się świecie*, [w:] *Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej, wokół zagadnień teoretycznych*, K. Białobrzeska, S. Kawula (red.), Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2006, s. 38.

¹¹ *World Development Report 2014-2015. Ending Poverty and Sharing Prosperity*, The World Bank and The International Monetary Fund, Washington 2015, p. 32.

¹² M. Wójcik-Żołądek, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*, „Infos” 2012, nr 4 (118), s. 1-4.

wody i urządzeń sanitarnych”¹³. W takiej perspektywie nowe spojrzenie na kwestię ubóstwa i sposobów jego pomiaru prezentuje również jeden z wybitnych badaczy problemów rozwojowych współczesnego świata, Amartya Kumar Sen, indyjski ekonomista, laureat Nagrody Banku Szwecji im. Alfreda Nobla w dziedzinie ekonomii w 1998 roku. Według Sena „ubóstwo” jest niedostatkiem możliwości, a nie dochodów¹⁴. Sytuowanie ubóstwa w kategoriach dochodowych nie oddaje w pełni sytuacji ludzi ubogich, dlatego należy przyjmować bardziej rozległą perspektywę celem odzwierciedlenia niedostatków życia i wolności. Sen utożsamia rozwój z poszerzaniem zakresu ludzkiej wolności, wskazując, że prawa i swobody polityczne są czynnikiem jemu sprzyjającym. Istotne wśród innych czynników – dochód i bogactwo, należy – zdaniem Sena – ujmować w szerokim i zróżnicowanym kontekście powodzenia i niemożności. W swojej koncepcji proponuje analizę i opis nierówności społecznych w kategoriach zdolności (*capability*) oraz funkcjonowania (*functionings*) i zdolności do funkcjonowania¹⁵.

Analogicznie, w kategoriach złożonego i wielowymiarowego zjawiska, określa „ubóstwo” E. Tarkowska, podkreślając, że „nie jest ono tylko kwestią niskich dochodów, lecz niedoborów i niedostatków w wielu sferach zaspakajania potrzeb (zdrowia, edukacji, uczestnictwa w kulturze, w życiu politycznym i innych dziedzinach)”¹⁶. Podobnie H. Pompey, w oparciu o wyniki badań, poddaje krytyce socjoekonomiczne podejście do kwestii ubóstwa, wskazując, że „przeżywanie ubóstwa jest w sposób znaczący współokreślane przez czynniki psychiczne, socjopsychiczne i kognitywno-emocjonalne. Istotne jest również jaką interpretację nadaje mu dotknięta przezeń osoba”¹⁷. Również K.W. Frieske, w kwestii odnoszącej się do sposobu pojmowania „ubóstwa”, wyraźnie akcentuje pozamaterialny aspekt tego zjawiska, twierdząc, że „ubóstwo to wcale nie tylko brak pieniędzy, to raczej takie szczególne okoliczności, które nie pozwalają ludziom nimi

¹³ Por. T. Panek, *Ubóstwo jako kwestia społeczna*, [w:] *Polityka społeczna*, A. Kurzynowski (red.), Instytut Gospodarstwa Społecznego SGH, Warszawa 2001, s. 162; R. Lister, *Bieda*, Wyd. Sic!, Warszawa 2007, s. 26.

¹⁴ A. Sen, *Rozwój i wolność*, Zysk i S-ka, Poznań 2002, s. 105.

¹⁵ P. Bagiński, *Amartya Sen i jego koncepcja wyjścia ze stanu ubóstwa poprzez poszerzenie zakresu wolności*, „Dialogi o Rozwoju” 2007, nr 1, s. 63-66.

¹⁶ *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, E. Tarkowska (red.), Wyd. Typografia, Warszawa 2000, s. 19-20.

¹⁷ H. Pompey, *Inne oblicza ubóstwa*, „Roczniki Naukowe Caritas”, Rok II, 1998, s. 47-48.

dotkniętym na uczestnictwo w życiu zbiorowym i – zwłaszcza – w istotny sposób pomniejszając ich możliwości uczestnictwa w podstawowych instytucjach społecznych, od rodziny poczynając, na wymiarze sprawiedliwości kończąc”¹⁸.

Wielowymiarowe ujęcie terminu „ubóstwo” odnajdujemy również w encyklice Jana Pawła II *Sollicitudo rei socialis*. Papież postrzega ubóstwo w trzech wymiarach: ekonomicznym, społeczno-politycznym i kulturowym. Wskazuje przy tym, że „niedorozwój, którego świadkami jesteśmy w naszych czasach, nie jest jedynie niedorozwojem ekonomicznym, ale także kulturowym, politycznym i po prostu ludzkim”; „czy negowanie lub ograniczanie praw ludzkich, np. prawa do wolności religijnej, udziału w budowaniu społeczeństwa, swobody zrzeszania się, a także podejmowania inicjatyw w sprawach ekonomicznych – nie zubożają osoby ludzkiej tak samo, jeśli nie bardziej niż pozbawienie dóbr materialnych?”¹⁹. Ubóstwo jest zatem wyjaśniane przez Jana Pawła II jako brak lub ograniczenie dóbr i wartości, umożliwiających człowiekowi jako osobie zaspokajanie jego podstawowych potrzeb. A. Szewczyk podkreśla przy tym, że charakterystyczną i znamioną cechą ubóstwa w ujęciu Jana Pawła II jest fakt, iż zawsze w centrum stawia on nie tyle zjawisko, co człowieka dotkniętego ubóstwem. Ubóstwo stanowi zatem problem przez fakt, że dotyczy człowieka, który egzystując w konkretnych uwarunkowaniach przestrzenno-czasowych, cierpi niedostatek²⁰.

Przedstawiona wyżej analiza różnorodnych definicji terminu „ubóstwo” wskazuje na dwojake podejście w sposobie jego interpretacji: wąskie, z naciskiem na aspekt materialny, ekonomiczny, oraz szerokie uwzględniające wielość aspektów życia człowieka. Jak zauważa T. Kamiński, potrzeba wielostronnego ujmowania problemu ubóstwa (różne sfery życia człowieka) przypuszczalnie wynika z faktu, iż silne jest w ludziach subiektywne poczucie niesprawiedliwości w podziale dóbr, braku szans w stosunku do innych, chęć dorównania bądź też przewyższenia innych pod względem statusu materialnego i pozycji społecznej. Fakt ten sprawia,

¹⁸ K.W. Frieske, *Bieda – miary i interpretacje*, [w:] *Polska bieda II. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, S. Golinowska (red.), IPISS, Warszawa 1997, s. 218.

¹⁹ Por. H. Skorowski SDB, *Wokół współczesnych form ubóstwa*, „Roczniki Naukowe Caritas”, Rok II, 1998, s. 31-34.

²⁰ A. Szewczyk, *Oblicza ubóstwa w społeczeństwie informacyjnym*, PWN, Warszawa 2006, s. 86.

iż mimo ciągłego postępu technicznego i rozwoju gospodarczego, również w tzw. krajach bogatych, kwestia ubóstwa nie została definitywnie rozwiązana²¹. Ponadto niezaspokajanie pewnego rodzaju potrzeb w obrębie jednego obszaru funkcjonowania człowieka generuje negatywne następstwa w pozostałych obszarach, wywołuje także skutki w świadomości i postrzeganiu własnej sytuacji. Ubóstwo powinno być zatem rozpatrywane jako syndrom, w którym czynnik sprawczy stanowią niewystarczające do życia środki materialne²².

W tym miejscu warto również wspomnieć, że współcześnie równoległe do pojęcia „ubóstwo” stosowane są utożsamiane z nim terminy pokrewne np.: bieda, niedostatek, upośledzenie społeczne, deprywacja społeczna, nierówności społeczne, marginalizacja, ekskluzja społeczna, wykluczenie i inne. W literaturze (oprócz pojęć: niedostatek, deprywacja) dość często pojawiającymi się określeniami, utożsamianymi z ubóstwem, są terminy „marginalizacja” i „wykluczenie społeczne”. Według E. Trempały marginalizacja odnosi się do zauważanego, pogłębiającego się podziału świata na bogatych i biednych. Na tych co mają dostęp i nie mają dostępu do „suto zastawionego stołu”. W tym kontekście nie chodzi tylko o faktyczną biedę czy głód, ale szczególnie o poczucie bycia marginalizowanym, co powoduje wewnętrzną urazę i frustrację ludzi, że w wyścigu po coraz doskonalsze dobra konsumpcji nie ma dla nich miejsca²³. W znaczeniu ogólnym, posługując się pojęciem „marginalizacja”, na względzie pozostają takie stany rzeczy, które świadczą o uniemożliwieniu „komuś czegoś”, utrudnieniu bądź ograniczeniu dostępu do „czegoś”, spychaniu na margines (na drugi plan), traktowaniu ubocznym, zainteresowaniu okazjonalnym, uznawaniu „czegoś” za mniej ważne itp. Zmarginalizowanie to innymi słowy wykluczenie, albowiem wykluczenie „kogoś” bądź „czegoś” jest zazwyczaj wynikiem uprzedniego

²¹ T. Kamiński, *Ubóstwo – definicje, przyczyny i pomiar zjawiska*, „Roczniki Naukowe Caritas”, Rok II, 1998, s. 13.

²² D. Rybczyńska, *Poziom życia rodzin a poczucie ubóstwa: badania socjologiczne w rejonie Polski zachodniej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego, Zielona Góra 1995, s. 16.

²³ E. Trempała, *Zagrożenie rozwoju człowieka marginalizacją i wykluczeniem w środowiskach lokalnych a pedagogika społeczna*, [w:] *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, K. Marzec-Holka (red.), przy współprac. H. Guzy-Steinke, A. Rutkowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005, s. 48.

marginalizowania²⁴. Również według A. Radziejewicz-Winnickiego „wykluczenie to bardziej zaawansowana marginalizacja”²⁵.

Formy marginalizacji są w różny sposób klasyfikowane. I tak, przyjmując jako kryterium podziału zróżnicowane płaszczyzny działalności ludzkiej, na których występują, formy marginalizacji mogą być związane:

- ze sferą wytwórczości, w tym z różnymi stopniami zatrudnienia, z bezrobociem, z działalnością gospodarczą;
- ze sferą spożycia, a w niej ze kwestią wielkości dochodów, a więc z uczestnictwem w dostępie do dóbr i usług;
- z szeroko pojętą sferą kultury, gdzie „marginalność” objawia się i jest skutkiem trwania w sposobach zachowania się uniemożliwiających wykonywanie ról społecznych, odpowiadającym standardom grup dominujących;
- ze sferą oświaty, a w niej dostępem do literatury i sztuki;
- ze sferą polityki, a w niej z partycypacją w wyrażaniu opinii i podejmowaniu decyzji dotyczących realizacji praw obywatelskich, konsumenckich, praw mieszkańca danego obszaru;
- ze sferą socjalną, a w niej z dostępem do opieki zdrowotnej, opieki społecznej, usług medycznych czy mieszkania²⁶.

Również pojęcie „wykluczenie społeczne” jest w różnorodny sposób interpretowane i jak dotąd nie doczekało się jednej, uniwersalnej definicji. Najczęściej jest wyjaśniane jako „sytuacja uniemożliwiająca lub znacznie utrudniająca jednostce lub grupie zgodne z prawem pełnienie ról społecznych, korzystanie z dóbr publicznych i infrastruktury społecznej, gromadzenie zasobów i zdobywanie dochodów w godny sposób. Ograniczenie to nie wynika z przekonania tych, którzy są wykluczeni, ale z deficytów całkowicie lub w dużej mierze niezależnych od wykluczonych. Wykluczenie dotyczy może pracy, konsumpcji, uczestnictwa w kulturze, życiu społeczności lokalnych

²⁴ A.W. Janke, *Marginalizacja i wykluczenie społeczne rodziny – perspektywa pedagogiczna*, [w:] *Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej, wokół zagadnień teoretycznych*, K. Białobrzeska., S. Kawula (red.), „Akapit”, Toruń 2006, s. 151.

²⁵ A. Radziejewicz-Winnicki, *Pedagogika społeczna w obliczu realiów codzienności*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

²⁶ T. Kowalak, *Marginalność i marginalizacja społeczna*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 1998, s. 21.

i w polityce”²⁷. Generalnie, przyjąć należy, że wykluczenie społeczne polega na niepodejmowaniu zwyczajowej i społecznie akceptowanej drogi życiowej lub wypadaniu z niej i dotyczy osób, rodzin lub grup ludności, które:

- żyją w niekorzystnych warunkach ekonomicznych (ubóstwo materialne);
- zostają dotknięte niekorzystnymi procesami społecznymi, wynikającymi z masowych i dynamicznych zmian rozwojowych, np. deindustrializacji, kryzysów, gwałtownego upadku branż czy regionów;
- nie zostały wyposażone w kapitał życiowy umożliwiający im normalną pozycję społeczną, odpowiedni poziom kwalifikacji, wejście na rynek pracy lub założenie rodziny, co dodatkowo utrudnia dostosowanie się do zmieniających się warunków społecznych i ekonomicznych;
- nie posiadają dostępu do odpowiednich instytucji pozwalających na wyposażenie w kapitał życiowy, jej rozwój i pomnożenie, co ma miejsce w wyniku niedorozwoju tych instytucji, spowodowanego brakiem priorytetów, brakiem środków publicznych, niską efektywnością funkcjonowania;
- doświadczają przejawów dyskryminacji, zarówno wskutek niedorozwoju własnego ustawodawstwa, jak i kulturowych uprzedzeń oraz stereotypów;
- posiadają cechy utrudniające im korzystanie z powszechnych zasobów społecznych ze względu na zaistnienie: niesprawności, uzależnienia, długotrwałej choroby albo innych cech indywidualnych;
- są przedmiotem niszczącego działania innych osób, np. przemocy, szantażu, indoktrynacji²⁸.

Przyjąć zatem należy, że wykluczenie społeczne jest stanem z natury niepożądanym nie tylko dlatego, że jednostka przestaje być aktywna, izoluje się od innych osób, ma powody do frustracji, ale także dlatego, że wykluczenie społeczne zubaża kapitał ludzki i kapitał społeczny. Wynika z tego, że jakkolwiek wykluczenie społeczne, jest „schorzeniem” jednostkowym, to równocześnie jest problemem społecznym, co przy większym natężeniu

²⁷ T. Panek, J. Czapiński, *Wykluczenie społeczne*, [w:] *Diagnoza społeczna 2013: warunki i jakość życia Polaków*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2014, s. 385.

²⁸ Zespół Zadaniowy ds. Reintegracji Społecznej, *Wykluczenie społeczne*, [w:] *Narodowa Strategia Integracji Społecznej*, Ministerstwo Polityki Społecznej, Warszawa 2004, s. 22-24.

może się stać ostrą kwestią społeczną, której zwalczanie wymaga wielu zabiegów i środków²⁹. K. Frieske zauważa przy tym, że używanie terminów „marginalizacja”, „wykluczenie społeczne” i zajęcie się problematyką procesów wykluczania, marginalizacji w ostatnich latach nie jest wynikiem zaistnienia obszarów wykluczenia. Oczywiście jest, że skoro istniały społeczeństwa, to musiały one wyznaczać swoje obrzeża, marginesy, sfery wykluczenia. Nic zatem istotnego nie zmieniło się w najbardziej podstawowych mechanizmach życia zbiorowego, a to, że o ekskluzji (wykluczeniu, odrzuceniu) mówi się i pisze, jest skutkiem zmiany hierarchii ocen i politycznych priorytetów, wyznaczających łącznie strukturę problemów, które uznajemy za ważne. Ponadto termin „ekskluzja społeczna” został wprowadzony do debaty publicznej głównie dlatego, że rządy niektórych państw miały opory wobec nazywania sytuacji w swoich krajach terminem ubóstwo. Termin wykluczenie społeczne wydawał się być odpowiedniejszym do opisu aktualnej sytuacji w danym kraju, mniej stygmatyzującym, poprawniejszym politycznie, mniej wartościującym niż bieda czy ubóstwo, kultura ubóstwa³⁰. Jak podkreśla S. Golinowska, termin „wykluczenie społeczne” nie powinien być stosowany jako synonim ubóstwa, pomimo że ubóstwo może być postrzegane jako jeden z czynników wykluczenia społecznego, jako jego przyczyna lub współwystępować z innymi jego wymiarami³¹.

Wysunięta przez D. Rybczyńską teza, że czynnikiem sprawczym ubóstwa (traktowanego jako syndrom) są niewystarczające do życia środki materialne³², domaga się wyjaśnienia, co należy rozumieć pod pojęciem „niewystarczające” i jak określić granice owej „niewystarczalności”. Rozstrzygnięcia w tym zakresie umożliwiają bowiem ustalenie, czy ubóstwo słusznie jest uważane za zjawisko o charakterze absolutnym, względnym (relatywnym) czy subiektywnym.

Za prekursorów absolutnego podejścia do definiowania „ubóstwa” uważa się angielskich badaczy z przełomu XIX i XX wieku Charlesa Jamesa

²⁹ A. Kurzynowski, *Wykluczenie społeczne – różne pojęcia definicyjne*, [w:] *Zapobieganie wykluczeniu społecznemu*, L. Frąckiewicz (red.), Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2005, s. 23.

³⁰ K.W. Frieske, *Dynamika koncepcji marginalizacji społecznej*, „Polityka Społeczna” 2002, nr 11/12, s. 32-35.

³¹ S. Golinowska (red.), *Od ubóstwa do wykluczenia społecznego. Badania. Koncepcja. Wyniki. Propozycje. Polska, Europa i świat*, IPiSS, Warszawa 2008, s. 116.

³² D. Rybczyńska, *Poziom życia rodzin a poczucie ubóstwa: badania socjologiczne w rejonie Polski zachodniej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego, Zielona Góra 1995, s. 16.

Bootha i Benamina Seebohma Rowntreea. Ich badania miały wpływ m.in. na interwencję rządu w walkę z ubóstwem na początku XX wieku i przyczyniły się do stworzenia emerytur i bezpłatnych posiłków szkolnych dla najbiedniejszych dzieci w Anglii. Według Rowntree ubóstwo powinno być utożsamiane z brakiem zaspokojenia minimalnych potrzeb biologicznych człowieka, takich jak pożywienie czy ubranie. W podejściu absolutnym starano się zatem stworzyć definicję „ubóstwa”, która byłaby adekwatna do każdych warunków, niezależnie od poziomu rozwoju cywilizacyjnego i możliwości społeczności objętej badaniem³³. Cechą wspólną definicji ubóstwa absolutnego jest przyjmowanie granicy ubóstwa jako pewnego poziomu bazowego, niezwiązanego bezpośrednio z przeciętnym poziomem życia i bez uwzględniania rozpiętości dochodowych w społeczeństwie³⁴. Zdaniem T. Panka, według zwolenników podejścia absolutnego, problem ubóstwa zostanie rozwiązany, kiedy wszystkim członkom społeczeństwa zostanie zapewnione zaspokojenie ich podstawowych potrzeb. Tym samym poprzez wzrost ekonomiczny ubóstwo (w sensie absolutnym) może zniknąć. Jednakże uwagę przy tym należy zwrócić na fakt, że podejście absolutne zawsze zawiera w sobie pierwiastek relatywizmu, albowiem określenie tzw. „koszyka potrzeb” dla kategorii ubóstwa i minimum ich zaspokajania zawsze jest warunkowane poziomem rozwoju społeczno-ekonomicznego danego kraju³⁵.

Inspiracją dla zmiany paradygmatu ubóstwa z ujęcia absolutnego w kierunku koncepcji ubóstwa relatywnego były badania R.K. Mertona (1950) w Stanach Zjednoczonych oraz W.G. Runcimana (1966) i P.B. Townsenda (1952, 1962, 1979) w Wielkiej Brytanii³⁶.

W ujęciu relatywnym (względny) przyjmuje się, że ubóstwo względne występuje wtedy, gdy poziom życia i dochodów niektórych osób znacznie odbiega od ogólnej normy kraju lub regionu, w którym żyją. Osoby

³³ D. Szymczak, *Wprowadzenie do problemu ubóstwa w ujęciu Amartyi Kumara Sena. Wymiar etyczny*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym/Annales. Ethics in Economic Life” 2016, Vol. 19, No. 3, s. 85-98; doi: <http://dx.doi.org/10.18778/1899-2226.19.3>.

³⁴ T. Kamiński, *Ubóstwo – definicje, przyczyny i pomiar zjawiska*, „Roczniki Naukowe Caritas”, Rok II, 1998, s. 13.

³⁵ T. Panek, *Ubóstwo i nierówności: dylematy pomiaru*, [w:] *Statystyka społeczna – dokonania, szanse, perspektywy*, GUS, Warszawa 2008, s. 41.

³⁶ D. Kawińska, A. Witoń, *Walka z ubóstwem i wykluczeniem społecznym w warunkach kryzysu – analiza empiryczna postępów państw członkowskich UE w realizacji strategii Europa 2020*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 310, s. 137-151.

te walczą o to, by żyć normalnie i uczestniczyć w zwykłym życiu gospodarczym, społecznym i kulturalnym. Znaczenie tego terminu różni się w zależności od kraju, tak jak różne są standardy życia większości społeczeństwa³⁷. Podejście to oznacza w praktyce, iż przy wysokim ogólnym poziomie życia uznawać się będzie za ubogie takie osoby, których potrzeby podstawowe są wprawdzie zaspokojone, ale które żyją na poziomie znacznie niższym niż przeciętny w danym społeczeństwie³⁸. Innymi słowy, ubóstwo nie może zostać całkowicie wyeliminowane, lecz jedynie zmniejszane poprzez eliminowanie nierówności na poziomie zaspokajania podstawowych potrzeb jednostek i grup społecznych³⁹.

W takiej perspektywie, pod koniec lat 70. XX w. Peter Brereton Townsend – przyjmując, że ubóstwo ma charakter relatywny, a nie obiektywny – wyszczególnił trzy formy deprywacji relatywnej:

- obiektywną, w sensie naukowo stwierdzalnego pokrzywdzenia w zakresie np. podziału dochodów, standardu konsumpcji i koszyka towarów;
- normatywną, w sensie publicznie postrzeganego lub uznawanego ubóstwa;
- subiektywną indywidualną lub grupową, w sensie osobistego poczucia pokrzywdzenia i niesprawiedliwości⁴⁰.

Według P.B. Townsenda ubóstwo nie polega na ograniczonych dochodach, lecz na braku możliwości pełnej partycypacji społecznej osób o niskich dochodach. Ujmuje zatem „ubóstwo” nie tylko jako niekorzystne położenie materialne jednostki, lecz również jako szkodliwą relację społeczną⁴¹.

Koncepcja relatywnej deprywacji Townsenda nie tylko ukształtowała kierunki późniejszych badań naukowych nad zjawiskiem ubóstwa, ale miała również istotny wpływ na politykę społeczną realizowaną w krajach wysoko- i średniozamożnych, zwłaszcza państwach europejskich⁴².

³⁷ *Ubóstwo i nierówności w Unii Europejskiej*, Przewodnik EAPN nr 6/2014, http://dev-eapn.rebelhst.pro-linuxpl.com/eapn/uploads/2014/12/2014-Poverty-Explainer_PL.pdf [data dostępu: 13.03.2020].

³⁸ T. Kamiński, *Ubóstwo – definicje...*, op. cit., s. 13.

³⁹ T. Panek, *Ubóstwo i nierówności: dylematy pomiaru*, [w:] *Statystyka społeczna – dokonania, szanse, perspektywy*, GUS, Warszawa 2008, s. 41-42.

⁴⁰ T. Kamiński, *Ubóstwo – definicje...*, op. cit., s. 13-14.

⁴¹ Za: P. Chmielewski, *Znaczenie definicji biedy w wyznaczaniu granicy ubóstwa*, „Finanse i Prawo Finansowe” 2016, t. III, nr 1, 2016, s. 37-50.

⁴² D. Kawiorska, A. Witoń, *Walka z ubóstwem...*, op. cit., s. 140.

Generalnie, przyjąć należy, że u podstawy rozróżnienia ubóstwa relatywnego i absolutnego leży kwestia rozumienia ludzkich potrzeb i próba odpowiedzi na pytanie, czy są one wynikiem społecznej konstrukcji, czy też istnieją obiektywne ludzkie potrzeby wolne od społecznego, historycznego lub kulturowego kontekstu⁴³. Innymi słowy „ubóstwo” w ujęciu absolutnym odnosi się do wymiaru biologicznego (podstawowe warunki, które muszą zostać spełnione, aby jednostka mogła przeżyć i zachować zdrowie), zaś w ujęciu relatywnym „ubóstwo” definiuje się kulturowo i podkreśla nierozzerwalność z życiem społecznym, stąd nie można przyjmować jednakowej miary, gdyż ludzie nie wszędzie mają jednakowe potrzeby. Ubóstwo ma zatem, różne oblicza: na różny sposób, w różnych wymiarach i intensywności ludzie odczuwają niezaspokojenie potrzeb. Wyróżnia się przy tym:

- ubóstwo długotrwałe – czyli biedę głęboką, utrwalającą się w czasie;
- ubóstwo przejściowe – tzw. biedę płytką, związaną z mniejszymi i krócej trwającymi niedoborami ekonomicznymi⁴⁴.

Oprócz wymienionych wyżej, istnieją także inne sposoby wyróżniania rodzajów ubóstwa materialnego, jeszcze wyraźniej oceniające różne jego typy. I tak Heinz Strang wyróżnia:

- ubóstwo pierwszorzędne – jest nim ubóstwo absolutne, egzystencjalne;
- drugorzędne – ubóstwo względne;
- ubóstwo trzeciorzędne – oznaczające różne typy wykluczenia, marginalizacji, niedostatku⁴⁵.

W oparciu o przedstawione rodzaje ubóstwa określić można jego pewne ogólne cechy, m.in.: poziom, zasięg (np. wysoki, niski); głębokość (np. głębokie, płytkie); trwałość (np. długotrwałe, krótkotrwałe); struktura (rozkład ubóstwa według określonych cech ludzi, np. struktura ubóstwa według płci, według wieku, według pozycji na rynku pracy, według miejsca zamieszkania); dynamika (np. bardzo zmienne, mało zmienne).

Reasumując, prezentowane w literaturze przedmiotu definicje ubóstwa, jego rodzaje i typologie, pomimo zróżnicowanych podejść, podkreślają, iż zjawisko to nie jest związane wyłącznie z wymiarem ekonomicz-

⁴³ P. Chmielewski, *Znaczenie definicji biedy...*, op. cit., s. 37-50.

⁴⁴ A. Szewczyk, *Oblicza ubóstwa...*, op. cit., s. 84.

⁴⁵ W. Surmiak, *Opcja preferencyjna na rzecz ubogich wyrazem miłości społecznej. Studium teologicznomoralne w świetle nauczania Jana Pawła II*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2009, s. 60-65.

nym, ale również z niedoborem i niedostatkami w wielu dziedzinach zaspokajania potrzeb: w sferze zdrowia, edukacji, uczestnictwa w kulturze, uczestnictwa w życiu społecznym i politycznym⁴⁶. Wyróżnione perspektywy sprawiają, że współczesne definicje znacznie wykraczają poza wąski zespół cech opisujących ubóstwo, uwzględniając inne czynniki istotne dla standardu życia jednostek⁴⁷. Podkreśla się zatem złożony, wielowymiarowy charakter ubóstwa, ujmując go w kategorię syndromu. Według I. Topińskiej oznacza to pewnego rodzaju przesunięcie koncepcji ubóstwa w kierunku wykluczenia społecznego⁴⁸. Problem niemożności jednoznacznego zdefiniowania „ubóstwa” wynika zatem z wielości wymiarów (społeczny, ekonomiczny, etyczny itd.), w których może ono występować, jego wieloprzyczynowości, a także podejść i tradycji interpretacyjnych poszczególnych dyscyplin naukowych.

⁴⁶ M. Jarosz, *Ubóstwo*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 4, Oficyna Naukowa, Warszawa 2002, s. 270.

⁴⁷ E. Tarkowska, *Wprowadzenie. Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, [w:] *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, E. Tarkowska (red.), Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2013, s. 18.

⁴⁸ *Pomiar ubóstwa. Zmiany koncepcji i ich znaczenie*, I. Topińska (red.), Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2008, s. 20-21.

2. Determinanty ubóstwa

Przyczyny ubóstwa i skuteczne sposoby jego zwalczania stanowią jedno z najpoważniejszych wyzwań rozwojowych współczesnego świata. Jako przedmiot zainteresowań wielu dyscyplin nauki zagadnienie to doczekało się licznych opracowań, zwłaszcza na gruncie ekonomii i socjologii.

Rozważania nad przyczynami ubóstwa nie doprowadziły do wypracowania jednej, spójnej teorii wyjaśniającej to zagadnienie, a tym samym nie ma również zgody wśród badaczy co do tego, jak należy mu przeciwdziałać⁴⁹.

Jak zauważa A. Szewczyk, sprecyzowanie czynników powodujących ubóstwo poszczególnych osób, rodzin, społeczności czy określonych regionów jest problemem złożonym. Podział na biednych i bogatych towarzyszy bowiem ludzkości „od zawsze” (w każdym okresie historycznym z różnym natężeniem). Problem ten komplikuje dodatkowo trudność wyraźnego odróżnienia przyczyn od skutków ubóstwa, które mają zarówno wymiar indywidualny, jak i ogólnospołeczny⁵⁰. W literaturze podejmującej zagadnienie ubóstwa można wyodrębnić (analogicznie jak w sposobie definiowania terminu ubóstwo) dwa biegunowo różne podejścia do przyczyn ubóstwa – absolutne i względne. „Różnica poglądów w tym przypadku polega na podejściu do oceny rynku. Zwolennicy twardych reguł rynkowych, którzy opowiadają się za stosowaniem kategorii ubóstwa absolutnego, jego przyczyn poszukują generalnie w niewłaściwych zachowaniach samych ubogich; natomiast egalitaryści postrzegają je w kategoriach względnych, obarczając winą system gospodarczo-społeczny”⁵¹. W ujęciu absolutnym wskazuje się zatem na przyczyny warunkowane zachowaniem samych ubogich, tj. brak aktywności i zainteresowania udziałem w gospodarce rynkowej, niska produktywność, uchylanie się od pracy, alkoholizm, narkomania, patologie życia rodzinnego itp. Z kolei w ujęciu względnym przyczyn ubóstwa doszukuje się głównie w mechanizmie funkcjonowania systemu społeczno-ekonomicznego (przede wszystkim chodzi o niedostateczny przydział środków

⁴⁹ M. Grabowska, *Ubóstwo jako efekt zewnętrzny funkcjonowania konkurencyjnej gospodarki*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2012, nr 25, s. 37-49.

⁵⁰ A. Szewczyk, *Oblicza ubóstwa w społeczeństwie informacyjnym*, PWN, Warszawa 2006, s. 105-117.

⁵¹ T. Pilch, I. Lepalczyk, *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1995, s. 344.

pewnym grupom społecznym, słabo rozbudowany państwowy system rozdzielania dochodów i świadczeń społecznych i inne). W takiej perspektywie za podstawowe przyczyny ubóstwa uznaje się bezrobocie, niskie wynagrodzenie, małą wydajność pracy będącą następstwem niskiej produktywności jednostki⁵². Istotne jest przy tym – zdaniem K. Faliszek – że „tylko ubóstwo absolutne ma charakter biedy obiektywnej, natomiast ubóstwo względne wcale nie musi nią być, odnosi się bowiem w większym stopniu do nierówności dochodowych (poziomu życia), niż do rzeczywistej deprywacji potrzeb”⁵³.

Podejmując próby klasyfikowania przyczyn ubóstwa, zauważa się, iż mogą one mieć charakter ogólny lub warunkowany czynnikami specyficznymi wyłącznie dla danego kraju (np. dyskryminacja rasowa), strefą geograficzno-klimatyczną (np. powodzie, trzęsienia ziemi) lub czynnikami właściwymi określonej ustroju społeczno-gospodarczemu⁵⁴. Jak podkreśla K. Frieske, „różni się również ubóstwo (bieda) w pojedynczym gospodarstwie domowym od biedy skupionej w enklawach, na obrzeżu aglomeracji miejskiej”⁵⁵.

Uwzględniając różnorodne determinanty, w literaturze wyróżnia się osobowe, subiektywne oraz obiektywno-strukturalne przyczyny ubóstwa. I tak wśród **przyczyn osobowych** (niezależnych od jednostki/grupy) wymienia się: niepełnosprawność, długotrwałą chorobę, podeszły wiek oraz różnorodne sytuacje losowe, katastrofy i inne, sprawiające, że jednostka/grupa nie jest w stanie samodzielnie utrzymać się przy życiu, zapewnić sobie minimum egzystencji lub też uczestniczyć w zwyczajnym życiu społecznym⁵⁶. Z kolei jako **przyczyny subiektywne** (zależne od jednostki/grupy) wymienia się: różnice w indywidualnych możliwościach, przekonania, postawy, zachowania, w tym postawy bierne, lenistwo, brak zasad, niegospodarność i nieuczciwość, inny niż uznawany w danej społeczności system wartości,

⁵² N. Barr, *Ekonomika polityki społecznej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1993, s. 136-142.

⁵³ K. Faliszek, K. Łęcki, K. Wódz, *Górnicy. Zbiorowości górnicze u progu zmian*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice 2001.

⁵⁴ A. Szewczyk, *Oblicza ubóstwa...*, op. cit., s. 105-117.

⁵⁵ K.W. Frieske, *Bieda – miary i interpretacje*, „Więź” 1995, nr 10, s. 167-171.

⁵⁶ T. Kaźmierczak, *Deprywacja społeczna a pomoc społeczna*, [w:] T. Kaźmierczak, M. Łuczyńska, *Wprowadzenie do pomocy społecznej*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998, s. 29-31.

świadomy wybór takiego, a nie innego trybu życia⁵⁷. Tego rodzaju podejście propagował i rozwijał m.in. Ch. Murray, który twierdził, że istnieją ludzie, którzy zamiast próbować swoich sił na rynku pracy, wolą żyć wyłącznie z pomocy społecznej. Ponadto przyczyny ubóstwa tkwią również w ogólnych procesach społecznych, którym jednostki nie są w stanie stawić czoła⁵⁸. Do trzeciej grupy przyczyn – **obiektywno-strukturalnych** – istniejących niezależnie od woli jednostki lub grupy, zaliczane są przyczyny warunkowane sposobami udzielania pomocy przez państwo. Może ono przez swoją działalność w tej dziedzinie (system pomocy i polityki społecznej) spowodować, że jednostka nie będzie miała motywacji do pracy, do samozaradności oraz zatraci zdolność do indywidualnej aktywności⁵⁹. Ponadto, jak zauważa M. Kabaj, ubóstwo strukturalne jest również następstwem zewnętrznych przyczyn gospodarczych, takich jak: wysokie ceny, bezrobocie, likwidacja subsydiów do produktów i usług zaspokajających podstawowe potrzeby ludzi⁶⁰. W ujęciu strukturalnym podkreśla się również przeważającą rolę czynników makroekonomicznych jako wiodących w obszarze interpretacji zasięgu i głębokości ubóstwa. Dobitnie podkreśla to Z. Bauman, wskazując, że „głównym sprawcą ubóstwa współczesnych ludzi jest kapitalizm i wiążące się z nim wartości. Bezwzględne mechanizmy postępu gospodarczego i pozbawione kontroli procesy globalizacyjne nie przewidują żadnych ról społecznych dla ludzi skazanych na niepewne i ubogie życie”⁶¹. Dzisiejsi biedni, zdaniem Baumana, są „na przemiał”, ponieważ nie stanowią potencjalnej siły roboczej, z którą ktokolwiek na rynku pracy by się poważnie liczył, a poza tym nie konsumują, co jest wręcz konieczne w materialistycznym świecie⁶².

⁵⁷ A. Szewczyk, *Oblicza ubóstwa...*, op. cit., s. 117. Por. też: T. Kowalak, *Polityka społeczna: wybrane zagadnienia (zarys wykładu)*, wyd. 2, uzup. i zaktualizowane, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2002, s. 37-39.

⁵⁸ Ch.A. Murray, *Bez korzeni*, Zysk i S-ka, Poznań 2001.

⁵⁹ T. Kaźmierczak, *Deprywacja społeczna...*, op. cit., s. 29-31. Por. też: J. Korał, *Ubóstwo współczesnego świata*, [w:] H. Skorowski, J. Korał, J. Gocko, *Świat u progu XXI wieku. Wybrane zagadnienia z problematyki międzynarodowej. Studium z katolickiej nauki społecznej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Społeczno-Gospodarczej w Tyczynie, Warszawa-Tyczyn 2006.

⁶⁰ M. Kabaj, *Program przeciwdziałania ubóstwu i bezrobociu*, „Raport IPISS”, z. 19, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2000, s. 21-29.

⁶¹ Z. Bauman, *Życie na przemiał*, tłum. T. Kunz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004. Podają za: M. Boryczko, K. Frysztański, A. Kotlarska-Michalska, M. Mendel, *Solidarnie przeciw biedzie. Socjologiczno-pedagogiczny przyczynek do nowych rozwiązań starego problemu*, Wyd. Europejskie Centrum Solidarności, Gdańsk 2016, s. 69.

⁶² Z. Bauman, *Praca, konsumpcjonizm, nowi ubodzy*, WAM, Kraków 2006, s. 17.

Generalnie, jak podkreśla A. Giddens, przyczyn ubóstwa należy doszukiwać się w samej jednostce lub strukturalnych mechanizmach społecznych⁶³. T. Kaźmierczak, w kontekście orientacji indywidualistycznej, sytuuje przyczyny w pewnych zasadniczych nieadekwatnościach:

- nieadekwatność biologiczna (ubóstwo spowodowane złym stanem zdrowia, niepełnosprawnością itp.);
- nieadekwatność rynkowa (niemożność dostosowania się do wymogów rynku, wysoka konkurencja, brak zapobiegliwości, przedsiębiorczości itp.);
- nieadekwatność psychologiczna (którą można wyrazić w lapidarnym stwierdzeniu, iż biedni są mniejszością, doświadczającą większości życiowych problemów);
- nieadekwatność kulturowa (cechą charakterystyczną jest to, że uniemożliwia ona wyjście poza obszar jej dominacji, gdyż nie wyposaża biednych w umiejętności i instrumenty niezbędne do tego celu);
- cykliczność deprywacji – w przypadku biedy, tak jak i przy innych zjawiskach negatywnych, jest ona przekazywana z pokolenia na pokolenie. Oznacza to, iż biedni rodzice nie potrafią wychować dzieci inaczej, niż sami zostali wychowani, i stworzyć im wizji innego stylu życia niż ten, którym sami żyją. Stwarza to sytuację powielania się ubóstwa⁶⁴.

Z kolei w kontekście orientacji strukturalnej, przyczyny ubóstwa ukazwane są przez pryzmat czynników zewnętrznych (właściwości i atrybuty infrastruktury społecznej) znajdujących się poza zasięgnięciem i kontrolą danej osoby, obejmujących:

- stosunki władzy w społeczeństwie (biedni pozostają zwykle w pozycji nieuprzywilejowanej, tzn. podlegają naciskowi grup dominujących, narzucających im normy, wartości i sposoby zachowania);
- nieefektywność i nieskuteczność opieki nad ubogimi (składają się na to: biurokratyzacja form pomocy, niekompetencja urzędników, korupcja, podporządkowanie instytucji pomocy jakiejś jednej grupie itp.);
- ubodzy jako podklasa (ubodzy stanowią tę grupę społeczną, która egzystuje niejako poza nawiasem społeczeństwa, kumulując w sobie

⁶³ A. Giddens, *Socjologia*, PWN, Warszawa 2012, s. 494.

⁶⁴ T. Kaźmierczak, *Deprywacja społeczna...*, op. cit. Podaję za: T. Kamiński, *Ubóstwo – definicje, przyczyny...*, op. cit., s. 19-20.

wszelkie cechy negatywne, są to ludzie np. trwale odrzuceni przez rynek pracy (niezatrudnialni) albo żyjący w mniejszościach kulturowych itp.);

- funkcjonalność ubóstwa – co oznacza, iż biedni są w pewnym sensie społeczeństwu potrzebni⁶⁵.

Nieco bardziej rozwinięte ujęcie indywidualistyczne i strukturalne przyczyn ubóstwa wyraża koncepcja G. Gildera, który przedstawia przyczyny w formie triady: praca, rodzina, wiara. W aspekcie pracy wskazuje na przyczyny generowane nadmiernym rozbudowaniem programów pomocy (zasiłki socjalne, zapomogi itp.), co w konsekwencji przekłada się u ludzi ubogich na: niechęć do pracy i mniejsze zaangażowanie w nią; wybór czasu wolnego i nieróbstwo (życie na koszt państwa); brak zmysłu oszczędności, planowania, racjonalizacji wydatków; brak wiary w przyszłość i sens pracy, wysiłku, co prowadzi do frustracji i marazmu⁶⁶. Tego typu „ubóstwo uwalnia od odpowiedzialności, zapewnia funkcjonowanie bez zobowiązań i nie zmusza do zabiegania o pracę”⁶⁷. Z kolei w aspekcie rodziny, zdaniem Gildera, ubóstwo może być spowodowane rozkładem monogamicznego, tradycyjnego modelu rodziny (osłabienie pozycji ojca jako głowy rodziny, nałogi, konflikty z prawem, przemoc itp.) za sprawą nadmiernie rozwiniętego systemu opiekuńczego państwa. Przyczyn ubóstwa w aspekcie wiary dopatruje się Gilder we wzroście liczby związków nieformalnych, singli, różnych wynaturzonych form współżycia itp., korzystających ze świadczeń socjalnych (nierzadko przewyższających dochody z pracy) oraz przysługujących przywilejów w państwie opiekuńczym, co wyzwala bierność, uchylanie się od pracy, niechęć i lekceważący stosunek do niej⁶⁸.

Porównywalne wyjaśnienia w kwestii przyczyn ubóstwa (teoria „Wielkiego Brata”) przedstawia B.R. Schiller, wskazując trzy podstawowe grupy przyczyn. W pierwszej, odwołującej się do koncepcji tzw. „skażonych charakterów”, sytuuje przyczyny, które w bezpośredni sposób zależą od jednostki (odpowiedzialność za własne powodzenie i ubóstwo) i generowane są przez jej indywidualne cechy (zdolności, charakter, postawa życiowa i inne).

⁶⁵ Ibidem, s. 20.

⁶⁶ G. Gilder, *Bogactwo i ubóstwo*, Zysk i S-ka, Poznań 2015.

⁶⁷ H. Domański, *Ubóstwo w społeczeństwach postkomunistycznych*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2002, s. 102.

⁶⁸ G. Gilder, *Bogactwo i ubóstwo...*, op. cit.

W drugiej grupie wyróżnia przyczyny warunkowane czynnikami zewnętrznymi, niezależnymi od jednostki (pochodzenie, miejsce zamieszkania, poziom bezrobocia w środowisku itp.). W takim ujęciu przyczyn ubóstwa dopatruje się w ograniczonych – przez zewnętrzne bariery wbudowane w podstawowe instytucje społeczeństwa – możliwościach jednostki (nierówność szans, dyskryminacja, niesprawiedliwy podział i inne). Schiller wymienia także grupę przyczyn wynikających z nieefektywnej polityki społecznej państwa (w domyśle „państwa dobrobytu” lub „państwa opiekuńczego”), generującej i utrwalającej ubóstwo, objawiającej się m.in. w postaci nieskuteczności stosowanych metod aktywizacji i motywowania, niespójnej polityki socjalnej, braku atrybutów w dążeniach do umacniania niezależności ekonomicznej jednostek itp.⁶⁹ Również R. Szarfenberg podkreśla, że za ubóstwo mogą odpowiadać pewne określone cechy przypisywane zarówno jednostce, jak również otoczeniu społecznemu. Spośród głównych cech wymienia takie, jak:

- cechy jednostki (np. niepełnosprawność, wiek, płeć, wykształcenie, zachowanie, postawy itp.);
- cechy społeczno-demograficzne rodziny (np. niepełna, postawy rodziców wobec dzieci, większa niż przeciętna liczba osób na utrzymaniu, niska aktywność zawodowa, niski poziom wykształcenia, podeszły wiek, choroby, alkoholizm, rozpad rodziny, wielodzietność);
- cechy sąsiedztwa i społeczności lokalnej (np. podobnie biedne rodziny o podobnym stylu życia i kulturze);
- cechy grupy przynależności (np. pozostawanie w kręgu subkultury ludzi ubogich);
- cechy instytucji (np. skąpy lub hojny model lokalnej/centralnej polityki społecznej);
- cechy całego społeczeństwa (np. aktywność ekonomiczna, ogólna zamożność, postawy wobec ubóstwa i ubogich);
- cechy inne (np. poziom zasobów naturalnych, położenie geograficzne)⁷⁰.

⁶⁹ Por. S. Golinowska, *Minimalne dochody a walka z ubóstwem*, [w:] *Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, S. Golinowska (red.), Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1996, s. 401.

⁷⁰ *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Perspektywa poznawcza*, R. Szarfenberg, C. Żołędowski, M. Theiss (red.), IPS UW, Warszawa 2010.

Wśród determinantów ubóstwa o charakterze ogólnym (uniwersalnym, powszechnym), w opinii A. Szewczyk, decydujące znaczenie dla tworzenia się ubóstwa mają:

- istniejące w każdym społeczeństwie nierówności dochodowe i majątkowe; już „na starcie” stwarza to przesłanki znalezienia się części populacji w sferze ubóstwa;
- niska lub zerowa produktywność, wynikająca z upośledzenia innego niż ekonomiczne; chodzi tu o niewydolność psychofizyczną od urodzenia i nabytą w latach zdolności do pracy lub utraconą po upływie tego czasu; przyczyna ta ma charakter potencjalny, może, lecz niekoniecznie musi, być powodem ubóstwa;
- słaba koniunktura gospodarcza i niski popyt, związany z bezrobociem; przyczyna ta ma najczęściej charakter przejściowy i jako taka może wpływać na zmiany zakresu ubóstwa i jego głębokość;
- poziom cywilizacyjny, materialny i kulturowy społeczeństwa; istnieje w świecie podział na biedne Południe i bogatą Północ;
- system opieki społecznej oferowanej przez państwo; może być anty-bodźcem do zwiększania dochodów z pracy w przypadku nadopiekuńczości państwa, ale może także okazać się niedostateczny lub nieskuteczny z punktu widzenia pomocy dla ludzi biednych;
- wybór stylu życia (na przykład „wolny ptak”, samotne macierzyństwo, wielodzietność) i pewne cechy osobowości, takie jak np. duma nie pozwalająca na „wyciągnięcie ręki” po pomoc społeczną;
- patologie społeczne, takie jak alkoholizm, narkomania, przestępczość czy bezdomność, które mogą być zarówno przyczyną, jak i skutkiem ubóstwa (tak zwane ubóstwo wtórne)⁷¹.

W charakterystyce polskich uwarunkowań ubóstwa zwraca się uwagę na makrospołeczne i środowiskowe cechy tego procesu, bazując na pojęciach kultury ubóstwa i *underclass*⁷². Pojęcia te, chociaż ważne i przydatne, są nie do końca wystarczające dla wyjaśnienia i opisu złożoności tego procesu.

⁷¹ A. Szewczyk, *Oblicza ubóstwa...*, op. cit. Por. też: H. Kubiak, *Polska bieda w świetle Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2012, s. 171.

⁷² Niektórzy badacze terminem „underclass” obejmują takie zjawiska, jak: przestrzenna koncentracja ubóstwa, głębsza i utrwalona bieda oraz nagromadzenie wielu innych związanych z nią zjawisk, jak: długotrwałe bezrobocie, powiązane z niskim wykształceniem, korzystaniem z pomocy

E. Tarkowska wymienia kilka zasadniczych cech ubóstwa w Polsce:

- występuje częściej na wsi niż w miastach;
- aktualne ubóstwo jest zjawiskiem przedłużającym się, chronicznym i przekazywanym następnym pokoleniom (dziedziczenie biedy – juvenalizacja biedy);
- koncentracja ubóstwa i związanych z nim zjawisk prowadzi do wykluczenia społecznego;
- bardziej dotyczy dzieci, częściej występuje w rodzinach wielodzietnych;
- częściej dotyczy kobiet niż mężczyzn (specyficzna postać feminizacji polskiej biedy);
- jest pochodną bezrobocia⁷³.

Do wymienionych dodać również należy zjawisko współwystępowania ubóstwa materialnego z ubóstwem emocjonalnym oraz pasywnością i niezaradnością społeczną, co potwierdzają m.in. wyniki badań prowadzonych w 2012 roku przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS), wskazujące na takie determinanty ubóstwa, jak: brak pracy, bezrobocie; niezaradność życiowa, bezradność w załatwianiu swoich spraw; alkoholizm; lenistwo, niechęć do podejmowania pracy; choroba, kalectwo; brak wykształcenia, kwalifikacji zawodowych; brak wsparcia i opieki ze strony państwa; niskie emerytury, renty; brak wsparcia i opieki ze strony rodziny; brak rodziny; brak szczęścia, ślepy los⁷⁴. W tym miejscu zaznaczyć należy, że pewne istotne przesunięcia w sposobie oceny czynników generujących ubóstwo i jego utrwalanie wykazały analizy opinii społecznych prowadzone w 2017 roku. Po raz pierwszy w historii badań CBOS bezrobocie nie zostało uznane za główną przyczynę utrwalania się ubóstwa. Brak pracy wymieniany był dopiero na piątym miejscu wśród przyczyn trwania w biedzie. Z kolei głównym czynnikiem utrudniającym wyjście z ubóstwa okazało się lenistwo, niechęć do podejmowania pracy; alkoholizm; niezaradność; zły

społecznej czy brakiem perspektyw dla młodych ludzi. Te zjawiska mogą generować biedę w następnym pokoleniu, a jednocześnie świadczą o powstaniu nowej formy *underclass*. Za: E. Tarkowska, *Czynniki kulturowe w konceptualizacjach ubóstwa*, [w:] *Marginalność i procesy marginalizacji*, K.W. Frieske, P. Poławski, D. Zalewski (red.), IPiSS, Warszawa 1999, s. 86.

⁷³ E. Tarkowska, *Bieda w Polsce w świetle badań jakościowych – próba podsumowania*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki*, S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska (red.), Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2005, s. 169-170.

⁷⁴ K. Kowalczyk, Komunikat z badań: *Polacy o skali ubóstwa w kraju*, CBOS, BS/51/2012, Warszawa, kwiecień 2012, s. 2-13.

stan zdrowia (choroba, kalectwo); brak pracy – bezrobocie; niskie emerytury i renty; brak kwalifikacji zawodowych; niewystarczające wsparcie ze strony państwa lub rodziny oraz brak szczęścia⁷⁵.

Poddając ocenie ubóstwo w Polsce, można stwierdzić występowanie zarówno przyczyn zewnętrznych, jak i wewnętrznych tego problemu społecznego. Jak podkreśla T. Kamiński, spór o przyczyny ubóstwa, podobnie jak dyskusje wokół jego definicji i metod zwalczania, odzwierciedla także w pewnym stopniu polaryzację poglądów i strategii politycznych⁷⁶. W rzeczywistości bowiem na całościowy obraz ubóstwa w każdym kraju składają się w różnych proporcjach wszystkie zasadnicze przyczyny, a tylko od decyzji politycznych zależy, które podejście będzie preferowane przy konstruowaniu systemów zaradczych. W polityce społecznej przyjęcie każdej z tych koncepcji pociąga bowiem za sobą określone konsekwencje⁷⁷.

⁷⁵ A. Głowacki, Komunikat z badań nr 83/2017, *Społeczne postrzeganie problemu ubóstwa*, CBOS, Warszawa, czerwiec 2017, s. 3-12.

⁷⁶ T. Kamiński, *Ubóstwo – definicje...*, op. cit., s. 21-22.

⁷⁷ K. Faliszek, K. Łęcki, K. Wódz, *Górnicy. Zbiorowości...*, op. cit.

3. Miary ubóstwa

Jakakolwiek próba zmierzenia adekwatności zasobów lub rozpowszechnienia ubóstwa wymaga ustalenia progu, na podstawie którego można zmierzyć poziom życia jednostki, rodziny lub gospodarstwa domowego. W 1901 roku Seeböhm Rowntree w swoim pionierskim badaniu w Yorku ustalił próg ubóstwa jako dochód wymagany na zaspokojenie zwykłych potrzeb fizycznych. To podejście, oparte na minimalnych standardach budżetowych, zdominowało koncepcje ubóstwa w pierwszej połowie XX wieku. Z kolei w drugiej połowie tego stulecia opracowano znacznie szerszy zakres metod ustalania progów, w odpowiedzi na postęp w konceptualnym rozumieniu ubóstwa nie jako fizycznego braku w zakresie zaspokajania podstawowych potrzeb, lecz jako społecznie zdeterminowany lub względny brak zasobów – względna deprivacja⁷⁸.

Od XIX wieku różne sposoby pomiaru ubóstwa ewoluowały, stając się podstawą prac porównawczych. Można je ogólnie podzielić, biorąc pod uwagę egzystencję fizyczną, podstawowe potrzeby i względną deprivację. Nowsze podejścia starają się rozszerzyć wymiary dobrobytu (w tym zamożność lub czas) lub połączyć w pewną całość wiele aspektów ubóstwa⁷⁹. W zależności od rodzaju ubóstwa czy jego przyczyn istnieje szereg różnych metod pomiarów tego zjawiska. Wśród aktualnie stosowanych metod statystycznego pomiaru można wyróżnić dwa główne podejścia: klasyczne oraz wielowymiarowe⁸⁰.

Metoda klasyczna traktuje ubóstwo jako brak dostatecznych środków ekonomicznych. W ujęciu tym wykorzystuje się dochody lub całkowite wydatki ekwiwalentne gospodarstw domowych⁸¹. Podejście wielowymiarowe wykorzystuje, celem identyfikacji populacji ubogich, oprócz zasadniczych,

⁷⁸ J. Bradshaw, *Methodologies to measure poverty: More than one is best!*, Paper for International Symposium. Poverty: Concepts and methodologies, Mexico City 2001, March 28/29, p. 2.

⁷⁹ *Guide on Poverty Measurement*, United Nations Economic Commission for Europe, United Nations, New York-Geneva 2017, p. 11.

⁸⁰ A. Pollok, *Metody analizy ekonomicznej zjawiska ubóstwa*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 2002, nr 4, s. 159.

⁸¹ I. Lisicka, *Pomiar ubóstwa gospodarstw domowych w Polsce – ujęcie klasyczne*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2013, nr 102, s. 39.

determinant sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych również niepieniężne wskaźniki, takie jak: wyposażenie gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku, formy spędzania czasu wolnego czy nawet wskaźniki oceny stanu zdrowia. Oczywiście jest jednak, że chociaż ubóstwo jest zjawiskiem wielowymiarowym, to względy praktyczne powodują często ograniczanie jego pomiaru wyłącznie do aspektu ekonomicznego⁸².

Istnieje także inna koncepcja, zwana deprywacją wielowymiarową, która ściśle dotyczy wykluczenia społecznego i jest związana z deprywacją lub brakiem dostępu do niektórych towarów i usług, uważanych za niezbędne dla społeczeństwa, niezależnie od tego, czy jest to podstawowa potrzeba, czy nie. Ubóstwo mierzy się za pomocą zmiennych niepieniężnych i wskaźników deprywacji, wykorzystując rozbięcie tych wskaźników do konstruowania miar ubóstwa. Ten rodzaj wielowymiarowej deprywacji nazywany jest także poważnym ubóstwem⁸³.

Wybór wariantu sposobu pojmowania ubóstwa stanowi wstępny etap przy podejmowaniu decyzji co do sposobu jego pomiaru oraz kryteriów jego identyfikacji. Podjęcie decyzji co do sposobu pomiaru ubóstwa wiąże się z wyborem pomiędzy rozpatrywaniem ubóstwa w sposób obiektywny lub też w sposób subiektywny. Każdy z tych sposobów pomiaru może być stosowany zarówno w podejściu absolutnym, jak i w podejściu relatywnym. Określeń obiektywny oraz subiektywny nie należy przy tym wiązać ze stopniem arbitralizmu stosowanego przy pomiarze ubóstwa. W każdym z tych ujęć pomiarowych występują pewne ustalenia o charakterze arbitralnym. W przypadku ujęcia obiektywnego ocena poziomu zaspokojenia potrzeb badanych jednostek (osób, rodzin, gospodarstw domowych) jest dokonywana niezależnie od ich osobistych wartościowań w tym zakresie. Najczęściej oceny takiej dokonują eksperci. W ujęciu subiektywnym ocena poziomu zaspokojenia potrzeb odbywa się przez same badane jednostki (osoby, rodziny, gospodarstwa domowe)⁸⁴. Przykładami subiektywnych wskaźników są miary niedoborów w zużyciu artykułów pierwszej potrzeby oraz postrzeganego nadmiernego zadłużenia i niedoboru. Głównym problemem, związanym z obiektywnym

⁸²A. Pollok, *Metody analizy ekonomicznej...*, op. cit., s. 159.

⁸³ *Poverty and its measurement. The presentation of a range of methods to obtain measures of poverty*, Instituto Nacional de Estadística, Madrid 2007, p. 3-4.

⁸⁴ T. Panek, *Ubóstwo i nierówność: dylematy pomiaru*, [w:] *Statystyka społeczna – dokonania, szanse, perspektywy*, BWS, t. 57, GUS, Warszawa 2008, s. 96-108.

podejściem, jest znalezienie właściwej i wiarygodnej miary zasobów gospodarczych, nad którymi ludzie mają kontrolę oraz określenie, w jaki sposób i gdzie należy wyznaczyć granicę ubóstwa⁸⁵.

Subiektywne granice ubóstwa opierają się na opinii jednostek na temat samych siebie w stosunku do społeczeństwa jako całości. Innymi słowy, koncepcja ubóstwa stosowana w tych liniach do podziału populacji na biedną i niebiedną opiera się na postrzeganiu gospodarstw domowych i samych osób w stosunku do tego, co to znaczy być biednym. Zakłada się zatem, że „każda osoba jest najlepszym osądem swojej sytuacji” i dlatego unika się do pewnego stopnia opinii wartości zawartych we względnych miarach ubóstwa, wyborze progu, zastosowaniu równoważności itp. Najbardziej znanymi subiektywnymi liniami ubóstwa są linie Arie Kapteyna, Hermana Deleecka oraz lejdejska (ang. *Leyden Poverty Line*), nazywaną od uniwersytetu w Leyden, gdzie została opracowana. Te trzy linie wyznaczają próg ubóstwa w oparciu o subiektywne informacje uzyskiwane z badań gospodarstw domowych⁸⁶.

Zasadnicze znaczenie mają tutaj odpowiedzi ankietowanych na pytania dotyczące kształtowania się sytuacji dochodowej w ich gospodarstwach domowych. Pewna wartość uzyskanych odpowiedzi określa linię ubóstwa. Jako pierwsze wyznaczane są linie indywidualne (dla poszczególnych badanych jednostek), które następnie w wyniku procesu agregacji statystycznej wskazują linie ubóstwa dla całej populacji oraz poszczególnych jej grup⁸⁷.

Można wyróżnić także inne metody pomiarów wyznaczające granice ubóstwa, np. metodę graniczną, w której kryterium stanowi ocena poziomu życia ludności. Zastosowanie tej metody umożliwia ustalenie tzw. wartości granicznych, na podstawie których można dokonać rozgraniczenia ubogich od reszty społeczeństwa⁸⁸.

Wartości graniczne mogą być opisywane jako progi (linie) absolutne (bezwzględne) lub względne. Względne ubóstwo określa się w odniesieniu do dobrobytu społeczeństwa. Dobrze znanym przykładem względnej granicy ubóstwa jest próg Unii Europejskiej, wynoszący 60% mediany dochodu. Z kolei bezwzględne progi (linie) ubóstwa identyfikują osoby żyjące poniżej arbitralnie ustalonego poziomu dobrostanu. Ten typ pomiaru ubóstwa odnosi się

⁸⁵ I. Penttälä, L. Nordberg, *Objective and Subjective Measures of Poverty in the European Community Household Panel*, "Bulletin of the International Statistical Institute" 1999. <https://www.stat.fi/isi99/proceedings/arkisto/varasto/nord0702.pdf> [data dostępu: 09.11.2019].

⁸⁶ *Poverty and its measurement. The presentation...*, op. cit., s. 19.

⁸⁷ Podaję za: A. Pollok, *Metody analizy ekonomicznej...*, op. cit., s. 164.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 159.

w szczególności do krajów rozwijających się, w których nacisk kładzie się na osiągnięcie minimalnych standardów życia dla znacznej części populacji⁸⁹. Bezwzględne ubóstwo ma miejsce, gdy dochód gospodarstwa domowego jest poniżej pewnego poziomu, co uniemożliwia osobie lub rodzinie zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych, w tym żywności, schronienia, bezpiecznej wody pitnej, edukacji, opieki zdrowotnej itp. W tym stanie nawet rozwój gospodarczy kraju nie ma wpływu na poziom życia ludzi poniżej granicy ubóstwa. Bezwzględne linie ubóstwa różnicują gospodarstwa domowe na podstawie ustalonego poziomu dochodów, a poziom ten różni się w zależności od kraju oraz jego ogólnych warunków ekonomicznych⁹⁰.

Względne progi ubóstwa umożliwiają podział danego społeczeństwa na dwie grupy: tych, którzy są w najbardziej niekorzystnej sytuacji (biednych), i pozostałych. Jeżeli w społeczeństwie dochodzi do jednorodnego wzrostu dochodu, na przykład wzrost dochodu wszystkich gospodarstw domowych o 5%, względne linie ubóstwa zapewniają takie same wskaźniki ubóstwa przed tym wzrostem, jak i po nim. Próg ubóstwa będzie większy, ale odsetek biednych ludzi pozostanie taki sam. Liczba biednych zależy od względnej pozycji każdego gospodarstwa domowego lub jednostki w społeczeństwie. Jeśli te względne pozycje zostaną utrzymane, względne granice ubóstwa nie odzwierciedlają zmian, które mogłyby spowodować równy podział efektów rozwoju gospodarczego. Aby odsetek osób biednych obliczonych przy użyciu tego rodzaju linii zmniejszył się, konieczne są zmiany w rozkładzie dochodów. Względne linie ubóstwa zwykle wykorzystują wskaźniki oparte na zmiennych pieniężnych, takich jak dochody lub wydatki. W obu przypadkach ustalono minimalny poziom zmiennej, poniżej którego ludzie są klasyfikowani jako biedni, a powyżej którego nie są biedni. Jeśli założy się, że wybraną zmienną jest dochód, poziom ten będzie zależał od rozkładu dochodu populacji. W rzeczywistości jest to zwykle ustalone jako pewien procent miary rozkładu, zwykle średnią lub medianę⁹¹.

Jedną z takich metod jest określenie poziomu podstawowych potrzeb, na podstawie naukowo zweryfikowanych norm spożycia żywności, energii czy opieki medycznej. Wyznaczenie linii ubóstwa na podstawie tej metody polega

⁸⁹ Ch. Arndt, K. Mahrt, F. Tarp, *Absolute Poverty Lines*, [in:] *Measuring Poverty and Wellbeing in Developing Countries*, Ch. Arndt, F. Tarp (eds), Oxford University Press, 2017, p. 10-23. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198744801.003.0002-23>.

⁹⁰ *Relative vs Absolute Poverty. Defining different types of poverty*, <https://www.habitatforhumanity.org.uk/blog/2018/09/relative-absolute-poverty/> [data dostępu: 12.09.2019].

⁹¹ *Poverty and its measurement. The presentation...*, op. cit., s. 6.

na wyznaczeniu przez badacza zakresu poszczególnych potrzeb, a następnie poddaniu ich wycenie. Otrzymana wartość będzie stanowiła wielkość graniczną. Innym sposobem wyznaczenia granicy ubóstwa jest obliczenie procentu średniej lub mediany dochodów w danej populacji, a następnie określenie procentu tych dochodów, które, zdaniem osoby badającej, będą stanowiły linię ubóstwa. Tak wyznaczona relatywna linia ubóstwa odnosi się do warunków dochodowych danego społeczeństwa⁹².

Innym czynnikiem, który należy wziąć pod uwagę, przeprowadzając pomiary dotyczące ubóstwa, jest czas. Można wyróżnić przypadki osób, które w ubóstwie żyły kilka miesięcy, ale również wiele jest osób zmagających się z ubóstwem praktycznie przez całe życie. Badacz podczas pomiarów musi podjąć decyzję, czy za ubogie można uznać osoby przebywające w sferze ubóstwa chwilowo, czy ma ono charakter stały. Drugie z rozwiązań wymaga prowadzenia analiz ubóstwa w ujęciu dynamicznym, obserwując warunki życia tych samych osób (rodzin, gospodarstw domowych) w dłuższym okresie czasu, czyli wykorzystując w analizach dane panelowe⁹³. „Dyskutowane wybory sposobów podejścia do analizy ubóstwa nie kończą procesu podejmowania decyzji o charakterze metodycznym przed przystąpieniem do badania empirycznego. Za najważniejsze z nich należy uznać wybór zasady identyfikacji ubogich oraz metod analizy ubóstwa i nierówności”⁹⁴.

Pomiar ubóstwa i wybranie odpowiedniej metody zależy od wielu czynników. Najczęściej stosuje się podejście klasyczne i wielowymiarowe. Podjęcie decyzji co do sposobu pomiaru ubóstwa wiąże się z wyborem pomiędzy rozpatrywaniem ubóstwa w sposób obiektywny lub też w sposób subiektywny. Do pomiarów można także wykorzystać i wyznaczyć linie ubóstwa. Granice te można opisać jako absolutne lub względne. Względne linie mierzą ubóstwo w odniesieniu do dobrobytu społeczeństwa. Bezwzględne linie ubóstwa identyfikują osoby żyjące poniżej arbitralnie ustalonego poziomu dobrostanu.

⁹² G. Ciura, *Definicje ubóstwa i metody jego pomiaru*, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz, Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych, nr 437, Warszawa 1997, s. 3-4.

⁹³ T. Panek, *Ubóstwo i nierówności: dylematy...*, op. cit., s. 96-108.

⁹⁴ Ibidem.

4. Przeciwdziałanie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu

Przeciwdziałanie i walka z ubóstwem jest istotnym elementem polityki społecznej, zarówno na poziomie międzynarodowym, krajowym, regionalnym, jak też lokalnym. Na podstawie danych dostępnych w Europejskim Urzędzie Statystycznym (Eurostat) średnia dla całej UE wyniosła w 2018 r. 21,7%, co oznacza, że ubóstwem lub wykluczeniem społecznym zagrożonych było ponad 109 mln unijnych obywateli. Wskaźnik ten był najwyższy w latach 2009-2012, gdy oscylował wokół 25%. Wynik za rok 2018 był lepszy aż o 1,3 pkt. proc. niż za 2008 r., gdy wyniósł 23,7%.

Polska w 2018 roku wypadła poniżej unijnej średniej. Ubóstwem bądź wykluczeniem społecznym zagrożonych jest 18,9% obywateli naszego kraju (niemal 7 mln). To aż o 11,6 pkt. proc. lepszy wynik niż w 2008 r., gdy wynosił on dla Polski 30,5%. W porównaniu do 2017 r. wskaźnik za 2018 r. poprawił się zaś o 0,6 pkt. proc., czyli podobnie jak dla całej UE, w której spadł on w tym samym okresie o 0,7 pkt. proc. W raporcie Eurostatu najniższy wskaźnik zanotowano w Czechach (12,2%), Słowenii (16,2%), Słowacji (16,3%), Niemczech (18,7%). Wyżej niż Niemcy uplasowały się jeszcze Finlandia, Holandia, Francja, Dania, Austria i Szwecja. Polska zajęła 11. miejsce, tuż za Niemcami.

Najgorsza sytuacja była w Bułgarii, gdzie ubóstwem lub wykluczeniem zagrożony był prawie co trzeci obywatel (32,8%), w Rumunii (32,5%) i Grecji (31,8%). Wyraźnie powyżej unijnej średniej uplasowały się też Łotwa (28,4%), Litwa (28,3%), Włochy (27,3%) i Hiszpania (26,1%). Z drugiej strony Bułgaria i Rumunia (obok Polski) zrobiły największy postęp w ciągu ostatnich lat, odpowiednio o 12 i 11,7 pkt. proc. Odsetek osób zagrożonych ubóstwem zmniejszyły też Węgry (o 6 pkt. proc., czyli z 25,6% do 19,6%) oraz Łotwa (o 5,8%). Odsetek osób zagrożonych ubóstwem najbardziej wzrósł przez ostatnią dekadę w Luksemburgu (z 15,5% do 21,9%). Sytuacja pogorszyła się, choć już tylko nieznacznie, także w Estonii, Grecji, Włoszech, Hiszpanii, Holandii, Szwecji, Danii oraz na Cyprze. Wyjątkowy jest przypadek grecki. W tym kraju szczyt tego wskaźnika przypadał na lata 2009-2014, ale potem zaczął się poprawiać i wraca już w okolice wyniku za 2008 r., gdy co

prawda kryzys finansowy już trwał, ale jeszcze nie był najsilniejszy. Eurostat różnie definiuje próg ubóstwa dla każdego z krajów członkowskich. W przypadku Polski to dochód poniżej 3900 euro (ok. 16 790 zł) rocznie dla samotnej osoby, a 8200 euro (ok. 35 260 zł) rocznie dla 4-osobowej rodziny. W przypadku Niemiec progi wynoszą zaś 13 628 euro rocznie dla osoby samotnej i 28 618 euro dla rodziny z dwójką dzieci. Dla Słowacji progi wynoszą 4 310 euro i 9 051 euro, zaś dla Litwy – 4 137 euro i 8 688 euro⁹⁵.

4.1. Polityka walki z ubóstwem na poziomie Unii Europejskiej

W kontekście międzynarodowym problem ubóstwa stanowił przedmiot polityki Wspólnoty Europejskiej (obecnie Unii Europejskiej)⁹⁶. Kwestia ta podniesiona została m.in. w artykule 51 traktatu rzymskiego z 1957 r. (zabezpieczenie społeczne związane ze swobodnym przepływem pracowników), następnie w Programie działań społecznych, ustanowionym w 1974 r. rezolucją Rady Wspólnot Europejskich (kontynuację tego programu od 2000 r. stanowi Agenda polityki społecznej oraz Agenda społeczna). W ramach Programu działań społecznych realizowane były m.in. takie inicjatywy, jak: Program projektów i badań pilotażowych (1975-1981), Program w sprawie konkretnych działań Wspólnoty w celu zwalczania ubóstwa (1985-1988) oraz Program działań Wspólnoty dotyczących ekonomicznej i społecznej integracji grup ekonomicznie i społecznie mniej uprzywilejowanych (1989–1994)⁹⁷. Wdrażanie kolejnych programów do 1999 roku okazało się problematyczne (odrzucone przez Radę Europy), ze względu na kontrowersje dotyczące kompetencji Wspólnoty w sprawach polityki społecznej wysuwane przez głównego oponenta – Wielką Brytanię⁹⁸. Na lata 1998-2000 został przyjęty do realizacji Program akcji społecznej, skupiający

⁹⁵ <https://www.euractiv.pl/section/gospodarka/news/eurostat-prawie-19-proc-polakow-zagrozonych-ubostwem/> [data dostępu: 17.11.2019].

⁹⁶ Wcześniej Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG), utworzona w 1957 r.

⁹⁷ R. Szarfenberg, *Europejska Polityka Społeczna – krótkie wprowadzenie*, [w:] *Przewodnik po europejskiej polityce społecznej*, Warszawa 2009, s. 50-51.

⁹⁸ R. Szarfenberg, *Strategia antywykluczeniowa Unii Europejskiej*, [w:] *Księga Ubogich*, E. Wrońska (red.), Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2009, s. 93-94.

się na realizacji zadań obejmujących: walkę z bezrobociem, przemianę w środowisku pracy oraz walkę z ubóstwem i wykluczeniem społecznym⁹⁹.

Punktem zwrotnym w działaniach na rzecz zapobiegania ubóstwu oraz wykluczeniu społecznemu były przyjęte na szczycie Rady Europejskiej w Lizbonie w 2000 roku, założenia tzw. strategii lizbońskiej. W ramach zawartych porozumień polityka społeczna stała się przedmiotem bezpośredniej uwagi krajów Unii Europejskiej. Wzmocnienie spójności społecznej przez zwalczanie ubóstwa i wykluczenia społecznego stanowiło jeden z trzech filarów strategii lizbońskiej, ponieważ zbyt wysoki poziom ubóstwa w Unii Europejskiej został uznany za jedną z głównych przeszkód rozwoju¹⁰⁰. Działania w obszarze polityki społecznej, wyznaczone przez strategię lizbońską, urzeczywistniła europejska agenda społeczna. Zgodnie z jej postanowieniami walka z ubóstwem i pozostałymi formami wykluczenia społecznego miała odbywać poprzez zastosowanie tzw. otwartej metody koordynacji (*open method of coordination*). Metoda ta miała stworzyć odpowiednie warunki do wzajemnej wymiany doświadczeń i pobudzenia współpracy między państwami członkowskimi. Przeniesienie tej metody na obszar walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym było naturalną konsekwencją, która wynikała z wcześniejszego oparcia na tej metodzie polityki zatrudnienia Unii Europejskiej¹⁰¹.

Przyjęta do realizacji metoda, na gruncie polityki zwalczania ubóstwa i wykluczenia społecznego, została ujęta w następujących zasadach: wspólne wyznaczanie celów europejskiej polityki społecznej na konkretne okresy; wskazywanie i konstruowanie wskaźników społecznych, które cele te będą określać, oraz ustalenie odniesień (*benchmarks*), pozwalających na wskazanie, do czego należy dążyć; przeniesienie ustaleń europejskich na szczebel krajowy i dostosowywanie ich do polityki narodowej i regionalnej oraz systematyczne obserwowanie i wspólna ocena realizacji ustalonych celów. Jak zauważa S. Golinowska, w stosowaniu otwartej metody koordy-

⁹⁹ W. Anioł, *Polityka socjalna Unii Europejskiej*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2003, s. 25-31. Podają za: W. Welskop, *Polityka społeczna Unii Europejskiej wobec zjawiska ubóstwa i wykluczenia społecznego*, [w:] *Spójność społeczna i ekonomiczna UE*, G. Wrzeszcz-Kamińska (red.), Wyd. Wyższej Szkoły Handlowej we Wrocławiu, Wrocław 2009, s. 232-238.

¹⁰⁰ W. Anioł, *Europejska polityka społeczna. Implikacje dla Polski*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2003, s. 218.

¹⁰¹ J. Ciechański, *Otwarta metoda koordynacji w Unii Europejskiej, wpływ na politykę społeczną i zatrudnienia nowych państw członkowskich*, Wyd. Nauk. Scholar, Warszawa 2003.

nacji nie przewidziano jakichkolwiek sankcji za niewywiązanie się z założonych celów. Sama metoda miała bowiem na celu raczej wspólną pracę intelektualną i polityczną, dzięki której polityka społeczna krajów członkowskich mogła przekształcać się w pożądanym, ogólnoeuropejskim kierunku¹⁰².

Działania w sferze społecznej po przyjęciu strategii lizbońskiej zo stały zintensyfikowane i już w grudniu 2000 r., podczas posiedzenia Rady Europejskiej w Nicei, uzgodniony został traktat nicejski, w którym skonkretyzowano i rozszerzono kompetencje Wspólnoty Europejskiej w sferze realizacji celów polityki socjalnej (do dziedzin objętych działaniami Wspólnoty dodano m. in. zwalczanie „izolacji społecznej”)¹⁰³. W Nicei Rada Europejska przyjęła dokument Agenda polityki społecznej (*Social Policy Agenda*), który wyznaczał wspólne cele polityki społecznej państw UE na najbliższe pięć lat. Głównym celem Agendy była taka modernizacja europejskiego modelu społecznego, która wprowadzi sprzężenia dynamizujące oddziaływanie w sferach gospodarczej, zatrudnienia i społecznej. Wśród sześciu priorytetów wymieniano m.in. zwalczanie biedy oraz wszelkich form wykluczenia i dyskryminacji w celu promowania integracji społecznej. W obszarze tym wyróżniono następujące cele (zwane nicejskimi):

- ułatwienie dostępu do zatrudnienia oraz do zasobów, praw, dóbr i usług;
- zapobieganie ryzyku wykluczenia społecznego;
- pomoc dla grup najbardziej narażonych;
- zaangażowanie wszystkich instytucji (rządowych, samorządowych i pozarządowych) w zwalczanie marginalizacji społecznej¹⁰⁴.

Po ustaleniu celów nicejskich kolejnym działaniem było zobowiązanie państw członkowskich UE do przygotowania Krajowych planów działania przeciw ubóstwu i wykluczeniu społecznemu na lata 2002–2003, opracowanych w oparciu o otwartą metodę koordynacji (z uwzględnieniem: priorytetów w walce z ubóstwem i wykluczeniem, opisy instrumentów, przykłady dobrych praktyk). Przedstawiony na podstawie Krajowych pla-

¹⁰² S. Golinowska, *Europejski model socjalny i otwarta koordynacja polityki społecznej*, „Polityka Społeczna” 2002, nr 11-12, s. 12. Za: G. Baczewski, *Polityka społeczna Unii Europejskiej wobec zjawiska ubóstwa*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2007, Sectio H, Vol. XLI, 4, s. 73.

¹⁰³ B. Kłos, *Problem ubóstwa i wykluczenia społecznego w polityce społecznej Unii Europejskiej*, Informacja Biura Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, nr 946/2002, s. 2-4.

¹⁰⁴ Za: G. Baczewski, *Polityka społeczna...*, op. cit., s. 73.

nów Wspólny raport o integracji społecznej (*Joint Inclusion Report*), przyjęty przez Radę Europejską w Leaken w 2001 roku, zawierał analizy sytuacji w państwach członkowskich i proponował zadania na przyszłość. Oprócz szeroko zdefiniowanego pojęcia „wykluczenie społeczne” w Raporcie wskazane zostały te obszary, w których niezbędne było podjęcie działań na rzecz społecznej integracji, tj.: prawo do pracy, godziwe wynagrodzenie, edukacja, wspieranie rodziny i promowanie praw dzieci, mieszkalnictwo, dostęp do usług społecznych, usługi komunalne oraz pomoc dla regionów miejskich i wiejskich¹⁰⁵. Równocześnie Rada, Parlament i Komisja Europejska uzgodniły i zaplanowały do realizacji na lata 2002-2006 Program działania Wspólnoty na rzecz wspierania współpracy pomiędzy Krajami Członkowskimi w zakresie zwalczania wykluczenia społecznego. Program zakładał m.in.: analizowanie cech, przyczyn, procesów dotyczących społecznego wykluczenia; wymianę informacji i dobrych praktyk w zakresie rozwoju wskaźników ilościowych i jakościowych, ocenę monitoringu oraz promowanie dialogu i wsparcie dla organizacji (zwłaszcza pozarządowych) zwalczających ubóstwo i wykluczenie społeczne¹⁰⁶.

W marcu 2005 roku Komisja Europejska dokonała przeglądu strategii lizbońskiej, stwierdzając niewystarczający stopień realizacji jej postanowień. W dokumencie Ocena strategii lizbońskiej wskazano m.in., że wzrost zatrudnienia w niewystarczającym stopniu objął osoby znajdujące się na marginesie rynku pracy, a stworzone miejsca pracy nie zawsze spełniały swój cel – wydzwignięcie ludzi z ubóstwa; zbyt rozbudowaną listę priorytetów; niski poziom koordynacji między państwami członkowskimi oraz niezaangażowanie odpowiednich nakładów finansowych¹⁰⁷. Na podstawie zidentyfikowanych źródeł niepowodzeń podjęto działania związane z wypracowaniem rozwiązań mających doprowadzić do skoordynowania i spójnego osiągnięcia poszczególnych elementów strategii lizbońskiej we wszystkich państwach członkowskich. W tym celu przyjęty został pakiet tzw. Zintegrowanych wytycznych na rzecz wzrostu i zatrudnienia na lata 2005–2008 oraz Strategiczne wytyczne Wspólnoty dla spójności na lata 2007–2013. Zobowiązano

¹⁰⁵ B. Kłos, *Problem ubóstwa...*, op. cit., s. 2-4.

¹⁰⁶ G. Baczewski, *Polityka społeczna...*, op. cit., s. 74.

¹⁰⁷ *Ocena strategii lizbońskiej*, Dokument Roboczy Służb Komisji, Bruksela, dnia 2.02.2010, SEK (2010) 114.

również państwa członkowskie UE do przygotowywania Krajowych Programów Reform, tj. programu realizacji celów strategii lizbońskiej na poziomie poszczególnych państw¹⁰⁸.

W 2010 roku zakończono działania związane z realizacją strategii lizbońskiej, wyciągnięto wnioski i stworzono nowy okrojony plan Europa 2020 – Strategia na rzecz integracji i zrównoważonego rozwoju sprzyjającemu włączeniu społeczeństwa. Wśród priorytetów znalazły się:

- rozwój inteligentny (rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji);
- rozwój zrównoważony (wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej);
- rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu (wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną)¹⁰⁹.

W ostatnim z wymienionych postuluje się zmniejszenie liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Celowi temu przypisano parametr ilościowy: założono zmniejszenie liczby Europejczyków żyjących poniżej krajowego progu zagrożenia ubóstwem o 25% w stosunku do roku 2008, co w praktyce oznacza redukcję liczby osób zagrożonych ubóstwem o ponad 20 mln osób do 2018 r. Postępy w tym zakresie mierzone są za pomocą zagregowanego wskaźnika zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (AROPE3), który łączy w sobie relatywne ubóstwo finansowe, deprywację materialną i wykluczenie z rynku pracy. Został on skonstruowany w oparciu o trzy szczegółowe wskaźniki, traktowane jako kryteria identyfikacji osób znajdujących się w sytuacji zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym: zagrożenie ubóstwem po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych; pogłębiona deprywacja materialna oraz bardzo niska intensywność pracy w gospodarstwie domowym¹¹⁰. Ponadto z programem Europa 2020 korespondują również inne programy bezpośrednio odnoszące się do kwestii przewyższania problemu ubóstwa, a mianowicie: Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia (Komisja Europejska 2011), a także Europejski program walki z ubóstwem

¹⁰⁸ M. Kuta-Pałach, K. Malicki, M. Pokrzywa, S. Wilk, *Wykluczenie społeczne i ubóstwo w województwie podkarpackim*, Wyd. Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2011, s. 57-58.

¹⁰⁹ Ibidem, s. 58-59.

¹¹⁰ D. Kawiorska, A. Witoń, *Walka z ubóstwem...*, op. cit., s. 140-141.

(Komisja Europejska 2010), stworzony z uwagi na potrzebę większej koordynacji polityki społecznej państw członkowskich¹¹¹.

Obok planu Europa 2020 powstała również Europejska platforma współpracy w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym, w ramach której określono następujące obszary działania:

- realizacja działań mobilizująca wszystkie dziedziny polityki,
- intensywniejsze i skuteczniejsze wykorzystanie funduszy UE celem wsparcia włączenia społecznego,
- promocja innowacyjności społecznej opartej na dowodach,
- partnerska współpraca oraz wykorzystanie potencjału gospodarki społecznej,
- zwiększona koordynacja polityczna wśród państw członkowskich¹¹².

W tym miejscu warto także wspomnieć, że „istnieją również liczne organizacje o charakterze ponadnarodowym, które starają się wpływać na politykę społeczną UE, ale nie zostały bezpośrednio zinstytucjonalizowane w prawie wspólnotowym. W dziedzinie polityki społecznej istotne znaczenie ma European Anti-Poverty Network (EAPN) i Social Platform. EAPN powstała w 1990 r., zrzesza 25 sieci krajowych socjalnych organizacji pozarządowych (w tym Polski Komitet EAPN) oraz 25 europejskich organizacji, m.in. ATD Czwarty Świat, Europejska Federacja na rzecz Dzieci Ulicy (EFSC), Europejska Federacja Krajowych Organizacji Pracujących z Bezdomnymi (FEANTSA), Europejska Platforma Ludzi Starszych (AGE), Platforma Międzynarodowej Współpracy Nieudokumentowanych Migrantów (PICUM). Podobną rolę do EAPN odgrywa Social Platform (SP), powstała w 1995 r. i zrzeszająca ponad 40 europejskich organizacji pozarządowych działających na rzecz społeczeństwa zintegrowanego (*inclusive society*). EAPN jest członkiem Social Platform, ale poza tym należą do niej m.in. Europejskie Forum Niepełnosprawności (EDF), Europejska Rada Organizacji Pozarządowych (CEDAG), Europejski Komitet Współpracy na rzecz Mieszkalnictwa Socjalnego (CECODHAS), Europejskie Lobby Kobiety (EWL).

¹¹¹ Ł. Kryszak, *Efektywność polityki społecznej i jej wpływ na sytuację społeczno-ekonomiczną w wybranych krajach EU*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy” 2013, nr 6, s. 463-474.

¹¹² M. Kuta-Pałach, K. Malicki, M. Pokrzywa, S. Wilk, *Wykluczenie społeczne...*, op. cit., s. 58-60.

SP reprezentuje więc większy obszar działań na rzecz integracji społecznej w porównaniu z EAPN¹¹³.

Reasumując, jakkolwiek każdy z krajów zainteresowanych wdrożeniem strategii ograniczających i przeciwdziałających ubóstwu i wykluczeniu społecznemu samodzielnie stanowi politykę, w ramach której podejmuje określone działania, to jednak skoordynowanie działań (na szczeblu międzynarodowym, krajowym, regionalnym, lokalnym), umożliwiające dążenie do realizacji swoich celów w powiązaniu z uzgodnionymi na szczeblu międzynarodowym zamierzeniami i celami w zakresie ubóstwa jest niezmierznie trudne i kosztowne¹¹⁴.

4.2. Polityka przeciwdziałania i walki z ubóstwem na poziomie krajowym

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. państwowy system opieki i pomocy społecznej był tworzony niemalże od początku, gdyż działania państw zaborczych miały w tym względzie charakter minimalistyczny. Był to okres ciągłych przekształceń i systematycznego rozwoju opieki społecznej, polegający na stopniowym zwiększaniu roli państwa, które nie było jeszcze samowystarczalne i wspierały je znacząco organizacje społeczne¹¹⁵. Toczono dyskusje na ten temat, formułowano pierwsze wnioski, mogące być podstawą interwencji instytucji państwa. Już w tym czasie podkreślano znaczenie ubóstwa jako zjawiska społecznego.

Zasadniczo w polskim ustawodawstwie kwestię opieki społecznej, w tym ubóstwa, jako pierwsza regulowała Ustawa o opiece społecznej z dnia 16 sierpnia 1923 r., obowiązująca od marca 1924 roku do stycznia 1991 roku¹¹⁶. Ustawa określała opiekę społeczną jako: „zaspokajanie ze środków publicznych niezbędnych potrzeb życiowych tych osób, które trwale lub chwilowo własnymi środkami materialnymi lub własną pracą

¹¹³ R. Szarfenberg, *Europejska polityka społeczna – krótkie wprowadzenie* (wersja 1.0, 26.02.09), Instytut Polityki Społecznej, Uniwersytet Warszawski, www.ips.uw.edu.pl.

¹¹⁴ M. Lechwar, *Problem ubóstwa a środowisko – aspekt instytucjonalny*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Aspekt międzynarodowy, sektorowy, regionalny i lokalny*, M.G. Woźniak (red.), zeszyt 5, Wyd. MITEL, Rzeszów 2004, s. 236-237.

¹¹⁵ M. Brenk, *Minęło 90 lat od uchwalenia Ustawy o opiece społecznej w Polsce*, „Praca Socjalna” 2014, nr 1, s. 113-123.

¹¹⁶ Ustawa o opiece społecznej z dnia 16 sierpnia 1923 r., Dz.U. nr 92 poz. 726 z późn. zm.

uczynić tego nie mogą, jak również zapobieganie wytwarzaniu się stanu, powyżej określonego”¹¹⁷. Ponadto, na mocy ustawy, do korzystania ze świadczeń opieki społecznej uprawnieni byli wszyscy obywatele Rzeczypospolitej (oraz obcokrajowcy na zasadach umów międzynarodowych). Osoby, które nie nabyły praw do opieki społecznej, miały mieć udzieloną pomoc na koszt państwa na terenie gminy, w której przebywali¹¹⁸.

Okres II wojny światowej i okupacji skierował uwagę Polaków na problemy walki i oporu, przetrwania i wzajemnej pomocy. Przez podziemne organizacje i działania indywidualnych osób starano się dotrzeć do wszystkich tych, którzy wymagali wsparcia i pomocy¹¹⁹. W pierwszym okresie odbudowy kraju (1945-1947) działalność reaktywowało wiele organizacji świeckich i religijnych istniejących jeszcze w okresie II Rzeczypospolitej. Uzupełniały one wydatnie działalność administracji rządowej w zakresie pomocy humanitarnej, leczenia przez prowadzenie szpitali, sanatoriów, domów dziecka oraz innych form opieki środowiskowej i zakładowej¹²⁰.

Od drugiej połowy lat czterdziestych (1947-1953) w Polsce rozpoczął się proces systematycznej likwidacji niezależnych instytucji i organizacji, a w 1952 r. także fundacji¹²¹. Zatwierdzona w 1950 r. ustawa o organach jednolitej władzy państwowej anulowała ustalenia ustawy z 1923 r. w odniesieniu do dzieci i młodzieży, dzieląc opiekę nad nimi pomiędzy resorty: oświaty, zdrowia, opieki społecznej i sprawiedliwości. Zakłady opiekuńcze dla dzieci, młodzieży i dorosłych zostały po 1952 r. upaństwowione¹²².

Okres od roku 1950 do roku 1982 był czasem, w którym władze komunistyczne, chcąc zmonopolizować i jednocześnie ograniczyć wszelką działalność filantropijną i dobroczynną, natychmiastowym zarządzeniem zlikwidowały w 1950 r. kościelną organizację społeczno-charytatywną „Caritas”. W tym samym roku Episkopat Polski podpisał akt zawieszenia działalności tego stowarzyszenia. W jego miejsce powołano ogólnie Zrzeszenie Katolików „Caritas”, poddane całkowicie nadzorowi władz państwowych. Na pierwszy plan wysuwały się państwowe domy rencistów i luksusowe

¹¹⁷ Ibidem, art. 1 i 2.

¹¹⁸ Ibidem, art. 8-15.

¹¹⁹ L. Stankiewicz, *Zjawisko bezdomności. Etapy przechodzenia w stan bezdomności*, „Auxilium Sociale. Wsparcie Społeczne” 1999, nr 1/2, s. 24.

¹²⁰ A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski 1939-1989*, PWN, Warszawa 1998.

¹²¹ Z. Szypulski, *Stowarzyszenia. Wzory pism, statutów i innych aktów z objaśnieniami oraz przypiskami związanymi z prawem o stowarzyszeniach*, Wyd. Ławica, Poznań 1994.

¹²² J. Raczkowska, *Kiedy rodzina zawiedzie*, IWZZ, Warszawa 1983, s. 26.

domy pogodnej starości. Nie istniała działalność pozarządowych organizacji społecznych i charytatywnych, gdyż była ona zakazana¹²³.

Zakres zadań organów lokalnych wyznaczały ustawy, a ich wykonywanie zostało poddane nadzorowi centralnych władz państwowych. Procesowi stopniowego przejmowania zadań socjalnych przez państwo towarzyszyły przemiany pomocy społecznej. Coraz większe zaangażowanie państwa w sferę pomocy społecznej doprowadzało do rozszerzania jej zadań. Czasy socjalizmu zasadniczo były okresem negacji instytucji pomocy społecznej. Głoszono poglądy o zaniku tej sfery w związku z zamiarem likwidacji bezrobocia, żebractwa, alkoholizmu, prostytucji, bezdomności czy ubóstwa. W ideologii socjalistycznej pomoc społeczna jawiła się jako instytucja obca ustrojowo, jej eliminacja z „państwa dobrobytu” miała nastąpić poprzez rozwój ubezpieczeń społecznych oraz przez likwidowanie problemów społecznych metodami władczymi. Sprawy z zakresu pomocy społecznej regulowane były jedynie prawem powielaczowym, głównie okólnikami i instrukcjami, a świadczenia często przyznawane były z pominięciem procedury administracyjnej. Zrezygnowano z uchwalenia ustawy całościowo obejmującej problematykę pomocy społecznej, utrzymując formalnie w mocy, nieaktualną i niedostosowaną do nowych rozwiązań ustrojowych, ustawę z dnia 16 sierpnia 1923 r.¹²⁴

Dopiero po 1989 r. zmieniły się zadania polityki społecznej państwa w kwestii pomocy społecznej, w tym regulacje prawne i programy dotyczące przeciwdziałania ubóstwu. W dobie przemian lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych polityka społeczna stanęła przed nowymi wyzwaniami społecznymi. W momencie ujawnienia ogromu rozmiarów, jakie osiągnęła ona w naszym kraju, okazało się, że problem ludzi ubogich wymaga wprowadzenia nowych, aktywnych form działań ze strony polityki społecznej, zwłaszcza w zagadnieniach odnoszących się do organizacji pomocy społecznej. Temu celowi miała służyć opracowana nowa ustawa o pomocy społecznej z 29 listopada 1990 r., zmieniająca dotychczas obowiązującą ustawę z 1923 r. W nowym akcie prawnym główny cel pomocy społecznej w kwestii

¹²³ J.A. Marszałkowicz, *Bezdomność w latach 1945-1997 – losy bezdomnych – zmiany i rozmiary zjawiska – rola schronisk*, Materiały z konferencji „Bezdomność – stan i perspektywy”, Wrocław 1997. Zob. też. A. Antas-Jaszczyk, *Działalność opiekuńcza Towarzystwa Pomocy im. Św. Brata Alberta na rzecz bezdomnych na Lubelszczyźnie w latach 1983-2003*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2015, s. 8-10.

¹²⁴ I. Sierpowska, *Państwo wobec pomocy społecznej*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, zeszyt II: *Państwo – koncepcje i zadania*, 2008, s. 140-142.

ubóstwa sprowadzony został do zaspakajania przez nią niezbędnych potrzeb życiowych człowieka, umożliwienia mu bytowania w warunkach odpowiadających jego godności, a także doprowadzenia do usamodzielnienia się i integracji ze środowiskiem¹²⁵. Ustawa zawierała również postanowienia dotyczące zakresu pomocy świadczonej wobec biednych przez państwową opiekę społeczną. Odpowiedzialność za organizację pomocy społecznej ustawa nakładała na organy administracji rządowej i samorządowej, których zadaniem było m.in. prowadzenie współpracy w zakresie pomocy osobom ubogim i zagrożonym ubóstwem z organizacjami społecznymi, związkami wyznaniowymi, stowarzyszeniami o charakterze charytatywnym, fundacjami oraz osobami fizycznymi i prawnymi¹²⁶.

Pod rządami ustawy z 1990 r. pomoc społeczna przechodziła kolejne przeobrażenia. Polegały one m.in. na: weryfikacji kryteriów przyznawania wsparcia, rozszerzaniu katalogu świadczeń i przyznaniu im charakteru publicznych praw podmiotowych, reorganizacji zadań władz publicznych, w tym powierzeniu zadań w sferze pomocy społecznej nowo utworzonym jednostkom samorządu terytorialnego. Zapoczątkowano również proces tworzenia profesjonalnej służby socjalnej¹²⁷. Aktualnie omawiana problematyka regulowana jest Ustawą z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej¹²⁸ oraz licznymi przepisami wykonawczymi wydanymi na podstawie tego aktu. W świetle ustawy „pomoc społeczna jest instytucją polityki społecznej państwa mającą na celu umożliwianie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości”. Działania podejmowane w ramach pomocy społecznej mają przede wszystkim na celu „poprawę warunków życia potrzebujących oraz życiowego usamodzielnienia się osób”¹²⁹. Ponadto organy administracji nie mogą odmówić pomocy osobie potrzebującej, ponieważ taki obowiązek nakłada na nie Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej¹³⁰.

Polska polityka na rzecz walki z ubóstwem została dookreślona w wielu dokumentach odnoszących się do strategii Europa 2020, m.in.

¹²⁵ Ustawa o pomocy społecznej z dnia 29 listopada 1990 r., Dz.U. z 1990 r. Nr 87, poz. 506 (obowiązywała do 30 kwietnia 2004 r.)

¹²⁶ Ibidem, art. 1 ust. 2.

¹²⁷ I. Sierpowska, *Państwo wobec...*, op. cit., s. 140-142.

¹²⁸ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz.U. nr 64 poz. 593 z późn. zm.

¹²⁹ Ibidem, art. 2.

¹³⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

takich jak: Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności, Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju oraz Strategia Rozwoju Kraju 2020, w ramach których obowiązują takie dokumenty, jak:

- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020. Regiony, miasta, obszary wiejskie;
- Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego (pełniąca wiodącą rolę w kontekście realizacji zadań w obszarze walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym);
- Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego;
- Strategia Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa¹³¹.

Wymienione dokumenty stanowiły podstawę do stworzenia Krajowego programu przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu 2020, którego głównym celem ustanowiono trwałe zmniejszenie liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym o 1,5 mln oraz wzrost spójności społecznej. Ponadto realizacja zdefiniowanych w nim kierunków interwencji publicznej ma przyczynić się do ograniczenia ryzyka przerywania aktywności zawodowej, ryzyka ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz dziedziczenia ubóstwa w dłuższej perspektywie czasowej¹³².

Najważniejszymi elementami polityki państwa w ramach działania systemu pomocy społecznej, mających na celu ograniczenie zjawiska ubóstwa, są:

- świadczenia rodzinne (zasiłki rodzinne z dodatkami, świadczenia opiekuńcze oraz zapomogi z tytułu urodzenia dziecka), przysługujące rodzinom spełniającym odpowiednie kryterium dochodowe, oraz dodatki mieszkaniowe skierowane do osób, które nie są w stanie utrzymać mieszkania;
- obciążenia podatkowe (rozwiązania redukujące wysokość płaconego podatku dochodowego oraz skalę progresji podatkowej), możliwość wsparcia w postaci zwolnienia z obowiązku opłacania części składek ubezpieczenia społecznego i zdrowotnego lub przeniesienia tego obowiązku na podmioty administracji państwowej¹³³;

¹³¹ M. Łatuszyńska, S. Fate, *Polityka walki ubóstwem na poziomie unijnym i krajowym*, „Studia i Prace WNEiZ US” 2016, nr 46/1, s. 51-63. DOI:10.18276/sip.2016.46/1-04.

¹³² Ibidem.

¹³³ M. Bukowski, I. Magda, *Zatrudnienie w Polsce – ubóstwo a praca*, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2013. Za: M. Łatuszyńska, S. Fate, *Polityka walki ubóstwem...*, op. cit., s. 51-63.

- świadczenia pieniężne (zasiłek stały, zasiłek okresowy, zasiłek celowy i specjalny zasiłek celowy, zasiłek i pożyczka na ekonomiczne usamodzielnienie, pomoc na usamodzielnienie oraz na kontynuowanie nauki, świadczenie pieniężne na utrzymanie i pokrycie wydatków związanych z nauką języka polskiego dla cudzoziemców, którzy uzyskali status uchodźcy lub ochronę uzupełniającą, wynagrodzenie należne opiekunowi z tytułu sprawowania opieki, przyznane przez sąd);
- świadczenia niepieniężne (praca socjalna, bilet kredytowany, składki na ubezpieczenie zdrowotne, składki na ubezpieczenia społeczne, pomoc rzeczowa, w tym na ekonomiczne usamodzielnienie, sprawienie pogrzebu, poradnictwo specjalistyczne, interwencja kryzysowa, schronienie, posiłek, niezbędne ubranie, usługi opiekuńcze w miejscu zamieszkania, w ośrodkach wsparcia oraz w rodzinnych domach pomocy, specjalistyczne usługi opiekuńcze w miejscu zamieszkania oraz w ośrodkach wsparcia, mieszkanie chronione, pobyt i usługi w domu pomocy społecznej, pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, w tym w mieszkaniu chronionym, pomoc w uzyskaniu zatrudnienia, pomoc na zagospodarowanie – w formie rzeczowej dla osób usamodzielnianych)¹³⁴.

W ramach działań wpierających walkę z ubóstwem w Polsce realizowane i wdrażane są różnorodne programy, m.in.:

- wieloletni program „Pomoc państwa w zakresie dożywiania” – finansowe wsparcie gmin w zakresie dożywiania, realizowany w celu ograniczenia zjawiska niedożywienia dzieci i młodzieży z rodzin o niskich dochodach lub znajdujących się w trudnej sytuacji oraz osób dorosłych, w szczególności osób samotnych, w podeszłym wieku;
- „Program Operacyjny Pomoc Żywnościowa 2014-2020”, współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Pomocy Najbardziej Potrzebującym. Żywność w ramach programu dystrybuowana jest przez organizacje pozarządowe na trzech poziomach: krajowym, regionalnym i lokalnym, a jego celem jest dostarczanie żywności osobom najbardziej potrzebującym w formie paczek i/lub posiłków oraz realizacja działań towarzyszących wspierających włączenie społeczne odbiorców pomocy żywnościowej;

¹³⁴ Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Przeciwdziałanie ubóstwu w Polsce*, <https://www.gov.pl/web/rodzina> [data dostępu: 20.11.2019].

- wsparcie jednostek samorządu terytorialnego przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w realizacji ich zadań własnych poprzez programy resortowe kierowane do grup szczególnie zagrożonych wykluczeniem społecznym: „Program wspierający rozwiązywanie problemu bezdomności”; „Wspieranie Jednostek Samorządu Terytorialnego w tworzeniu systemu przeciwdziałania przemocy w rodzinie”; „Oparcie społeczne dla osób z zaburzeniami psychicznymi”; „Aktywne Formy Przeciwdziałania Wykluczeniu Społecznemu – nowy wymiar 2020”;
- Program „Rodzina 500+” to nieopodatkowane 500 zł miesięcznie na każde dziecko, bez dodatkowych warunków. Program Rodzina 500+ to wsparcie dla polskich rodzin w częściowym pokryciu wydatków związanych z wychowaniem dziecka, w tym z opieką nad nim i zaspokojeniem jego potrzeb życiowych (od 1 lipca 2019 roku przestało obowiązywać kryterium dochodowe i ze świadczenia skorzystać mogą wszyscy rodzice);
- Program „Dobry Start” to 300 zł jednorazowego wsparcia dla wszystkich uczniów rozpoczynających rok szkolny. Rodziny otrzymują świadczenie bez względu na dochód¹³⁵.

W tym miejscu warto również podkreślić, że w przeciwdziałaniu ubóstwu i wykluczeniu społecznemu, oprócz państwa, nieocenioną rolę wypełniają różnorodne organizacje pozarządowe (świeckie i kościelne). Aktywność organizacji pozarządowych przeciwdziałających ubóstwu to przede wszystkim: bezpośrednia pomoc osobom skrajnie ubogim, dystrybucja darów rzeczowych, odzieży lub żywności oraz pomoc bezdomnym. Według danych stowarzyszenia Klon/Jawor w tego typu działalność zaangażowanych jest 8% polskich organizacji, czyli około 4,5 tysiąca stowarzyszeń i fundacji. Spośród prężnie działających i najbardziej popularnych wymienić należy: Polski Czerwony Krzyż, Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta, Caritas, Chrześcijańską Służbę Charytatywną, Kamiliańską Misję Pomocy Społecznej, Banki Żywności, Wspólnotę Roboczą Związku Organizacji Socjalnych WRZOS i inne. Ponad 30 polskich organizacji socjalnych należy również do Europejskiej Sieci Przeciwdziałania Ubóstwu.

¹³⁵ Ibidem.

O tym, jak ważne jest podejmowanie działań na rzecz ograniczania i eliminowania ubóstwa, świadczą ustanowione specjalne dni, celem przypominania o konieczności niesienia pomocy najbardziej potrzebującym. I tak Międzynarodowy Dzień Walki z Ubóstwem (*International Day for the Eradication of Poverty*), ustanowiony w 1992 roku przez Zgromadzenie Ogólne ONZ, obchodzony jest co roku w dniu 17 października. Dzień ten poświęcony jest najuboższym jako wyraz hołdu dla ofiar nędzy na całym świecie, znak solidarności i braterstwa z najuboższymi oraz zaangażowania się w poszanowanie i przestrzeganie praw człowieka. Obchody mają uświadomić opinii publicznej konieczność likwidacji ubóstwa na całym świecie, zwłaszcza w krajach rozwijających się, oraz zwrócić uwagę, że walka z ubóstwem stała się priorytetem na drodze rozwoju. Z kolei Światowy Dzień Solidarności Społecznej obchodzony jest 20 lutego, a jego ideą jest promowanie działań zmniejszających ubóstwo, bezrobocie i wykluczenie społeczne. W Polsce 21 listopada jest Dniem Pracownika Socjalnego. Z tej okazji w Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej rokrocznie przyznawane są nagrody i wyróżnienia za wybitne, nowatorskie rozwiązania w obszarze pomocy społecznej.

Część II

PROBLEM UBÓSTWA W PERCEPCJI STUDENTÓW

1. Wprowadzenie

W dyskursie nad problemem ubóstwa w kategorii problemu społecznego, nagłaśnianym najczęściej nie wprost, lecz raczej przy okazji różnorodnych dyskusji np. o polityce, kulturze, opiece zdrowotnej czy edukacji, warto pochylić się również nad opiniami i wyobrażeniami społecznymi na jego temat. Zauważa się bowiem, iż propagowane (w mediach, w polityce) sposoby ukazywania rzeczywistości społecznej, nierzadko ujmowanej w różnorodnych formach stereotypizacji, „wyręczają” jednostkę w konstruowaniu własnych przemyśleń, dostarczając i ugruntowując w niej pewną określoną (adekwatną do aktualnych potrzeb) wersję wiedzy o określonej rzeczywistości społecznej i sposobach jej ujmowania.

D. Lepianka w oparciu o wyniki swoich badań zauważa, że problematyka ubóstwa (biedy) stanowi marginalny temat w polskiej prasie codziennej, pojawiający się we fragmentarycznych opisach, zwykle zredukowany do wymiaru ekonomicznego, ujmujący kwestię ubóstwa w formacie biedy anonimowej, uogólnionej, rodzinnej, biedy bezdomnych, starszych i chorych oraz rzadko eksponowanej na łamach prasowych biedy pozornej. Stwierdza przy tym, że jakkolwiek każdą z grup poddaje się odrębnej charakterystyce, to jednak „prezentowane opisy mają stereotypowy charakter i ukazują ugruntowany w świadomości społecznej obraz ubogiego jako jednostki w głównej mierze biernej, uprzedmiotowionej z racji działań podejmowanych przez innych oraz różnorodne instytucje wspierające i pomocowe, przy równoczesnym unikaniu obwiniania biednych (ubogich) nie tyle

o fakt popadnięcia w biedę, co o nie zawsze moralnie jednoznaczne sposoby radzenia sobie z biedą”¹³⁶.

Również w radiu, programach telewizyjnych (głównie interwencyjnych) kreowany jest podobny obraz ubóstwa i wizerunek biednego jako ofiary lub jednostki dzielnie opierającej się przeciwnościom losu. Wiele spośród emitowanych programów w swoim przesłaniu omija meritum problemu ubóstwa (biedy), wykluczenia, sprowadzając je raczej do formatu pojedynczych przypadków i formuły mającej w efekcie zachęcić widza do ludzkiej solidarności i zaangażowania się w pomoc¹³⁷.

Różnorakie formy stereotypizacji problemu ubóstwa i ludzi biednych, uprzedmiotawiające postawy wobec nich, umiejscawianie w określonej ramie conceptualnej (nierzadko jako patologii społecznej lub istotnego korelatu innych patologii: alkoholizm, przestępczość itp.), a więc wyraźne łączenie biedy z patologiami społecznymi, podtrzymują w wyobrażeniach, postawach, opiniach społeczeństwa określony, nierzadko bezrefleksyjny, odtwórczy obraz ubóstwa. Potwierdzają to m.in. wyniki badań skoncentrowanych na społecznych konstrukcjach ubóstwa, tworzonych przez różne segmenty społeczeństwa. Przykładem są chociażby opracowania dotyczące wizerunku ubóstwa i biednych w percepcji pracowników instytucji pomocy społecznej¹³⁸ oraz nauczycieli¹³⁹. W przytoczonych badaniach prezentowane analizy jednoznacznie wskazują na zróżnicowany sposób postrzegania ubóstwa przez wymienione grupy społeczne, od stereotypowych sposobów rozumienia ubóstwa, przypisywanego mu znaczenia, stosowania utrwalonych, uproszczonych przekonań, po brak empatii, negatywny stosunek, rezerwę, sepizację oraz myślenie w kategoriach zapisów ustawowych, ograniczających szanse na dostrzeżenie całej złożoności zjawiska. Niewątpliwie, takie poglądy, wyobrażenia, opinie i postawy przedstawicieli wymienionych instytucji pomocowych i edukacyjnych, jakże ważnych z punktu widzenia prowadzonej działalności i przypisywanej im odpowiedzialności

¹³⁶ D. Lepianka, *Bieda i biedni w polskiej prasie codziennej*, [w:] *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, E. Tarkowska (red.), IFiS PAN, Warszawa 2013, s. 91-134.

¹³⁷ T. Kanasz, *Problem ubóstwa w programie „Interwencja” telewizji Polsat*, [w:] *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, E. Tarkowska (red.), IFiS PAN, Warszawa 2013, s. 161-188.

¹³⁸ A. Kalbarczyk, *Wizje biedy i wykluczenia społecznego w praktyce polskiego systemu pomocy społecznej*, [w:] *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, E. Tarkowska (red.), IFiS PAN, Warszawa 2013, s. 227-299.

¹³⁹ K. Górniak, A. Kalbarczyk, *Ukryty problem – obraz biedy w dyskursie szkolnym*, [w:] *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, E. Tarkowska (red.), IFiS PAN, Warszawa 2013, s. 341-378.

społecznej (pomoc, opieka, troska o wychowanie i edukację), skłaniają ku pogłębionej refleksji nad negatywnymi implikacjami dla jakości wychowania młodego pokolenia oraz aktywności społecznej w płaszczyźnie wsparcia, opieki i powinności społecznych na rzecz środowisk problemowych.

W tym kontekście potrzeba oglądu zjawiska ubóstwa przez pryzmat spostrzeżeń i opinii określonych grup społecznych stanowiła przyczynek do podjęcia badań w tym obszarze wśród społeczności młodzieży studiującej. Poznanie opinii osób studiujących stwarza bowiem możliwość przewidywania, a także rozumienia mechanizmów ich postępowania. Jest również ważne z punktu widzenia przemian rynku pracy i szybko zmieniającej się rzeczywistości społecznej¹⁴⁰. Studenci stoją bowiem w obliczu licznych decyzji dotyczących ich dalszej edukacji, pracy zawodowej, życia osobistego i udziału w życiu społecznym. Podkreślić należy również, że osoby studiujące stanowią grupę ważną z punktu widzenia rozwoju elity społecznej, wyznacznika przyszłości społeczeństwa. Ich poglądy, wyobrażenia, opinie i postawy niewątpliwie będą miały przełożenie na sposób i jakość podejmowanych działań, a także rozwiązania i innowacje w różnych dziedzinach życia.

¹⁴⁰ B. Umesh, R. Farzana, N. Aminath, P. Bindal, *Aspirations, Concerns and Psychology of University Students after Graduating Bachelor's Degree*, „Journal of Forensic Psychology” 2018, Vol. 3, Issue 1. Research Article, Open Access. DOI: 10.4172/2475-319X.100013.

2. Metodyka analizy

Zasadniczym celem badań było poznanie opinii i poglądów osób studiujących na temat zjawiska ubóstwa i problemu osób nim dotkniętych. W toku badań poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania:

- Jak studenci postrzegają ubóstwo i osoby ubogie?
- Jak studenci oceniają postawy społeczeństwa wobec kategorii osób ubogich?
- Jakie, w ocenie studentów, przyczyny generują ubóstwo?
- Jakie, w ocenie studentów, rozmiary przybiera ubóstwo w Polsce i jakie są jego skutki?
- Jak studenci oceniają skuteczność działań podejmowanych na poziomie krajowym na rzecz rozwiązywania problemu ubóstwa?
- Kto, w opinii studentów, ponosi odpowiedzialność za problem ubóstwa i jakie działania mogłyby skutecznie przyczynić się do ograniczania i eliminowania tego problemu?

W badaniach przeprowadzonych w okresie od marca do czerwca 2019 roku uczestniczyli studenci kształcący się na kierunkach pedagogicznych w czterech polskich uczelniach: Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach, Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Państwowej Szkole Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej oraz Warszawskiej Wyższej Szkole Humanistycznej im. Bolesława Prusa w Warszawie.

Do badań zastosowano metodę sondażu diagnostycznego z autorskim kwestionariuszem ankiety zawierającym 26 pytań. Ankietę skierowano do 260 studentów, przy czym do analizy zakwalifikowano wypełnione w całości 242 kwestionariusze ankiet. Badania miały charakter eksploratorski i opisowy, stąd autorki zrezygnowały z formułowania hipotez, co jest zgodne w tym względzie z sugestiami m.in. M. Łobockiego¹⁴¹ i A.W. Maszke¹⁴². Założono, że zgromadzony materiał empiryczny będzie stanowił podstawę do opisu poglądów, wyobrażeń, ocen i opinii osób studiujących na temat zjawiska ubóstwa i problemu osób nim dotkniętych. Ponadto z uwagi na zasięg

¹⁴¹ Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, „Impuls”, Kraków 1999, s. 127.

¹⁴² Maszke, A. W. *Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003, s. 65-66.

oraz wielkość próby badawczej, badania nie przyjęły formuły badań reprezentatywnych, ograniczając się jedynie do oceny zgromadzonego materiału empirycznego i formułowania wniosków w odniesieniu do ustaleń teoretycznych i wyników dotychczasowych badań w interesującym obszarze tematycznym, a także wysunięcia hipotez adekwatnych do zależności zaobserwowanych w zgromadzonych danych empirycznych oraz planowania dalszych badań dotyczących rozpatrywanej problematyki.

Wyniki uzyskane w badaniu poddano analizie statystycznej. Istotność różnic w rozkładzie pomiędzy dwiema zmiennymi nominalnymi sprawdzano za pomocą testu niezależności chi kwadrat.

Do obliczenia statystyki chi kwadrat posłużono się poniższym wzorem:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^n \frac{(O_i - E_i)^2}{E_i}$$

gdzie:

O – wartość obserwowana

E – wartość oczekiwana

Wzór na wartość oczekiwaną:

$$E_{oczekiwana} = \frac{(\text{suma rzędu})(\text{suma kolumny})}{(\text{suma całkowita})}$$

Korelacje pomiędzy zmiennymi sprawdzono za pomocą współczynnika korelacji rang Spearmana. Współczynnik ten przyjmuje wartości od +1 (silna korelacja dodatnia, wraz ze wzrostem jednej zmiennej następuje wzrost drugiej zmiennej) poprzez 0 (brak korelacji) do -1 (silna korelacja ujemna, wzrost wartości jednej zmiennej był powiązany ze spadkiem wartości drugiej zmiennej). W analizach statystycznych przyjęto poziom istotności $p = 0,05$. Analiz dokonywano za pomocą programu SPSS.

3. Charakterystyka badanej zbiorowości

W badaniu wzięło udział 242 studentów z czterech uczelni: Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach (UPH) (N = 84, 35%); Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (UMCS) (N = 75; 31%); Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej (PSW) (N = 52; 22%) oraz Warszawskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej im. Bolesława Prusa w Warszawie (WWSH) (N = 31; 13%).

Średni wiek respondentów wynosił 22 lata, przy odchyleniu standardowym 3,66 lat. Najmłodszy student miał 18 lat, zaś najstarszy – 36 lat. Wśród badanych studentów zdecydowanie przeważały kobiety (91%), odsetek mężczyzn wynosił niecałe 9%. W dużych miastach, powyżej 100 tys. mieszkańców, zamieszkiwało 20% ankietowanych, w miastach do 100 tys. mieszkańców mieszkało 25% respondentów, w małych miastach 28%, natomiast na wsi 27% badanych.

Średnia wielkość rodziny badanych wynosiła 4,1 osoby, zaś rozkład zmiennej kształtował się od 2 do 9 osób w rodzinie. Analiza danych na temat wykształcenia rodziców ankietowanych studentów wykazała, że wśród matek przeważało wykształcenie średnie (40%) lub wyższe (34%). Z kolei ojcowie respondentów najczęściej posiadali wykształcenie zawodowe (40%) lub średnie (39%).

Większość ankietowanych swoją sytuację materialną oceniało jako dobrą (54%), dość duży odsetek ankietowanych oceniał ją jako przeciętną (37%), tylko 9% respondentów stwierdziło, że jest ona bardzo dobra (tabela 1).

Wśród badanych najwięcej osób studiowało na pierwszym roku (49%), nieco mniej ankietowanych studiowało na drugim (27%) i trzecim (24%) roku studiów. Zdecydowana większość studentów kształciła się w stacjonarnym trybie studiów (73%), rzadziej natomiast w trybie studiów niestacjonarnych (27%). Ankietowani studiowali na następujących kierunkach i specjalnościach: praca socjalna (19%), pedagogika opiekuńczo-wychowawcza (12%), wychowanie przedszkolne z edukacją wczesnoszkolną (22%), wychowanie przedszkolne i edukacja wczesnoszkolna z terapią pedagogiczną (13%), profilaktyka społeczna (14%) i pedagogika (21%) (tabela 2).

Tabela 1. Cechy socjodemograficzne badanych studentów

Wiek	Średnia		22,0
	Odchylenie standardowe		3,66
	Minimum		18,0
	Maksimum		36,0
Płeć	Kobieta	liczebność	221
		%	91,3
	Mężczyzna	liczebność	21
		%	8,7
Miejsce zamieszkania	Wieś	liczebność	67
		%	27,8
	Miasto do 50 tys. mieszkańców	liczebność	68
		%	28,2
	Miasto do 100 tys. mieszkańców	liczebność	59
		%	24,5
	Miasto powyżej 100 tys. mieszkańców	liczebność	47
		%	19,5
Z ilu członków składa się rodzina?	Średnia		4,1
	Odchylenie standardowe		1,05
	Minimum		2,0
	Maksimum		9,0
Wykształcenie matki	Podstawowe	liczebność	1
		%	0,4
	Zawodowe	liczebność	64
		%	26,4
	Średnie	liczebność	96
		%	39,7
	Wyższe	liczebność	81
		%	33,5
Wykształcenie ojca	Podstawowe	liczebność	3
		%	1,2
	Zawodowe	liczebność	97
		%	40,2
	Średnie	liczebność	93
		%	38,6
	Wyższe	liczebność	48
		%	19,9
Ocena sytuacji materialnej	Zła	liczebność	0
		%	0,0
	Przeciętna	liczebność	89
		%	36,8
	Dobra	liczebność	130
		%	53,7
	Bardzo dobra	liczebność	23
		%	9,5
	Nie potrafię dokonać oceny	liczebność	0
		%	0,0

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

Tabela 2. Specyfika studiów badanych studentów

Uczelnia	PWSZ	liczebność	52
		%	21,5
	UMCS	liczebność	75
		%	31,0
	UPH	liczebność	84
		%	34,7
Rok studiów	Pierwszy	liczebność	118
		%	48,8
	Drugi	liczebność	65
		%	26,9
	Trzeci	liczebność	59
		%	24,4
Typ studiów	Stacjonarne	liczebność	176
		%	72,7
	Niestacjonarne	liczebność	66
		%	27,3
Stopień studiów	I stopnia	liczebność	180
		%	74,4
	II stopnia	liczebność	62
		%	25,6
Specjalność, kierunek studiów	Praca socjalna	liczebność	47
		%	19,4
	Pedagogika opiekuńczo-wychowawcza	liczebność	28
		%	11,6
	Wychowanie przedszkolne z edukacją wczesnoszkolną	liczebność	52
		%	21,5
	Wychowanie przedszkolne i edukacja wczesnoszkolna z terapią pedagogiczną	liczebność	31
		%	12,8
	Profilaktyka społeczna	liczebność	34
		%	14,0
	Pedagogika	liczebność	50
		%	20,7

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

4. Analiza wyników badań

4.1. Obraz ubóstwa i ubogiego

Obraz ubóstwa i ubogiego konstruowany w świadomości społecznej niewątpliwie determinowany jest zróżnicowanymi wpływami, wśród których poczesne miejsce zajmują: polityka, media, doniesienia naukowe, a także powielane lokalne stereotypy myślenia o biedzie i ubogich. Co za tym idzie różny jest sposób charakteryzowania zjawiska i osób pozostających w jego kręgu. W wielu kulturach od najdawniejszych czasów ubóstwo było stanem przeciwnym do bogactwa, stąd najczęściej w konstrukcjach społecznych opisujących ubóstwo i ubogiego elementem wspólnym jest wskazywanie na występowanie niedoboru lub braku jakiegoś składnika, zwykle: odpowiednio wysokiego dochodu, niezbędnego do zaspokojenia podstawowych potrzeb, żywności, odpowiedniego miejsca do zamieszkania itd.

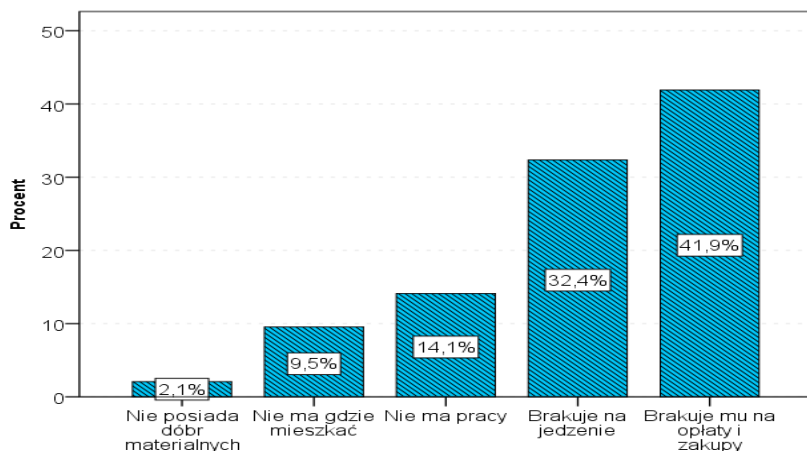
Taki sposób ujmowania ubóstwa charakteryzuje również opisy przedstawione przez badanych studentów. W poddanych analizie jakościowej wyjaśnieniom pojęcia „ubóstwo” badani odnoszą ten termin do sytuacji *ciągłego niedostatku; braku możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb bytowych*. Ponadto w wypowiedziach badanych pojawiły się również takie dookreślenia „ubóstwa”, jak: *zaspokajane są potrzeby bytowe, ale brakuje możliwości rozwoju; pogorszenie własnej pozycji materialnej w porównaniu do innych osób; niemożność odłożenia oszczędności, brak oszczędności*.

Charakteryzując osoby ubogie, studenci, podobnie jak w definiowaniu „ubóstwa”, swoje oceny łączyli przede wszystkim z wymiarem ekonomicznym. Najczęściej uważano, że osoba uboga to *ktoś, komu brakuje na opłaty i zakupy* (42%) lub *brakuje jej na jedzenie* (32%). Rzadziej uważano, że osoba uboga to *ktoś, kto nie ma pracy* (14%), *nie ma gdzie zamieszkać* (10%) lub *nie posiada dóbr materialnych* (2%) (wykres 1). Analiza za pomocą testu niezależności chi kwadrat nie wykazała statystycznie istotnych różnic pomiędzy czterema badanymi grupami studentów ($p=0,071$).

Określając cechy osób ubogich, studenci wskazali również kategorie wiekowe, do których, w ich ocenie, należą osoby najbardziej narażone na

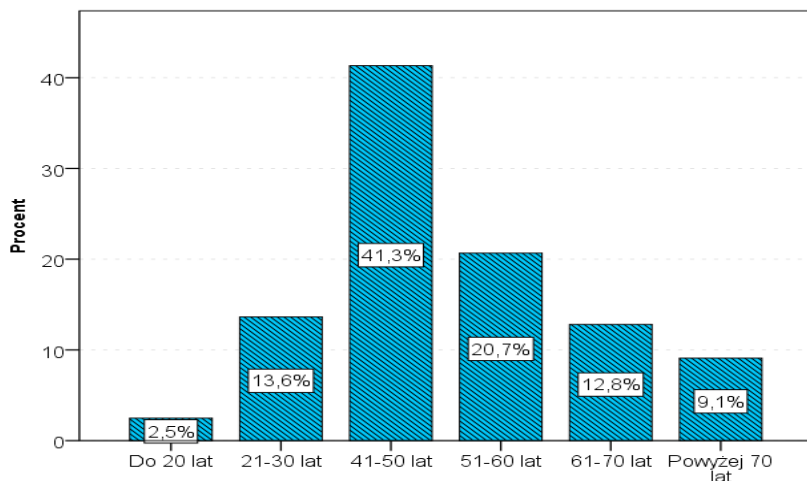
ubóstwo. Zdaniem studentów osoby takie znajdują się w przedziale wiekowym od 41 do 50 lat (41%), tylko niecałe 16% respondentów wskazywało na młodsze osoby; 21% ankietowanych uważa, że narażone na ubóstwo osoby znajdują się w wieku od 51 do 60 lat (21%), od 61 do 70 lat (13%) i w wieku powyżej 70 lat (9%) (wykres 2).

Wykres 1. Cechy osoby ubogiej

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

Wykres 2. Przedział wiekowy osób narażonych na ubóstwo

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

W ocenie studentów najbardziej narażone na ubóstwo są osoby w wieku 41-60 lat. W tym względzie oceny te znacznie odbiegają od wyników badań prezentowanych w publikacjach naukowych i raportach GUS. Na przykład E. Tarkowska wskazuje, że cechą polskiej biedy jest jej juvenilizacja, czyli ubóstwo dzieci, rodzin wielodzietnych i bezrobocie młodego pokolenia¹⁴³. Podobnie S. Golinowska zauważa, że podstawowym problemem polskiego ubóstwa, widocznym od początku okresu przemian, jest ubóstwo młodych ludzi, a w tym dzieci, większe niż osób dorosłych i osób starszych¹⁴⁴. Również w zestawieniach statystycznych GUS analizy wartości wskaźnika zagrożenia ubóstwem ujęte w podziale na grupy wiekowe wskazują, iż np. w 2016 r. nadal najwyższą wartość tego wskaźnika (pomimo obserwowanego w ostatnich latach spadku) odnotowano wśród dzieci i młodzieży w wieku 0-17 lat. W grupie tej zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym było nieco ponad 24% osób, podczas gdy wśród osób starszych, w wieku 65 lat i więcej – ok. 16% (w 2015 r. odpowiednio: prawie 27% i 17%)¹⁴⁵.

Również w kwestii poglądów na temat miejsc, w których zogniskowane jest ubóstwo, opinie studentów różniły się od wskazań przytaczanych w badaniach przez autorów publikacji naukowych oraz raportach GUS. I tak w opinii studentów najwięcej osób ubogich zamieszkuje duże miasta (44%) oraz wsie (30%), nieco mniej młodzieży wskazało, że osoby ubogie to mieszkańcy małych miast (26%) (wykres 3).

Tymczasem badacze problematyki ubóstwa wskazują, że ubóstwo na wsi i następnie w małych miastach jest największe. Wskaźniki ubóstwa są tam ponad dwukrotnie wyższe. Ludność wiejska nadal w przeważającym stopniu utrzymuje się z małych i niskodochodowych gospodarstw rolnych, bezrobocie na wsi jest bardzo wysokie i jednocześnie rodziny wiejskie są najliczniejsze¹⁴⁶. Takie stanowisko potwierdzają również badania GUS,

¹⁴³ *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, E. Tarkowska (red.), IFiS PAN, Warszawa 2013. Por. też. A. Szukielojć-Bieńkuńska, *Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej – podstawowe fakty i dane*, Ekspertyza przygotowana w ramach projektu EAPN Polska – profesjonalny dialog na rzecz Europy Socjalnej, Departament Pracy i Warunków Życia, Warszawa 2007.

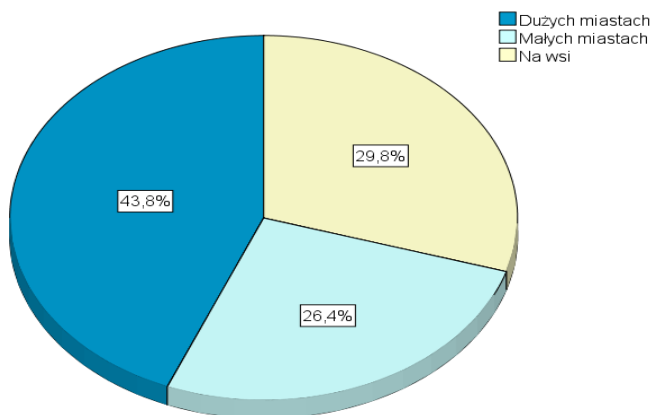
¹⁴⁴ S. Golinowska, *O biedzie i polityce jej zwalczania współcześnie. Podejście porównawcze w świetle Europejskiego Roku Zwalczania Ubóstwa i Wykluczenia Społecznego*, [w:] *Polska bieda w świetle Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, H.E. Kubiak (red.), Wyd. Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2012, s. 110.

¹⁴⁵ *Podstawowe dane dotyczące zasięgu ubóstwa w Polsce w 2016 r. Notatka informacyjna*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, 25.09.2017 r.

¹⁴⁶ S. Golinowska, *O biedzie i polityce...*, op. cit., s. 112.

wskazujące, że niekorzystne zmiany skali ubóstwa skrajnego w 2018 r. dotyczyły w większym stopniu mieszkańców wsi niż miast. Na wsi stopa ubóstwa skrajnego zwiększyła się o ok. 2 punkty procentowe. W przypadku największych ośrodków miejskich, o populacji liczącej co najmniej 500 tys., odsetek osób skrajnie ubogich był nawet nieco niższy niż w roku 2017, zaś w pozostałych grupach miast wzrost zasięgu ubóstwa nie przekroczył 1 punktu procentowego. W miastach liczących co najmniej 500 tys. mieszkańców oraz w miastach o liczbie ludności wynoszącej 200-500 tys. skrajnym ubóstwem dotknięta była co setna osoba (ok. 1%)¹⁴⁷.

Wykres 3. Wskaźniki ubóstwa według miejsca zamieszkania w opinii studentów

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

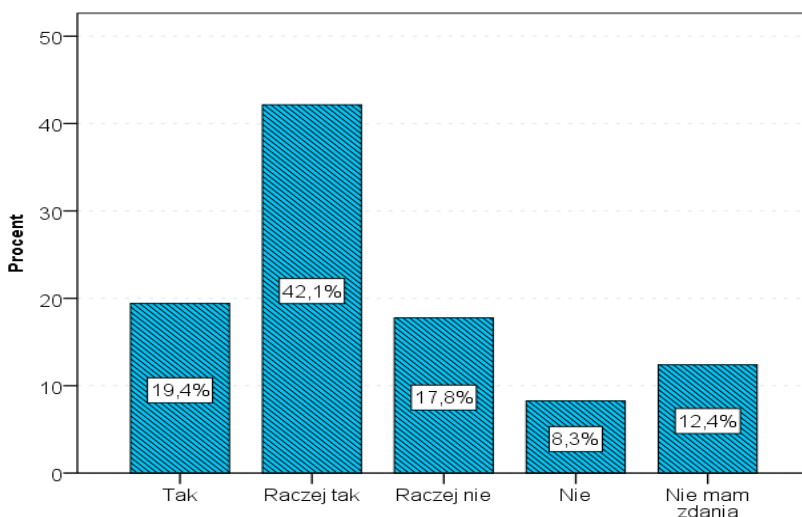
W literaturze przedmiotu nierzadko podnoszona jest kwestia ujmowania ubóstwa w konceptualnych ramach patologii społecznej lub jako korelatu innych patologii, np. alkoholizmu, przestępczości, przemocy itp. W takim ujęciu ubóstwo przestaje być traktowane jako problem sam w sobie, lecz otrzymuje status elementu współtowarzyszącego innym, niepożądanym społecznie postawom i zachowaniem. Zauważa się przy tym, że samo pojęcie „patologia społeczna”, ujmowane jako „negatywne zjawisko społeczne, które uwzględnia następujące warunki: naruszenie norm społecznych, destruktywność zachowania mierzoną skalą potępienia społecznego,

¹⁴⁷ *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2018 roku*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Wydział Badań i Analiz Jakości Życia i Kapitału Społecznego, Warszawa 2018.

występowanie w większej skali zbiorowości lub w skali masowej, konieczność występowania działań profilaktycznych¹⁴⁸, coraz częściej traktowane jest jako uniwersalna formuła określająca niemal wszystko co złe i niepożądane społecznie.

Takie stanowisko potwierdzają również opinie badanych studentów. O tym, że ubóstwo ma charakter patologii społecznej, przekonanych jest ponad połowa badanych (19% – tak, 42% – raczej tak), przeciwnego zdania było nieco ponad 26% ankietowanych (wykres 4).

Wykres 4. Czy ubóstwo ma charakter patologii społecznej?

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

Analiza statystyczna wykazała statystycznie istotne różnice w rozkładzie odpowiedzi a uczelnią, w której ankietowany studiuje ($p < 0,001$). Częściej charakter patologii społecznej przypisywali ubóstwu studenci z UMCS (72%) i UPH (77%), zaś najczęściej respondenci z WWSH (83%) natomiast rzadziej ankietowani z PWSZ (47%) (tabela 3). Analiza statystyczna wykazała również statystycznie istotne różnice w rozkładzie odpowiedzi a typem studiów ($p < 0,001$). Częściej przypisywali ubóstwu charakter patologii społecznej studenci studiujący w trybie stacjonarnym (77%) niż studenci studiów niestacjonarnych (52%) (tabela 4).

¹⁴⁸ I. Pospiszył, *Patologie społeczne*, WN PWN, Warszawa 2009, s. 12.

**Tabela 3. Ubóstwo w charakterze patologii społecznej.
Rozkład odpowiedzi z podziałem na uczelnie**

Czy ubóstwo prowadzi do patologii społecznej?		Uczelnie			
		PWSZ	UMCS	UPH	UW
Tak i raczej tak	Liczebność	20	46	58	25
	% z Uczelnie	46,5	71,9	77,3	83,3
Nie i raczej nie	Liczebność	23	18	17	5
	% z Uczelnie	53,5	28,1	22,7	16,7
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 15,94; p < 0,001$			

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

**Tabela 4. Ubóstwo w charakterze patologii społecznej.
Rozkład odpowiedzi z podziałem na typ studiów**

Czy ubóstwo prowadzi do patologii społecznej?		Typ studiów	
		Stacjonarne	Niestacjonarne
Tak i raczej tak	Liczebność	121	28
	% z Typ studiów	76,6	51,9
Nie i raczej nie	Liczebność	37	26
	% z Typ studiów	23,4	48,1
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 11,79; p < 0,001$	

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

Ponadto analiza statystyczna wykazała istotne powiązanie między rokiem studiów ($p = 0,003$), oceną sytuacji materialnej badanych ($p = 0,035$) a opinią na temat związku między ubóstwem i patologią społeczną. Ankietowani będący na wyższym roku studiów, z lepszą sytuacją materialną, rzadziej uważali, że ubóstwo ma charakter patologii społecznej (tabela 5).

Tabela 5. Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między rokiem studiów, oceną sytuacji materialnej a opinią na temat związku między ubóstwem i patologią społeczną

Czy ubóstwo ma charakter patologii społecznej?		
Rok studiów	Współczynnik korelacji	0,21
	Istotność (dwustronna)	0,003
Ocena sytuacji materialnej	Współczynnik korelacji	0,15
	Istotność (dwustronna)	0,035

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

Podsumowując, studenci w konstrukcji obrazu ubóstwa sytuują je przede wszystkim w kategoriach problemu ekonomicznego, uznając niedostatek i niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych za najważniejsze wyznaczniki ubóstwa.

W ocenie ponad połowy badanych ubóstwo ma charakter patologii społecznej. Taką opinię najczęściej wyrażali studenci studiujący w dużych miastach (Warszawa, Lublin,) w trybie studiów stacjonarnych. Rzadziej natomiast charakter patologii społecznej przypisywali ubóstwu studenci starszych roczników, deklarujący lepszą sytuację materialną w rodzinie pochodzenia.

Według studentów zagrożeni ubóstwem są zwłaszcza mieszkańcy dużych miast oraz wsi, zaś w mniejszym stopniu mieszkańcy małych miast. Badani postrzegają osoby ubogie głównie jako jednostki, którym brakuje środków na opłaty, żywność oraz inne dobra niezbędne do życia. W opinii studentów na ubóstwo narażone są przede wszystkim osoby w przedziale wiekowym między 41. a 60. rokiem życia. W odczuciach badanych tego typu zagrożenie tylko w niewielkim stopniu dotyczy osób do 20. roku życia oraz osób starszych, po 60. roku życia.

4.2. Ubodzy w odbiorze społecznym

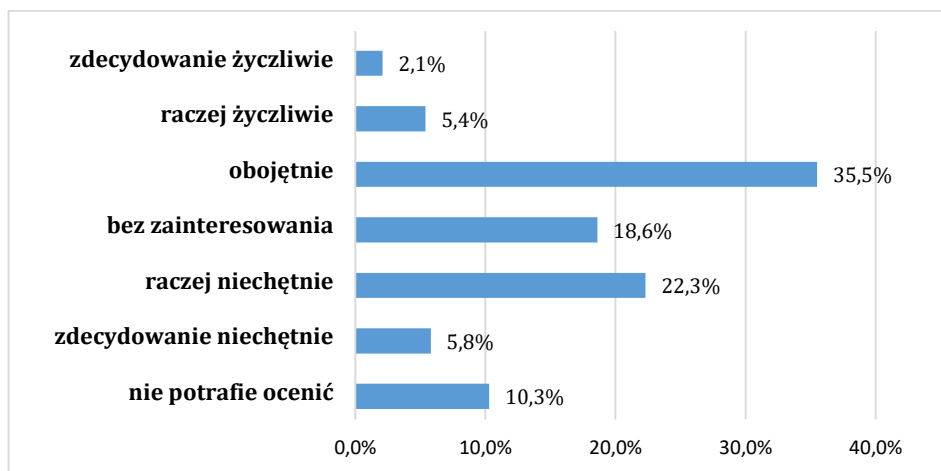
Stosunek do ubogich – jak podkreśla A. Stanaszek – zmieniał się na przestrzeni czasu. W zależności od kontekstu, wartości, jakie dominowały w danym okresie, koniunktury i „klimatu mentalnego” ubodzy byli traktowani w sposób, który odzwierciedlał „ducha czasu” i szersze przemiany społeczno-ekonomiczne. Niemniej jednak zawsze funkcjonowali w ramach, które tworzyli pozostali. Zmianie podlegało zatem zarówno rozumienie, definiowanie, mierzenie, jak i wizerunek ubóstwa oraz sposób traktowania go przez społeczeństwo. Również w dobie współczesnej zauważa się, że istnieje duża ambiwalencja w traktowaniu ubogich¹⁴⁹. Można powiedzieć, że mamy do czynienia z pewnego rodzaju paradoksem, ponieważ z jednej strony liczba ubogich wcale się nie zmniejsza, a nawet zwiększa, z drugiej – zmienia się społeczny kontekst tego problemu. Jeszcze nie tak dawno, bo

¹⁴⁹ A. Stanaszek, *Niezbędni „zbędni” – czyli o ewolucji postaw wobec ubóstwa i ubogiego*, „Kultura i Historia” 2007, nr 11, s. 67-78.

w latach 80. XX wieku zmagano się z reglamentacją podstawowych artykułów. Współcześnie na ulicach, szczególnie wielkich miast, nie widać ubóstwa, półki sklepowe uginają się pod ciężarem towarów, otaczają nas reklamy i hasła zachęcające do nabywania. Poza tym „problemy biedy są mniej atrakcyjne w porównaniu z problemami bogactwa”¹⁵⁰. Pozornie otaczamy się przepychem i blichтром. Przemiany społeczno-cywilizacyjne sprzyjają pozytywnej kreacji rzeczywistości, jednak ubóstwo to twarze poszczególnych osób doświadczających go. Ile ubogich, tyle możliwości ich oglądu i tyleż samo historii przyczyn.

Uczestniczący w badaniach studenci odnosząc się do zagadnienia społecznego odbioru osób ubogich, najczęściej wskazywali, że społeczeństwo odnosi się do ludzi ubogich obojętnie (36%), okazuje brak zainteresowania (19%) i odnosi się raczej niechętnie do osób uwikłanych w ubóstwo (22%). Pozostali studenci albo wyrażali opinię, że społeczeństwo do ludzi ubogich odnosi się zdecydowanie niechętnie (6%), albo uważali, że odnosi się zdecydowanie życzliwie (2%) lub raczej życzliwie (5%) (wykres 5).

Wykres 5. Społeczny odbiór ludzi ubogich

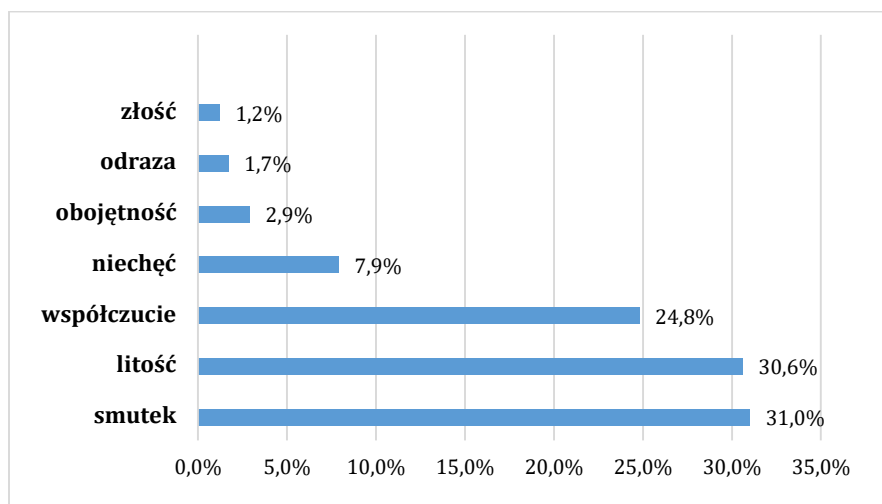
Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

Przytoczone dane sugerują, że zdaniem studentów ubóstwo jest postrzegane i oceniane przez społeczeństwo jako zjawisko raczej negatywne,

¹⁵⁰ F. Nalaskowski, *Ubóstwo a wykluczenie społeczne jako problem dla edukacji*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii TWP, Olsztyn 2007, s. 22.

wręcz niepożądane. Jest swego rodzaju świadectwem niezaradności i niepowodzenia. Niechętny stosunek do ubogich, obojętność społeczna czy brak zainteresowania przypuszczalnie stanowią swego rodzaju mechanizm obronny w postaci wyparcia i odsunięcia tej niewygodnej i wstydlivej kwestii społecznej. W pewnej niejako opozycji do tak formułowanych opinii na temat odbioru społecznego ubogich sytuują się opinie studentów odnośnie uczuć i emocji, jakie wywołują w nich same osoby ubogie. U studentów osoby ubogie najczęściej wzbudzają: smutek (31%), litość (31%) i współczucie (25%), rzadko niechęć (8%), obojętność (3%), odrazę (2%) i złość (1%) (wykres 6).

Wykres 6. Emocje i uczucia wywołane przez osoby ubogie

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

Analiza odpowiedzi studentów wykazała ponadto, że współczucie najczęściej odczuwali studenci UPH (54%) i WWSH (36%). Znacznie rzadziej taki rodzaj emocji wobec ubogich wskazywali studenci PWSZ (6%) i UMCS (1%). Z kolei niechęć przejawiali najczęściej studenci UMCS (20%), smutek był odczuwany przez podobny odsetek studentów z poszczególnych uczelni, litość natomiast najczęściej odczuwali studenci PWSZ (56%) i UMCS (41%). Omawiane różnice okazały się istotne statystycznie ($p < 0,001$) (tabela 6).

Rozkład odpowiedzi badanych studentów może sugerować, że odczuwając wobec ubogich emocje i uczucia typu: smutek, litość i współczucie,

przyjmują względem ludzi ubogich postawy odmienne od tych dostrzeganych w codziennej rzeczywistości społecznej. Z drugiej jednak strony, pomimo istnienia związku między emocjami i uczuciami a reprezentowanymi postawami, warto zastanowić się, na ile deklarowane odczucia znajdują swe odzwierciedlenie w konkretnych sytuacjach i działaniach podejmowanych na rzecz ubogich. Rozstrzygnięcia w tym względzie zaprezentowano w dalszych częściach analiz materiału empirycznego.

**Tabela 6. Emocje i uczucia wywołane przez osoby ubogie.
Rozkład odpowiedzi z podziałem na uczelnie**

Jakie emocje i uczucia wzbudza osoba uboga/biedna?		Uczelnia			
		PWSZ	UMCS	UPH	WWSH
Współczucie	Liczebność	3	1	45	11
	% z Uczelnia	5,8	1,3	53,6	35,5
Niechęć	Liczebność	2	15	2	0
	% z Uczelnia	3,8	20,0	2,4	0,0
Smutek	Liczebność	16	28	22	9
	% z Uczelnia	30,8	37,3	26,2	29,0
Litość	Liczebność	29	31	8	6
	% z Uczelnia	55,8	41,3	9,5	19,4
Odraza	Liczebność	2	0	2	0
	% z Uczelnia	3,8	0,0	2,4	0,0
Złość	Liczebność	0	0	1	2
	% z Uczelnia	0,0	0,0	1,2	6,5
Obojętność	Liczebność	0	0	4	3
	% z Uczelnia	0,0	0,0	4,8	9,7
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 124,77; p < 0,001$			

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

4.3. Przyczyny ubóstwa

Punkt odniesienia do analiz opinii badanych studentów na temat przyczyn ubóstwa stanowiły pewne wskazania i dane empiryczne przedstawione w części I, podrozdziale 2. Jak zauważa profesor E. Tarkowska: „w Polsce w połowie lat dziewięćdziesiątych, gdy doświadczenie transformacji było czymś zupełnie świeżym, powszechne było przekonanie, że

bieda spada na ludzi w wyniku działalności czynników od nich niezależnych. Wskazywano na restrukturyzację gospodarki, bierność nieskutecznego państwa, złą politykę, czynniki losowe”¹⁵¹. Z kolei wyniki badań prowadzonych na przestrzeni ostatnich kilku lat przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) w 2012 roku jako główne przyczyny ubóstwa w Polsce wskazały: bezrobocie, niezaradność życiową, alkoholizm, lenistwo, chorobę i kalectwo, brak wykształcenia, brak wsparcia ze strony państwa, rodziny niewspierającej swoich krewnych oraz brak szczęścia. Również w opracowaniach naukowych¹⁵², raportach EU-SILC¹⁵³, badacze wyróżniają takie kluczowe przyczyny ubóstwa, jak: bezrobocie lub niska jakość pracy, niski poziom wykształcenia, rozmiar i typ rodziny, płeć (ubóstwo kobiet), niepełnosprawność lub problemy zdrowotne, przynależność do mniejszości etnicznej. W najnowszych opracowaniach CBOS (z 2017 roku) uzyskane wyniki wskazały (po raz pierwszy od 1997 roku) na istotne różnice w sposobie postrzegania przyczyn ubóstwa (biedy). Bezrobocie nie zostało uznane przez Polaków za główną przyczynę utrwalania się ubóstwa. Wyższą rangę przypisali bowiem takim czynnikom (a raczej cechom osób biednych), jak: lenistwo, niezaradność, alkoholizm.

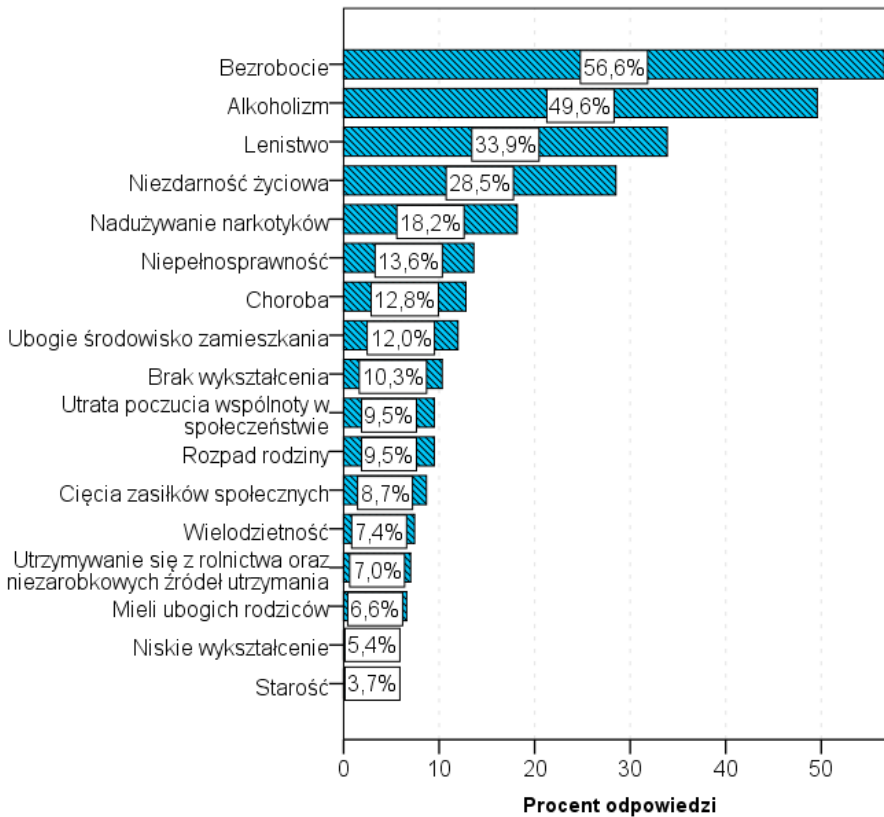
Kwestię przyczyn generujących ubóstwo poddano również pod roz wagę studentów. Jak wskazują wyniki badań, głównych przyczyn ubóstwa upatrują oni w takich czynnikach, jak: bezrobocie (57%), alkoholizm (50%), lenistwo (34%) i niezdarność życiowa (29%). Inne, rzadziej wymieniane przez studentów przyczyny ubóstwa to: nadużywanie narkotyków (18%), niepełnosprawność (14%), choroba (13%), ubogie środowisko zamieszkania (12%) oraz brak wykształcenia (10%). Za najmniej istotne przyczyny ubóstwa uznali oni natomiast: utratę poczucia wspólnoty w społeczeństwie (10%), rozpad rodziny (10%), cięcia zasiłków społecznych (9%), wielodzietność (7%), utrzymywanie się z rolnictwa oraz niezarobkowych źródeł utrzymania (7%), ubogie środowisko pochodzenia (rodzina) (7%), niskie wykształcenie (5%) oraz starość (4%) (wykres 7).

¹⁵¹ J. Mencwel i J. Wiśniewski, *Ubóstwo bez miary*, wywiad z profesor Elżbietą Tarkowską, „Kontakt” 2014, nr 27, s. 5-10.

¹⁵² Wśród polskich badaczy problemu biedy/ubóstwa: E. Tarkowska, S. Golinowska, T. Panek, M. Surdacki, B. Geremen, K. Wódz, K. Fryszracki, W. Warzywoda-Kruszyńska, K.W. Frieske i inni.

¹⁵³ EU-SILC – Wspólnotowa statystyka w sprawie dochodów i warunków życia (EU-SILC) to główne źródło rocznych danych porównawczych dotyczących poziomu i składników ubóstwa i nierówności na terenie Unii Europejskiej.

Wykres 7. Przyczyny ubóstwa w opinii studentów

Dane nie sumują się do 100% z uwagi na możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

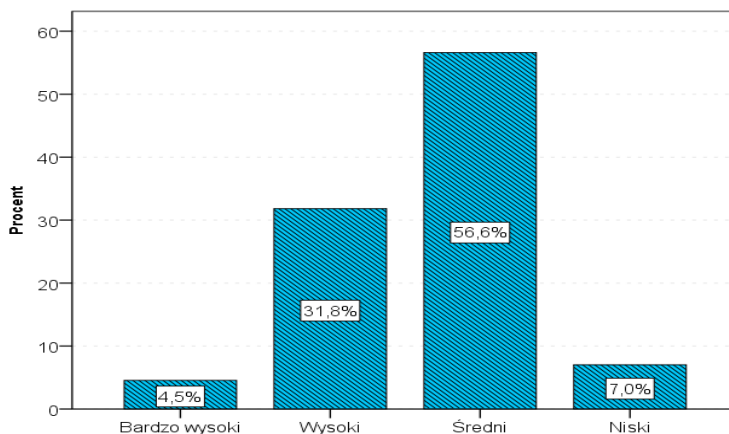
Analizując przedstawione dane, zauważa się, że jakkolwiek opinie studentów odnośnie przyczyn ubóstwa zasadniczo pokrywają się z opiniami społeczeństwa przedstawionymi w raporcie CBOS za rok 2017, to jednak zdecydowana większość osób studiujących przekonana jest, że podstawową determinantą ubóstwa jest bezrobocie. W odczuciach studentów jawi się ono nie tylko jako brak pracy, ale również jako brak podstawowych środków ekonomiczno-materialnych do prowadzenia życia na odpowiednim poziomie oraz jako bariera w realizacji swojej osoby. Oprócz bezrobocia, studenci za istotne determinanty ubóstwa uznają: alkoholizm, lenistwo oraz niezaradność życiową, czyli przyczyny zawinione przez samą jednostkę.

4.4. Rozmiary i skutki ubóstwa

Z danych dostępnych w Europejskim Urzędzie Statystycznym (Eurostat) wynika, że w Polsce w 2018 roku ubóstwem bądź wykluczeniem społecznym zagrożonych było 18,9% obywateli (niemal 7 mln). Był to wynik o 11,6 pkt. proc. lepszy niż w 2008 r., gdy wynosił on dla Polski 30,5%¹⁵⁴. Dane te wskazują, że obecnie niemal co szósty Polak zagrożony jest ubóstwem bądź wykluczeniem społecznym.

W ocenie ponad połowy badanych studentów ubóstwo w Polsce utrzymuje się na średnim poziomie (57%), na wysokim (32%) oraz bardzo wysokim (5%). Tylko 7% ogółu młodzieży studiującej ocenia poziom ubóstwa w kraju jako niski (wykres 8).

Wykres 8. Rozmiary ubóstwa w kraju

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

Taki rozkład odpowiedzi potwierdzają niejako stwierdzenia badanych, w których co siódmy student przyznaje, że zna w swoim najbliższym otoczeniu osoby/rodziny żyjące w ubóstwie (biedne).

Jak pokazały wcześniejsze analizy, według badanych studentów zasadniczym wyznacznikiem ubóstwa są *niewystarczające środki na zaspokojenie*

¹⁵⁴ Eurostat różnie definiuje próg ubóstwa dla każdego z krajów członkowskich. W przypadku Polski to dochód poniżej 3900 euro (ok. 16 790 zł) rocznie dla samotnej osoby, a 8200 euro (ok. 35 260 zł) rocznie dla 4-osobowej rodziny. Źródło: <https://www.euractiv.pl/section/gospodarka/news/eurostat-prawie-19-proc-polakow-zagrozonych-ubostwem/> [data dostępu: 17.11.2019].

podstawnych potrzeb. Środki finansowe stanowią zatem ważny wyznacznik oceny poziomu ubóstwa. Istotne zatem było ustalenie, poniżej jakiej kwoty dochodu na jedną osobę w rodzinie – w opinii studentów - zaczyna się bieda/ubóstwo.

Analiza danych wykazała, że podawana przez studentów średnia wartość kwoty, od której zaczyna się ubóstwo, wynosiła 695,3 zł na jedną osobę w rodzinie. Co najmniej połowa ankietowanych podawała kwoty nie większe niż 700 zł. Rozkład zmiennej kształtował się od 300 do 1500 zł (tabela 7).

Tabela 7. Kwota poniżej której zaczyna się bieda/ubóstwo (wysokość dochodu na jedną osobę w rodzinie)

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Me</i>	<i>Mo</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>
Kwota (zł)	695,3	214,00	700,0	500,0	300,0	1500,0

M – średnia, *SD* – odchylenie standardowe, *Me* – mediana, *Mo* – dominanta, *Min.* – wartość minimalna, *Maks.* – wartość maksymalna

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

W tym miejscu podkreślić należy, że pytanie o wysokość kwoty, od której zaczyna się ubóstwo, do pewnego stopnia było pytaniem projekcyjnym, albowiem z dużym prawdopodobieństwem można przypuszczać, że odpowiedzi badanych odzwierciedlały ich osobistą sytuację, w tym stopień własnego poczucia zagrożenia biedą/ubóstwem. Takie stanowisko zdaje się potwierdzać szczegółowy rozkład zmiennej w pytaniu o kwotę, poniżej której zaczyna się ubóstwo (tabela 8).

Tabela 8. Kwota poniżej której zaczyna się bieda/ubóstwo (rozkład zmiennej w %)

Ubóstwo zaczyna się poniżej kwoty:	N=242	%
300 zł	3	1,2
400 zł	7	2,9
500 zł	89	36,8
600 zł	14	5,8
700 zł	26	10,7
800 zł	46	19,0
900 zł	19	7,9
1000 zł	31	12,8
1200 zł	6	2,5
1500 zł	1	0,4

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

W Polsce Instytut Pracy i Spraw Socjalnych analizuje tzw. próg interwencji socjalnej¹⁵⁵. Po uwzględnieniu badania progu interwencji socjalnej, co 3 lata zmianie ulegają kryteria dochodowe. Kryteria dochodowe na 2019 rok uregulowane zostały w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 11 lipca 2018 r. i weszły życie 1 października 2018 r.¹⁵⁶ Ubóstwo ustawowe obejmuje zatem osoby, które zgodnie z przepisami mogą ubiegać się o świadczenie z pomocy społecznej, a relatywne – te, których poziom konsumpcji znacząco odbiega od przeciętnej (poniżej 50% przeciętnych wydatków gospodarstw domowych). Według wyliczeń są to: dla osoby samotnie gospodarującej – 701 zł; dla osoby w rodzinie – 528 zł; dla gospodarstwa czteroosobowego – 2112 zł¹⁵⁷.

Ustalona przez badanych studentów średnia granica ubóstwa (695 zł) stanowi ok. 14% średniego miesięcznego wynagrodzenia w sektorze przedsiębiorstw, wskazanego przez GUS w październiku 2019 roku¹⁵⁸.

Zauważa się przy tym, że kwota wskazana przez studentów w zasadzie jest zbliżona do kwoty (701 zł) ustalonej aktualnie w Polsce jako tzw. próg interwencji socjalnej, uprawniającej do otrzymywania świadczeń pieniężnych w ramach systemu pomocy społecznej. Zbieżność między urzędowym progiem ubóstwa a subiektywnie szacowaną przez studentów granicą ubóstwa nasuwa przypuszczenie, że istotna część osób uznawanych przez studentów za ubogie korzysta z określonych świadczeń pomocy państwowej.

Uczestniczący w badaniach studenci wyrazili również swoje poglądy w kwestii skutków, jakie niesie za sobą ubóstwo. Według badanych, ubóstwo pociąga za sobą: obniżenie jakości i poziomu życia (64%), wykluczenie społeczne (48%), powoduje uzależnienia (41%), problemy rodzinne (32%),

¹⁵⁵ Próg interwencji socjalnej jest ustalany na podstawie badania przeprowadzonego metodą ekspercko-empiryczną z uwzględnieniem: zawartości koszyka dóbr i usług zapewniających zaspokojenie potrzeb egzystencjalnie niezbędnych; wysokości cen towarów i usług dla określonego typu gospodarstwa domowego w wyznaczonym okresie. Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej dnia 7 października 2005 r. w sprawie progu interwencji socjalnej, na podstawie art. 9 ust. 2 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. Nr 64, poz. 593, z późn. zm).

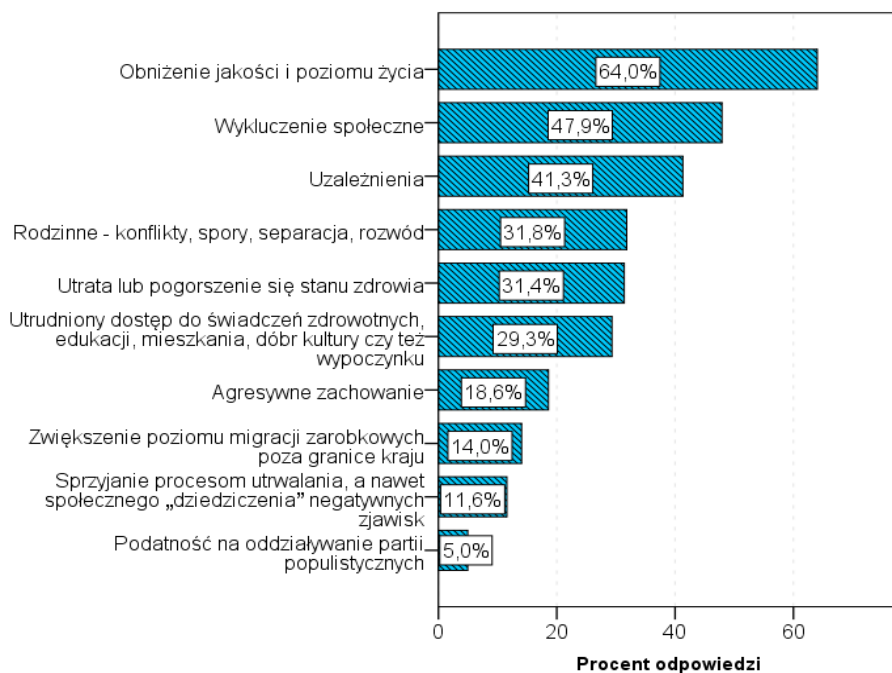
¹⁵⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 lipca 2018 r. w sprawie zweryfikowanych kryteriów dochodowych oraz kwot świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej, Dz.U. 2018 poz. 1358.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Przeciętne miesięczne wynagrodzenie w sektorze przedsiębiorstw bez wypłat nagród z zysku w październiku 2019 r. wyniosło 5213,04 zł. Źródło: Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 21 listopada 2019 r. w sprawie przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w sektorze przedsiębiorstw bez wypłat nagród z zysku w październiku 2019 r. Warszawa, dnia 22 listopada 2019 r. Na podstawie art. 56 ust. 2 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (Dz. U. z 2018 r. poz. 2187, z późn. zm.)

utrata zdrowia (31%) oraz utrudniony dostęp do świadczeń zdrowotnych, edukacji, mieszkania, dóbr kultury (29%). Studenci rzadziej do konsekwencji ubóstwa zaliczają: agresywne zachowania (19%), zwiększenie poziomu migracji zarobkowych (14%), sprzyjanie procesom utrwalania negatywnych zjawisk (12%) i podatność na oddziaływanie partii populistycznych (5%) (wykres 9).

Wykres 9. Skutki ubóstwa

Dane nie sumują się do 100% z uwagi na możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi.

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

Rozkład odpowiedzi studentów zamieszczony na wykresie 9 wskazuje na sytuowanie skutków ubóstwa w różnych obszarach życia człowieka. W opinii badanych ubóstwo generuje bowiem nie tylko niedostatek dóbr materialnych (niska jakość życia), ale także sprzyja rozszerzaniu się zjawisk niepożądanych społecznie (uzależnienia, zachowania aspołeczne), zagrożeń dla życia rodzinnego, a także wykluczeniu społecznemu i pozostawianiu

poza uczestnictwem w głównym nurcie życia społecznego (edukacja, kultura, wypoczynek itp.). Naraża również na gorsze traktowanie i postrzeganie człowieka przez pryzmat jego „użyteczności”.

4.5. Działania na rzecz rozwiązywania problemu ubóstwa

Ubóstwo jest zjawiskiem wieloaspektowym, występującym w każdym kraju, na całym świecie. Biedni i bogaci znajdują się pod każdą szerokością geograficzną. Można powiedzieć, że ile jest przyczyn ubóstwa, tyle jego skutków oraz możliwości i sposobów zapobiegania lub zwalczania tego problemu. W 2018 r. najbardziej zagrożonymi ubóstwem lub wykluczeniem społecznym krajami Unii Europejskiej były: Bułgaria (32,8% mieszkańców), Rumunia (32,5%) i Grecja (31,8%). Najniższym poziomem wskaźnika ubóstwa mogły pochwalić się takie kraje, jak: Czechy (12,2%), Słowenia (16,2%) i Słowacja (16,3% w 2017 r.). W Polsce odnotowano spadek wskaźnika ubóstwa o 11,6 pkt proc., co wcale nie oznacza, że doskonale radzimy sobie z tym problemem¹⁵⁹.

Ubodzy w krajach Europy Zachodniej czy Środkowo-Wschodniej niewątpliwie są i tak w lepszej sytuacji niż np. mieszkańcy Angoli, Republiki Nigru, Demokratycznej Republiki Konga, Jemenu, Iraku. *Legatum Prosperity Index*¹⁶⁰ bazuje nie tylko na nominalnej wartości PKB per capita, lecz także na wielu innych zmiennych, które wpływają na jakość życia. Są to: 1) czynniki ekonomiczne; 2) zarządzanie krajem; 3) skuteczność rządu, np. otwartość rynku, przestrzeganie prawa; 4) dostęp do edukacji; 5) poziom zdrowia psychicznego i fizycznego; 6) poziom bezpieczeństwa państwa i społeczeństwa; 7) wolność osobista, np. przestrzeganie praw człowieka, wolność obywatelska.

Zadaniem, ujętym w Agendzie na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030, jest wyeliminowanie skrajnego ubóstwa na całym świecie, szczególnie w stosunku do osób utrzymujących się za mniej niż \$1,25 dziennie. Zakłada się, by do 2030 r. wdrożyć dla poszczególnych krajów systemy i mechanizmy ochrony socjalnej dla wszystkich ludzi ubogich. Ponadto zapewnić znaczną mobilizację środków pochodzących z różnych źródeł, stworzyć

¹⁵⁹ Tak wygląda bieda w UE. Polska jednym z liderów zwalczania ubóstwa, <https://forsal.pl/artykuly/1435257,eurostat-bieda-w-ue-zagrozenie-ubostwem-polska.html> [data dostępu: 11.12.2019].

¹⁶⁰ *The Legatum Prosperity Index™ 2019. A tool for transformation*, p. 64-65, https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/3690 [data dostępu: 30.11.2019].

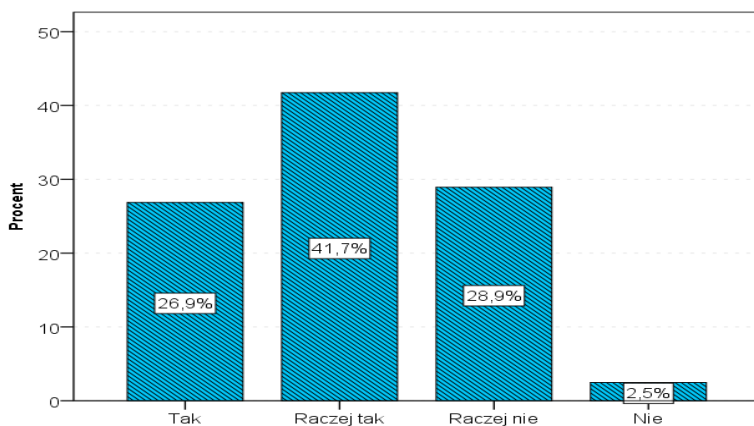
ramy stabilnej polityki na poziomie krajowym, regionalnym i międzynarodowym w oparciu o strategię rozwoju wspierające ubogich¹⁶¹.

Pomoc społeczna wynikająca z polityki społecznej państwa ma za zadanie umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są w stanie pokonać we własnym zakresie, wykorzystując wszystkie swoje zasoby i możliwości. Wsparcie realizowane jest przez organy administracji rządowej i samorządowej. Współpraca z organizacjami pozarządowymi, np. Polskim Czerwonym Krzyżem, społecznymi, stowarzyszeniami, fundacjami, np. Towarzystwem Pomocy im. św. Brata Alberta, Caritas, osobami fizycznymi i prawnymi to dodatkowy, niezwykle istotny filar w przezwyciężaniu trudnych sytuacji życiowych. Udzielana pomoc jest ponad wyznaniai, narodowościami, płcią, wiekiem, poglądami politycznymi, przekonaniai, nikogo nie dyskryminując. Jedy-nym kryterium jest bezradność w podstawowych kwestiach życiowych, ubóstwo materialne i duchowe.

To, w jaki sposób społeczność studencka podchodzi do pomocy osobom ubogim, dowiadujemy się z wyników przeprowadzonych badań.

Większość respondentów zadeklarowała, że pomaga ubogim (ok. 27% – tak, ok. 42% – raczej tak), pozostałe osoby raczej nie pomagały ubogim (ok. 29%) lub w ogóle tego nie robiły (ok. 3%) (wykres 10).

Wykres 10. Pomoc osobom ubogim przez studentów

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

¹⁶¹ *Cele zrównoważonego rozwoju*, <https://www.un.org.pl/cel1> [data dostępu: 05.12.2019].

Taki stosunek do pomocy osobom ubogim wynikać może z wielu różnych czynników, ale także z racji studiowania kierunku pedagogika, który nie tylko zobowiązuje do kierowania się w przyszłej pracy empatią, ale też baczego przyglądania się złożoności przyczyn niepowodzeń życiowych osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, nie zawsze w bezpośredni sposób zależnych od nich samych.

Analiza statystyczna wykazała istotną różnicę w rozkładzie odpowiedzi a uczelnią, na której ankietowani studiowali ($p = 0,001$). Najczęściej pomagali ankietowani studiujący w PWSZ (90%), rzadziej studenci UMCS (67%), UPH (60%) i WWSH (61%) (tabela 9). Okazuje się, że studiujący w mniejszych miastach i jednocześnie mniejszych ośrodkach akademickich są bardziej skłonni do okazywania pomocy osobom potrzebującym. Potwierdza to wysoki odsetek pomagających ubogim studentów z Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej. Zatem im mniejsza aglomeracja miejska i ośrodek akademicki, tym większa jest pomoc oferowana osobom zagrożonym wykluczeniem, szczególnie ubogim.

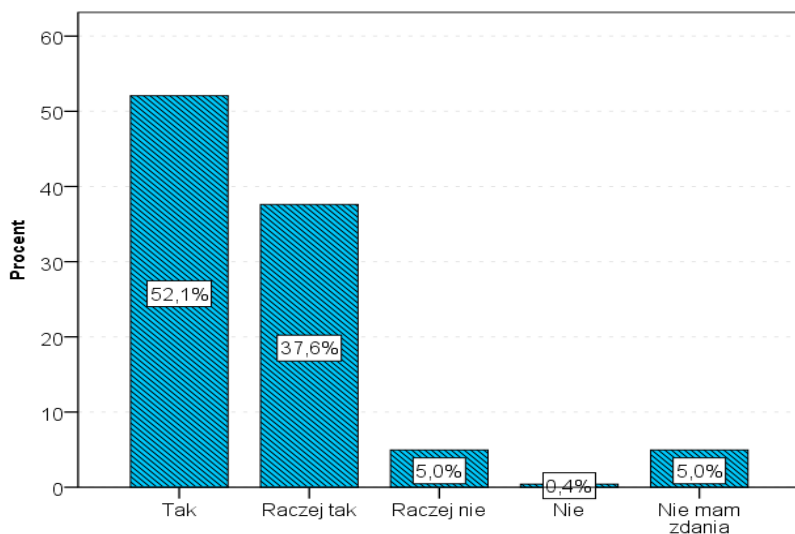
**Tabela 9. Pomoc osobom ubogim przez studentów.
Rozkład odpowiedzi z podziałem na uczelnie**

Czy ankietowany pomaga osobom ubogim?		Uczelnia			
		PWSZ	UMCS	UPH	WWSH
Tak i raczej tak	Liczebność	47	50	50	19
	% z Uczelnia	90,4	66,7	59,5	61,3
Nie i raczej nie	Liczebność	5	25	34	12
	% z Uczelnia	9,6	33,3	40,5	38,7
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 15,57; p < 0,001$			

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

Jeszcze więcej ankietowanych uważało, że osoby ubogie zasługują na pomoc (52% – tak, 38% – raczej tak), przeciwnego zdania było nieco ponad 5% respondentów (wykres 11). Wyniki tych badań dobrze świadczą o pojmowaniu ubóstwa i potrzebie pomagania, związanej z empatią osób studiujących. To dobra wróżba na przyszłość, jeśli chodzi np. o włączanie się w różnego rodzaju akcje na rzecz ograniczania ubóstwa czy popieranie realizacji jednorazowych i cyklicznych akcji lub działań projektowych.

Wykres 11. Zasługiwanie osób ubogich na pomoc

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

Szlachetną inicjatywą jest coroczna Świąteczna Zbiórka Żywności z udziałem wolontariuszy Banku Żywności jako sprawdzony sposób na pomoc dla najuboższych. Banki Żywności od ponad 20 lat organizują tego typu akcje pod różnymi hasłami. Jest to forma pomocy służąca zaspokojeniu jednej z najbardziej elementarnych ludzkich potrzeb. Generalnie w większych miastach łatwiej jest uzyskać pomoc, chociażby w postaci produktów żywnościowych. W samej Warszawie jest kilka punktów, w których żywność dla biednych wydawana jest niemal każdego dnia. Powstają wspaniałe inicjatywy w barach, restauracjach, gdzie można kupić dodatkowo coś do jedzenia dla uboższych i zostawić paragon w wyznaczonym miejscu, by najbardziej potrzebujący mogli skorzystać z takiej formy pomocy. Od kilku lat niewyrzucanie jedzenia zaczęło się sklepom opłacać. Mogą one odpisywać VAT od żywności, która ma krótki termin przydatności do spożycia, a którą przekażą organizacjom charytatywnym.

Analiza statystyczna wykonana za pomocą współczynnika korelacji rang Spearmana wykazała istotny związek między oceną sytuacji materialnej a opinią na temat pomocy ubogim ($p = 0,009$). Studenci wyżej oceniający swoją sytuację materialną rzadziej uważali, że osoby ubogie zasługują na pomoc (tabela 10). Przypuszczalnie, w ich ocenie, osoby ubogie nie dokładają wystarczających starań, aby poprawić swoją sytuację. Być może badani

stoją również na stanowisku, że jeżeli będziemy tylko dawać (pieniądze, odzież, żywność), to motywacja do własnej aktywności ubogich nie ujawni się, a nawet spotęguje bierność. Potwierdzają to wyniki innych badań: „Na postrzeganie powodów ubóstwa w istotnym stopniu wpływa ocena własnej sytuacji materialnej. Im jest ona lepsza, tym częściej badani wskazują na lenistwo i niezaradność, a także alkoholizm jako przyczyny biedy. Z kolei źle oceniający własne warunki materialne wyraźnie częściej mówią o bezrobociu oraz niskich emeryturach i rentach”¹⁶². Na podstawie badań można zaryzykować twierdzenie, że wraz z wyższym statusem materialnym respondentów mniejsza jest ich empatia w stosunku do osób biednych¹⁶³.

Amerykańscy naukowcy zdiagnozowali zjawisko wspierania *underclass*, czyli wzmocnienia i utrwalania nieporadności z pokolenia na pokolenie w postaci bezradności i elementów patologii. *Underclass*¹⁶⁴ definiowane jest jako specyficzna, niejednorodna kategoria społeczna (podklasa społeczna), skupiająca ludzi trwale pozostawionych poza nawiasem społeczeństwa. Jedną z przyczyn jej powstawania jest uzależnienie się od pomocy socjalnej. Badania przeprowadzone w 2017 roku przez CBOS na liczącej 1020 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski przybliżyła ich opinie na temat ubóstwa. Większa część badanych twierdzi, że głównym czynnikiem utrudniającym wyjście z ubóstwa jest lenistwo, niechęć do podejmowania pracy (56%). Na dalszych miejscach uplasował się alkoholizm (52%) oraz niezaradność (49%), następnie badani wskazywali na zły stan zdrowia (41%), niskie emerytury i renty (21%), brak kwalifikacji zawodowych (20%), niewystarczające wsparcie ze strony państwa (11%) lub rodziny (6%). Najrzadziej pojawiał się brak szczęścia (3%)¹⁶⁵.

¹⁶² A. Głowacki, *Społeczne postrzeganie problemu ubóstwa*. CBOS. Komunikat z badań nr 83/2017, Warszawa, czerwiec 2017, s. 9, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_083_17.PDF [data dostępu: 02.12.2019].

¹⁶³ *Ubóstwo dzieci. Dzieci się liczą. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, Szymon Wójcik – Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2017, s. 26, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjE_6GropTmAhhXhblAKHaJRCwUQFjAAegQIBRAC&url=http%3A%2F%2Fcejsch.icm.edu.pl%2Fcejsch%2Felement%2Fbwmeta1.element.desklight-b782e25c-f457-4aee-bf7c-ae24b0aed6e8%2F%2FWojcik_S_2017_Ubostwo_dzieci.pdf&usg=AOvVaw1V_iw7r1z04FkTfbH6d_q2 [data dostępu: 01.12.2019].

¹⁶⁴ K. Kowalewska, *Underclass i kultura ubóstwa w badaniach nad rozwojem kompetencji moralnych i społecznych w środowiskach ludzi ubogich*, „Ethics in Progress” 2018, Vol. 9, No. 1, s. 64-80; Ch. Murray, *Bez korzeni*, Zysk i S-ka, Poznań 2001; G. Marshall, S. Roberts, C. Burgoyne, *Social Class and Underclass in Britain and the USA*, „The British Journal of Sociology” 1996, No. 47(1), p. 22-44.

¹⁶⁵ A. Głowacki, *Społeczne postrzeganie problemu ubóstwa...*, op. cit., s. 8.

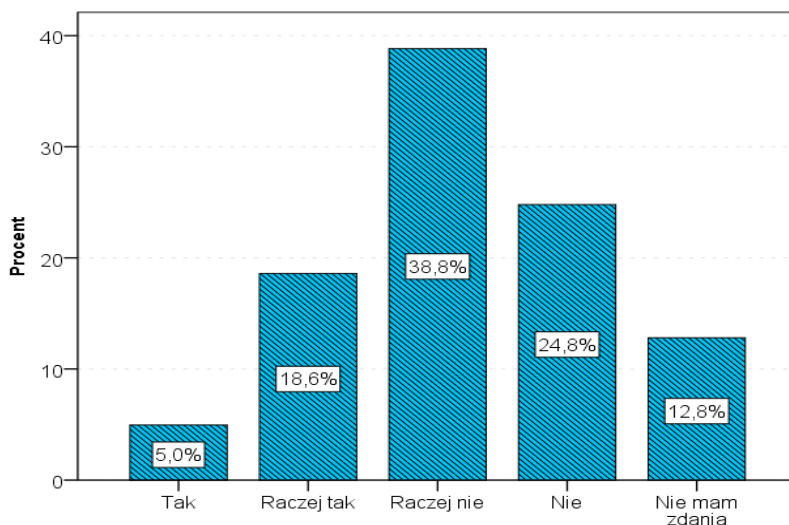
Tabela 10. Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między oceną sytuacji materialnej a opinią na temat stosowania pomocy na rzecz ubogich

Czy osoby ubogie zasługują na pomoc?		
Ocena sytuacji materialnej	Współczynnik korelacji	0,17
	Istotność (dwustronna)	0,009

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

W obliczu wcześniejszych deklaracji z zależnością: im student lepiej oceniał swoją sytuację materialną, tym bardziej był sceptyczny w kwestiach pomocy osobom ubogim, ciekawie jawią się wyniki odnośnie oceny pomocy udzielanej ze strony państwa osobom będącym w ubóstwie. Najwięcej osób uważało, że pomoc państwa ubogim jest raczej niewystarczająca (39%), a 25% badanych uważało, że jest niewystarczająca. Za raczej wystarczającą pomoc uważało 5% respondentów, a 19% ankietowanych uważało, że jest ona raczej wystarczająca (19%) (wykres 12).

Wykres 12. Ocena pomocy państwa na rzecz ubogich

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

Wyniki przedstawione na wykresie 12 mogą skłaniać do refleksji odnośnie nie tyle samej potrzeby pomocy, ale jej przemyślanego udzielania,

sposobów dystrybucji w szeroko rozumianym wymiarze materialnym, duchowym, motywacyjnym, psychologicznym, rozumienia przyczyn i skutków zastanej sytuacji, roli asystentów rodziny, służb czy jednostek wspierających i jednocześnie monitorujących postępy wychodzenia z ubóstwa, korygowania pomocy w razie potrzeby. Poza tym przyjrzenie się rzeczywistym zasobom i kompetencjom społecznym oraz moralnym osób korzystających z pomocy państwa – ubogich, wykluczonych społecznie. Opracowanie i wdrażanie polityki pomocowej państwa w kwestii ograniczania ubóstwa powinno iść w parze z zaangażowaniem samych stron zainteresowanych, czyli beneficjentów, oraz monitorowaniem rozwoju sytuacji, ze szczególnym uwzględnieniem potencjałów osób korzystających z pomocy.

Z danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że istnieje społeczne przekonanie odnośnie obowiązków państwa względem wspierania ludzi żyjących w ubóstwie. Do najbardziej preferowanych form pomocy kierowanej do osób ubogich należą w kolejności: pomoc w znalezieniu pracy, pielęgnacja osób niepełnosprawnych i przewlekłe chorych, zwiększenie dostępności do bezpłatnych usług medycznych, pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego osobom starszym oraz zasiłki pieniężne. 59% osób studiujących stwierdziło, że wsparcie materialne dla ludzi żyjących w ubóstwie jest przede wszystkim zadaniem dla państwa, a nie rodziny¹⁶⁶.

Analiza korelacyjna wykazała statystycznie istotne powiązanie między wiekiem a opinią na temat pomocy państwa ($p = 0,022$). Starsi respondenci częściej uważali, że pomoc państwa jest niewystarczająca (tabela 11).

Tabela 11. Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między wiekiem a opinią na temat pomocy państwa

Czy pomoc państwa osobom ubogim jest wystarczająca?		
Wiek	Współczynnik korelacji	0,16
	Istotność (dwustronna)	0,022

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

¹⁶⁶ GUS, *Postrzeganie ubóstwa i nierówności dochodowych w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej 2018*. Informacje z dnia: 23.10.2018, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleczna/postrzeganie-ubostwa-i-nierownosci-dochodowych-w-polsce-wyniki-badania-spojnosci-spolecznej-2018,22,1.html> [data dostępu: 07.12.2019].

Katarzyna Roszak podkreśla, że chociaż zakres pomocy państwa charakteryzuje niski wymiar świadczeń, to nadal środki publiczne stanowią podstawowe źródło zaspokajania potrzeb socjalnych obywateli. Państwo, obok rozwijającego się wciąż sektora non-profit, ma największy udział w zabezpieczaniu socjalnym swoich beneficjentów¹⁶⁷.

Mimo wielu ofert wsparcia państwowego, skala ubóstwa nie zmienia się w sposób znaczący. Główny Urząd Statystyczny każdego roku oblicza wskaźniki dotyczące zasięgu ubóstwa ekonomicznego w Polsce. Publikowane raporty opierają się na badaniu budżetów gospodarstw domowych. Z danych wynika, że wzrasta liczba osób dotkniętych skrajnym ubóstwem, czyli żyjących na poziomie minimum egzystencji. W 2017 r. funkcjonowało tak 4,3% ludności, a w 2018 roku 5,4%¹⁶⁸. Od 2014 do 2016 r. zanotowano spadek wskaźnika ubóstwa o około 3 punkty procentowe, a po 2016 roku zasięg ubóstwa został ograniczony za sprawą Programu 500+, po czym bieda zaczęła się rozrastać. Ciekawie o programie świadczeń pieniężnych mówi badaczka ubóstwa od lat 70., Stanisława Golinowska: „Te pieniądze w większości przypadków reperują budżet rodziny. Służą spłaceniu długów i zatykaniu dziur. Bezpośrednio na dzieci idzie niewiele”¹⁶⁹.

Zasięg ubóstwa skrajnego w Polsce w 2018 roku wyniósł 5,4%, co oznaczało wzrost wskaźnika w odniesieniu do 2017 r. o około 1 punkt procentowy. Odnotowano wzrost zasięgu ubóstwa wśród gospodarstw domowych z dziećmi. Skala ubóstwa skrajnego w 2018 r. w większym stopniu dotknęła mieszkańców wsi niż miast. Ubóstwem skrajnym charakteryzowały się przede wszystkim gospodarstwa domowe osób mających niski poziom wykształcenia. W najgorszej sytuacji były gospodarstwa domowe z co najmniej trójką dzieci (ok. 10% osób ubogich)¹⁷⁰. Minimum egzystencji (minimum biologiczne), poniżej którego występuje zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka, oszacowano w 2018 r. dla rodziny z trojgiem dzieci na 517,50 zł na osobę, a dla rodzin z jednym dzieckiem na

¹⁶⁷ K. Roszak, *Państwo i organizacje pozarządowe wobec problemu ubóstwa mieszkańców Łodzi*, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018, s. 65.

¹⁶⁸ GUS, *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2018 r. (na podstawie wyników badania budżetów gospodarstw domowych)*, s. 1; <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2018-roku,14,6.html> [data dostępu: 03.12.2019].

¹⁶⁹ J. Cwieliuch, *Dzisiejsza bieda jest inna. Pieniądze jej nie przegonią*, „Polityka”, 26 marca 2019.

¹⁷⁰ M. Kolińska-Dąbrowska, *Raport GUS obala mity o efektach 500 plus. W Polsce przybywa skrajnej biedy*, „Gazeta Wyborcza”, 27.07.2019 r; GUS, *Zasięg ubóstwa ekonomicznego...*, op. cit.

479,77 zł na osobę. Kwota minimum dla osoby samotnej w wieku produkcyjnym wyniosła 591 zł, a dla samotnego emeryta – 560 zł¹⁷¹.

Analiza danych wykazała statystycznie istotną różnicę w rozkładzie odpowiedzi a uczelnią, na której ankietowany studiował ($p = 0,001$). O tym, że pomoc państwa jest wystarczająca, najczęściej byli przekonani studenci PWSZ (44%) i UPH (31%), rzadziej studenci UMCS (14%) i WWSH (15%) (tabela 12).

**Tabela 12. Ocena pomocy państwa na rzecz ubogich.
Rozkład odpowiedzi z podziałem na uczelnie**

Czy pomoc państwa osobom ubogim jest wystarczająca?		Uczelnia			
		PWSZ	UMCS	UPH	WWSH
Tak i raczej tak	Liczebność	23	9	21	4
	% z Uczelnia	44,2	14,1	30,9	14,8
Nie i raczej nie	Liczebność	29	55	47	23
	% z Uczelnia	55,8	85,9	69,1	85,2
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 15,82; p < 0,001$			

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

Trudno jednoznacznie wytłumaczyć taki rozkład odpowiedzi. Zbyt mało mamy danych, by można było pokusić się o konstatację. O takim rozkładzie odpowiedzi mogły zdecydować doświadczenia własne z bezpośredniego lub pośredniego obcowania z problemem ubóstwa, własne wyobrażenia na temat zasadności pomocy państwa i jej wystarczalności lub nie, rodzaj specjalności, na której studenci studiowali, itd.

Wyłania się jednak pewna zależność, a mianowicie im mniejszy ośrodek akademicki i miasto, w którym ma siedzibę, tym większe przekonanie o wystarczającej pomocy państwa dla najbardziej potrzebujących. Być może wynika to z faktu, że w mniejszych miastach, typu Biała Podlaska i Siedlce, w mniejszym stopniu widać biedę na ulicach w porównaniu z Lublinem czy Warszawą, gdzie dworce, rynki, metro są „ulubionymi” miejscami przebywania osób proszących o pomoc. Paradoksem zatem staje się to, że w Polsce

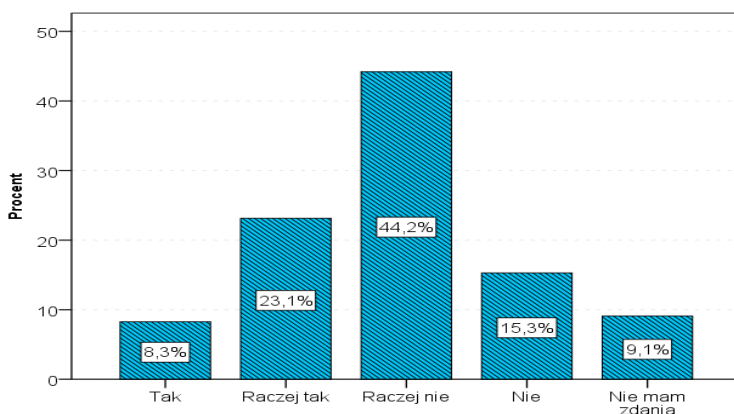
¹⁷¹ P. Kurowski, *Informacja o poziomie minimum egzystencji w 2018 r. (na podstawie danych średniorocznych)*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych (IPiSS), Warszawa, 28 marca 2019 r., s. 2, <https://www.ipiss.com.pl/?zaklady=minimum-egzystencji-2> [data dostępu: 28.11.2019].

największe ryzyko ubóstwa lub wykluczenia odnotowuje się na terenach wiejskich, jednak najbardziej spektakularne obrazki osób ubogich, szczególnie bezdomnych czy uzależnionych dostrzegamy w dużych miastach.

Badania ujawniają, że większość Polaków twierdzi, iż zna ludzi ubogich: 19% – jedną lub dwie takie osoby lub rodziny, a 44% większą liczbę takich osób¹⁷². Można też pokusić się o stwierdzenie, że nie ma jednoznaczności w kwestii aprobaty dla idei państwa opiekuńczego. Poza tym pomoc państwa nie zawsze trafia do najbardziej potrzebujących, część osób z różnych powodów znajduje się poza jakąkolwiek pomocą.

W prezentowanych badaniach większość studentów uważała, że problem ubóstwa w kraju w przyszłości raczej nie zostanie rozwiązany (44% – raczej nie, 15% – nie), przeciwnego zdania było 31% respondentów (8% – tak, 23% – raczej tak) (wykres 13).

Wykres 13. Rozwiązywalność w przyszłości problemu ubóstwa w Polsce

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

Wyniki przedstawione na wykresie 13 korespondują z wynikami innych badań, które wskazały, że: „Aż 75% respondentów twierdziło, że problem biedy w najbliższych latach się pogłębi”¹⁷³.

Rozwiązywanie złożonego problemu ubóstwa (i innych problemów społecznych z nim powiązanych) wymaga kontynuacji wdrażania rozwiązań systemowych w skali całego kraju, jak również w skali województwa oraz na poziomie lokalnym. Przeciwdziałanie ubóstwu, jako jedno z działań

¹⁷² A. Głowacki, *Společne postrzeganie...*, op. cit.

¹⁷³ *Ubóstwo dzieci. Dzieci się liczą...*, op. cit.

planowanych w skali europejskiej, znalazło swoje odzwierciedlenie m.in. w strategii Europa 2020¹⁷⁴, gdzie zakłada się ograniczenie liczby Europejczyków żyjących poniżej krajowej granicy ubóstwa o 25%. Polska przyjmując ten dokument, zobowiązała się do realizacji celów odnoszących się do polepszenia wskaźników związanych z rozwiązaniem problemów społecznych. Mimo że na przestrzeni ostatnich lat zrealizowano w Polsce szereg działań mających na celu minimalizowanie problemów społecznych (w dużej części finansowanych ze środków europejskich), to skala i zasięg negatywnych zjawisk utrzymuje się wciąż na wysokim poziomie. Podczas obecnie realizowanych prac związanych z programowaniem działań w nowej perspektywie finansowej na lata 2014-2020 proponuje się dofinansowanie działań obejmujących m.in. wspieranie włączenia społecznego i walkę z ubóstwem.

W badaniach populacji osób studiujących analiza statystyczna wykazała istotne różnice w rozkładzie odpowiedzi studentów z poszczególnych uczelni ($p < 0,001$) na pytanie: czy problem ubóstwa w kraju w przyszłości zostanie rozwiązany? O tym, że problem ubóstwa zostanie w przyszłości rozwiązany, najbardziej przekonani byli studenci UMCS (54%), rzadziej PWSZ (35%), UPH (23%), a najrzadziej studenci WWSH (14%) (tabela 13).

Tabela 13. Rozwiązywalność problemu ubóstwa w Polsce w przyszłości. Rozkład odpowiedzi z podziałem na uczelnie

Czy problem ubóstwa w kraju w przyszłości zostanie rozwiązany?		Uczelnia			
		PWSZ	UMCS	UPH	WWSH
Tak i raczej tak	Liczebność	17	38	17	4
	% z Uczelnia	35,4	54,3	23,0	14,3
Nie i raczej nie	Liczebność	31	32	57	24
	% z Uczelnia	64,6	45,7	77,0	85,7
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 21,55; p < 0,001$			

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

Rozkład odpowiedzi przedstawiony w tabeli 13 trudno jednoznacznie wytłumaczyć. Przypuszczalnie możliwość szerszego oglądu i szczegółowych wyjaśnień w tym zakresie dostarczyłyby wyniki badań jakościowych

¹⁷⁴ Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu. Komunikat Komisji, Bruksela 2010 r., https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf [data dostępu: 05.12.2019].

w postaci wywiadów indywidualnych (*IDI – Individual In-depth Interview*) i fokusowych (*FGI – Focus Group Interview*).

Istotne różnice statystyczne ($p=0,015$) w odpowiedziach na pytanie: czy problem ubóstwa w kraju w przyszłości zostanie rozwiązany? ujawniły się również w związku ze zmienną: stopień studiów. I tak studenci studiów I stopnia (39%) częściej niż studenci studiów II stopnia (21%) uważali, że problem ubóstwa w Polsce zostanie w przyszłości rozwiązany (tabela 14).

Tabela 14. Rozwiązywalność problemu ubóstwa w Polsce w przyszłości. Rozkład odpowiedzi z podziałem na stopień studiów

Czy problem ubóstwa w kraju w przyszłości zostanie rozwiązany?		Stopień studiów	
		I stopnia	II stopnia
Tak i raczej tak	Liczebność	65	11
	% z Stopień studiów	38,9	20,8
Nie i raczej nie	Liczebność	102	42
	% z Stopień studiów	61,1	79,2
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 5,87; p = 0,015$	

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

Dane przytoczone w tabeli 14 nasuwają przypuszczenie, że osoby studiujące na studiach II stopnia są bardziej powściągliwe w optymistycznym wypowiedzianiu się na temat możliwości rozwiązania problemu ubóstwa w przyszłości. Prawdopodobnie swoje interpretacje opierają na analizie zastanej rzeczywistości, w zestawieniu z rynkiem pracy i wysokością płac w poszczególnych zawodach. Zdają sobie przy tym sprawę, że nie zawsze im samym będzie łatwo po pierwsze znaleźć pracę, po drugie godnie żyć, utrzymując siebie i ewentualnie własną rodzinę. Poza tym, choć to odległa perspektywa, coraz częściej mówi się o braku realnie wypłacanych rent i emerytur w przyszłości dla młodych ludzi czy wręcz głodowych kwotach, co niewątpliwie rzutuje na obecny sposób pojmowania teraźniejszości i przyszłości w różnych odsłonach. Zatem ludziom żyjącym w ubóstwie jest i będzie o wiele trudniej z różnych powodów, chociażby braku wykształcenia czy wystarczającego wsparcia zewnętrznego.

Po licencjacie studenci częściej poszukują pracy, zatem bardziej wnikliwie obserwują i analizują możliwości kreowania swojego życia. Wybierając się na studia magisterskie, w sposób bardziej uważny spoglądają

na swoje zainteresowania i związek z obecną lub przyszłą pracą. Studenci kierunku pedagogika posiadają szeroką wiedzę z zakresu psychologii, socjologii, gerontologii i dydaktyki. Studia pedagogiczne przygotowują do pracy z ludźmi w każdym wieku. Z danych statystycznych i innych źródeł¹⁷⁵ wynika, że najwyższe płace odnotowano w sekcjach: informacja i komunikacja, działalność finansowa i ubezpieczeniowa, a najniższe w edukacji i pozostałej działalności usługowej. Zarobki absolwenta zależą od wielu czynników, np. ukończonego kierunku studiów, miejsca zamieszkania, danej branży, stanowiska. Poza tym nie każdy absolwent ma możliwość podjęcia pracy zgodnej z kierunkiem wykształcenia.

Również nagłaśniane w mediach widmo podwyżek od 2020 r. nie napawa optymizmem, tym bardziej nie wróży dobrze, jeśli chodzi o ograniczanie problemu ubóstwa, które w dużej mierze wynika z niskich dochodów lub ich braku. Według różnych szacunków ceny poszczególnych produktów i usług wzrosną o 3,5%. Podwyżkę odczują nawet osoby zarabiające średnią krajową, zatem dla zagrożonych lub borykających się z ubóstwem może to być jeszcze gorszy czas. Najbardziej zdrożeją w wyniku podniesienia akcyzy – alkohol, papierosy, prąd (rachunki mogą być wyższe nawet o 30%), a wraz z nim ceny usług i towarów, napoje, wieprzowina, drób, owoce, woda, bilety¹⁷⁶.

Dotychczasowe działania państwa w zakresie wsparcia i pomocy osobom ubogim studenci oceniali źle (36%) lub bardzo źle (15%). Tylko nieliczne osoby oceniały je bardzo dobrze (5%) i dobrze (14%). Ponadto prawie 1/3 ogółu studentów nie potrafiła sprecyzować opinii na ten temat (wykres 14).

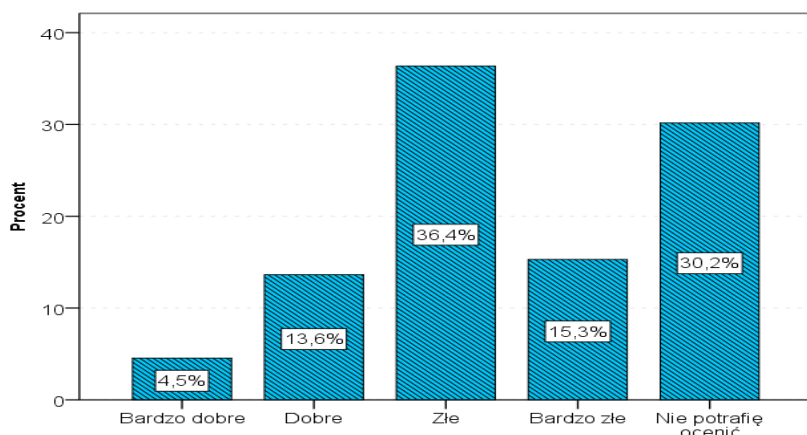
Ogólnopolskie badania przeprowadzone wśród osób powyżej 16. r.ż. wykazały, że najważniejszymi formami wsparcia osób ubogich i zagrożonych ubóstwem są: pomoc w znalezieniu pracy, pomoc w opiece nad osobami chorymi, niepełnosprawnymi oraz zwiększenie dostępności do bezpłatnych

¹⁷⁵ W. Szkwarek, *Najlepiej i najgorzej opłacane branże. Są dane za 2017 r.*, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Najlepiej-i-najgorzej-oplacane-branze-Sa-dane-za-2017-r-7597478.html> [data dostępu: 03.12.2019]; A. Skwarska, *Dobra pensja na start – po jakich kierunkach studiów można zarobić najlepiej?*, <http://media.pracuj.pl/29773-dobra-pensja-na-start-nbsppo-jakich-kierunkach-studiow-mozna-zarobic-najlepiej> [data dostępu: 03.12.2019].

¹⁷⁶ *Co zdrożeje w 2020 roku?*, <https://www.zadluzenia.com/co-zdrozeje-w-2020-roku/#> [data dostępu: 07.12.2019]; J. Juszczynska, *Ceny w 2020 roku! Co i o ile zdrożeje? Sprawdźcie*, <https://pomorska.pl/ceny-w-2020-roku-co-i-o-ile-zdrozeje-sprawdzcie/ar/c15-14617571> [data dostępu: 02.12.2019].

usług medycznych. Ponadto ujawniono, że takich form wsparcia, częściej niż zasiłków pieniężnych, oczekują same osoby ubogie¹⁷⁷.

Wykres 14. Ocena dotychczasowych działań państwa w zakresie wsparcia i pomocy osobom ubogim

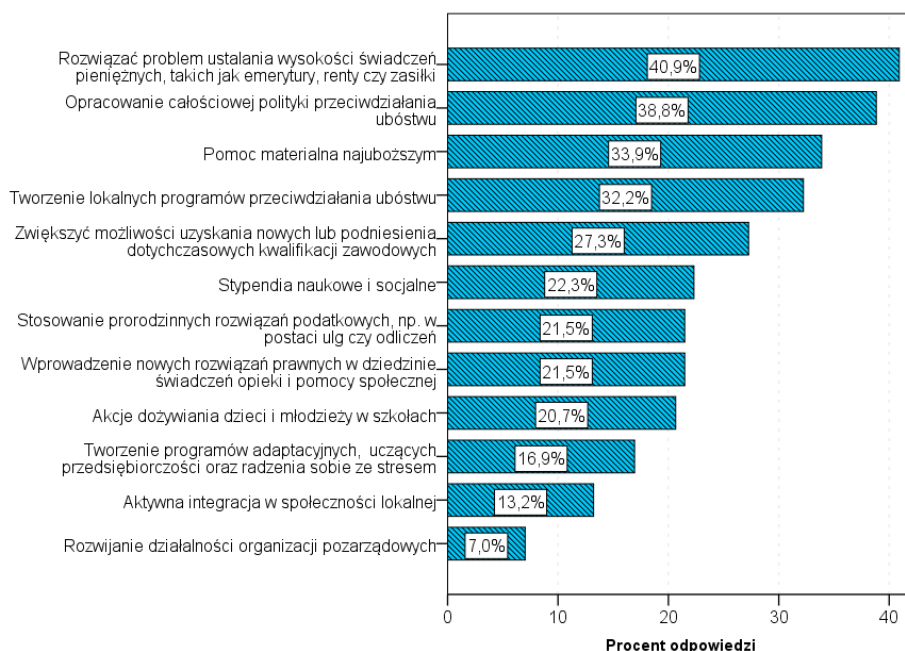

Źródło: opracowanie własne auterek na podstawie badań empirycznych

W pewnej opozycji do przytoczonych wyników GUS pozostają opinie wyrażone przez studentów. W ich ocenie najskuteczniejsze formy działań w rozwiązywaniu problemu ubóstwa to: zajęcie się problemem dotyczącym ustalania wysokości świadczeń pieniężnych (41%), opracowanie całościowej polityki przeciwdziałania ubóstwu (39%), pomoc materialna najuboższym (34%), tworzenie lokalnych programów przeciwdziałania ubóstwu (32%) oraz zwiększenie możliwości uzyskania nowych lub podniesienia dotychczasowych kwalifikacji zawodowych (27%). Rzadziej wymieniano takie działania, jak: stypendia naukowe i socjalne (22%), stosowanie prorodzinnych rozwiązań podatkowych (22%), wprowadzenie nowych rozwiązań prawnych w dziedzinie świadczeń opieki i pomocy społecznej (22%), akcje dożywiania dzieci i młodzieży w szkołach (21%). Najrzadziej wybierane działania to: tworzenie programów adaptacyjnych, uczących przedsiębiorczości oraz radzenia sobie ze stresem (17%), aktywna integracja w społeczności lokalnej (13%) i rozwijanie działalności organizacji pozarządowych (7%) (wykres 15).

¹⁷⁷ GUS, *Postrzeganie ubóstwa i nierówności...*, op. cit.

Wykres 15. Najskuteczniejsze działania w rozwiązywaniu problemu ubóstwa

Dane nie sumują się do 100% z uwagi na możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi.

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

W Polsce koncepcje walki z ubóstwem zostały zawarte w wielu dokumentach odnoszących się do strategii Europa 2020. Stanowiły one m.in. podstawę do stworzenia Krajowego Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020, którego głównym celem ustanowiono trwale zmniejszenie liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym oraz wzrost spójności społecznej. Najważniejszymi elementami polityki państwa, w ramach działania systemu pomocy społecznej, mających na celu ograniczenie zjawiska ubóstwa, oferowane są, oprócz różnego typu świadczeń, realizowane i wdrażane różnorodne programy.

Wiedza studentów na temat programów rządowych (ministerialnych) wdrażanych w ramach działań wspierających walkę z ubóstwem okazała się dość wąska. Prawie 80% badanych przyznało, że nie zna żadnych tego typu programów. Pozostała część ankietowanych najczęściej przywoływała program „Rodzina 500+” (91% wskazań), rzadziej natomiast takie programy jak „Posiłek w domu i w szkole” (9%) oraz „Dobry Start” (8%) (tabela 15).

Tabela 15. Znajomość programów rządowych realizowanych w ramach działań wspierających walkę z ubóstwem

Nazwa programu	N	% ogółu	% znających
500+	48	19,8	90,6
Posiłek w domu i szkole	5	2,1	9,4
300+	4	1,7	7,5

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

Powyższe dane, w zestawieniu z krytycznymi opiniami studentów na temat dotychczasowych działań państwa w zakresie wsparcia i pomocy osobom ubogim (wykres 14), mogą sugerować, że wypowiedzi studentów (przy braku rzeczywistej wiedzy na temat aktywności państwa w walce z ubóstwem) stanowią pewne powielenie powtarzanych i utrwalanych negatywnych opinii i nastawień społecznych. Takie stanowisko potwierdza również fakt nieumiejętności dokonania przez prawie 1/3 badanych oceny dotychczasowych działań państwa na rzecz osób ubogich.

Podsumowując, wyniki badań ujawniły, że zdecydowana większość studentów pomaga ubogim. Badanych cechuje duża empatia, wyrażająca się m.in. w przekonaniu, że osoby ubogie zasługują na pomoc. Jednocześnie zauważa się, że im lepsza deklarowana przez badanych sytuacja materialna, tym mniejszy poziom empatii wobec osób biednych. Ponad połowa studentów uważa, że pomoc osobom ubogim oferowana przez państwo jest niewystarczająca. Około 1/3 badanych nie potrafi sformułować jednoznacznej opinii na ten temat, zaś tylko 22% osób studiujących zna rządowe programy pomocowe dla osób ubogich. Studenci są również sceptyczni co do skuteczności rozwiązań oferowanych przez struktury państwowe w zakresie ograniczania i eliminowania ubóstwa. Analiza korelacyjna wykazała statystycznie istotne powiązanie między wiekiem studenta a opinią na temat działań państwa z tym związanych. Starsi respondenci częściej uważali pomoc państwa za niewystarczającą.

Ponad połowa osób studiujących jest zdania, że problemu ubóstwa w Polsce nie da rozwiązać w przyszłości. Optymizm w tym względzie wyraziła ok. 1/3 badanych osób. Studenci posiadają niewielką wiedzę na temat rządowych programów pomocowych dla osób ubogich. Zaledwie 22%

badanych wymieniło takie programy jak *500+* (91% wskazań), następnie *Posiłek w domu i w szkole* (9%) oraz *300+* (8%).

W opinii studentów rozwiązaniu problemu ubóstwa sprzyjałyby działania nakierowane na: zmiany w sposobie ustalania wysokości świadczeń pieniężnych, opracowanie całościowej polityki przeciwdziałania ubóstwu oraz pomoc materialna najuboższym. Jako mniej skuteczne propozycje rozwiązań wskazali natomiast: tworzenie programów adaptacyjnych, uczących przedsiębiorczości oraz radzenia sobie ze stresem i aktywną integrację w społeczności lokalnej.

4.6. Odpowiedzialność za problem ubóstwa

Odpowiedzialność za problem ubóstwa wpisuje się w koncepcję zrównoważonego rozwoju kraju. Koncepcja ta okazała się na tyle ważna, że umieszczono ją w art. 5 Konstytucji RP w brzmieniu: „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”¹⁷⁸. Chodzi tu o kompleksowe działania polityczne, gospodarcze, ekologiczne i społeczne. W ramach kształtowania polityki społecznej dąży się do osiągnięcia dobrobytu również poprzez zmniejszanie rozwarstwień społecznych, przeciwdziałanie marginalizacji i dyskryminacji.

Ponadto jednym z głównych obszarów zainteresowania Komisji Europejskiej, który znalazł odzwierciedlenie w celach Strategii Europa 2020 jest poszukiwanie rozwiązań odnośnie zwalczania ubóstwa i jego skutków. W 2015 r. na jednej z sesji ONZ przyjęta została Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030¹⁷⁹, ze wskazaniem kilkunastu celów zrównoważonego rozwoju, które społeczność międzynarodowa powinna w ciągu kilkunastu lat osiągnąć. Jednym z pierwszych celów jest wyeliminowanie ubóstwa na całym świecie, we wszelkich jego formach, uwzględniając specyfikę poszczególnych krajów.

Na gruncie polskim Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020 zakłada realizację kilku priorytetów:

¹⁷⁸ Konstytucja RP, Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.

¹⁷⁹ *Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030: w kierunku pomyślnego wdrożenia w Polsce. Seria „Lepsza Polityka Państwa”, Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), listopad 2017, s. 4, <https://www.oecd.org/poland/Better-Policy-Series-Poland-Nov-2017-PL.pdf> [data dostępu: 11.12.2019].*

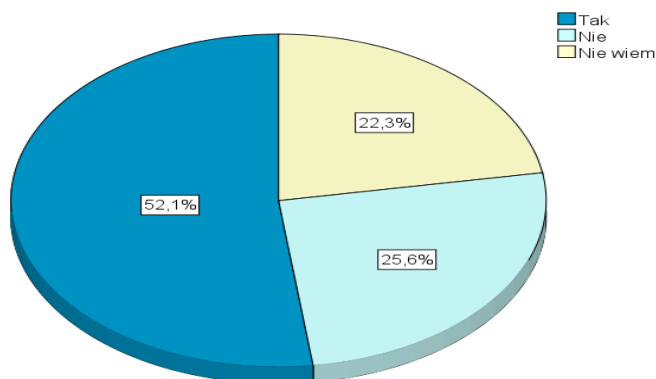
I. Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu dzieci i młodzieży; II. Zapewnienie spójności działań edukacyjnych, społecznych i zawodowych dzieci i młodzieży; III. Aktywną integrację w społeczności lokalnej; IV. Bezpieczeństwo i aktywność osób starszych; V Zapobieganie niepewności mieszkaniowej i przeciwdziałania bezdomności; VI. Zarządzanie i zmiany strukturalne systemu integracji społecznej¹⁸⁰. Wobec złożoności zjawiska ubóstwa istotne znaczenie w poszerzaniu pola świadomości społecznej posiada edukacja. Działania edukacyjne, nie tylko te szkolne, formalne, lecz również społeczne, pozaformalne, mają nie tylko zwiększać świadomość i wrażliwość, ale też wzmacniać partnerstwo między różnymi podmiotami zwalczającymi ubóstwo i wykluczenie społeczne celem ich większej efektywności. Uczenie się o ubóstwie pozwala zerwać ze stereotypowym obrazem brudnego człowieka żebrzącego na ulicy czy śpiącego na dworcach. W 2010 r. obchodzono Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym. W działania związane z tą inicjatywą włączyła się Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, która była organizatorem konferencji pt. *Zwiększanie szans edukacyjnych poprzez realizację projektów w Programach „Uczenie się przez całe życie” i „Młodzież w działaniu”*. Zadaniem projektów było m.in. zapobieganie wykluczeniu społecznemu dzieci, młodzieży i osób starszych.

W tym kontekście interesujące są opinie na temat odpowiedzialności za ubóstwo tych, którzy w niedalekiej przyszłości będą decydować o kierunkach przemian i społecznym postrzeganiu zjawiska ubóstwa, czyli studentów.

Ponad połowa badanych studentów (52%) stwierdziła, że w ich okolicy zamieszkania prowadzą działalność na rzecz ubogich organizacje, stowarzyszenia lub fundacje (wykres 16). Wyniki zamieszczone na wykresie świadczą o wiedzy studentów na temat podmiotów działających na rzecz osób potrzebujących. Ponadto dają świadectwo swego rodzaju zainteresowania problemem ludzi ubogich w kontekście oferowanych działań pomocowych.

¹⁸⁰ Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar aktywnej integracji, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2013, <http://ois.wzp.pl/attachments/article/224/uwagi%20WUP.pdf> [data dostępu: 07.12.2019].

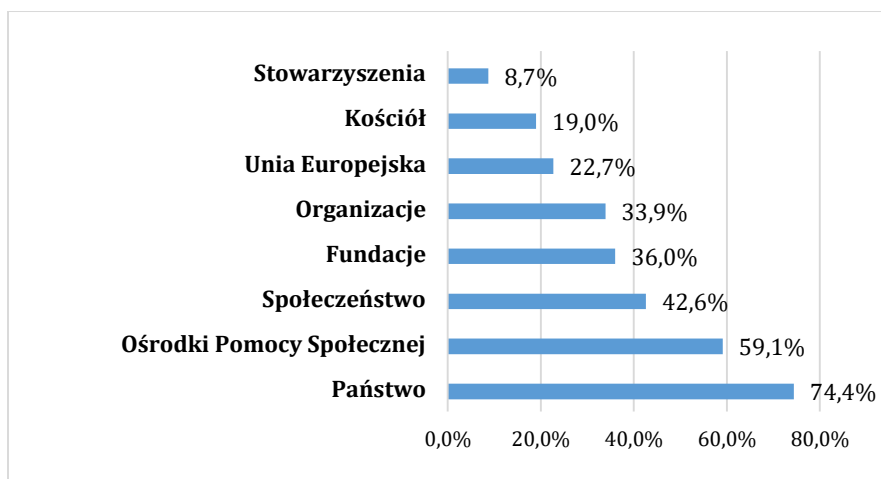
Wykres 16. Działalność na rzecz ubogich świadczona przez organizacje, stowarzyszenia, fundacje w okolicy zamieszkania studentów

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

Według osób studiujących rozwiązywaniem problemu ubóstwa w kraju powinno się zajmować przede wszystkim państwo (74% wszystkich wielokrotnych wskazań) i ośrodki pomocy społecznej (59%). Mniej studentów uważało, że powinno się tym zajmować społeczeństwo (43%), fundacje (36%), organizacje (34%), Unia Europejska (23%), Kościół (19%) i stowarzyszenia (9%) (wykres 17).

Wykres 17. Podmioty, które powinny zajmować się rozwiązywaniem problemu ubóstwa w kraju (w opinii studentów)

Dane nie sumują się do 100% z uwagi na możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi

Źródło: opracowanie własne autorek na podstawie badań empirycznych

Opinie studentów na temat odpowiedzialności określonych podmiotów za rozwiązywanie problemu ubóstwa w Polsce są zbliżone do wyników ogólnopolskich badań nt. *Postrzegania ubóstwa i nierówności dochodowych w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej 2018*¹⁸¹. Badania osób w wieku 16 lat i więcej ujawniły bowiem, że powszechne jest przekonanie o potrzebie zaangażowania państwa w pomoc ludziom biednym. Zdaniem około 59% badanych to państwo, a nie rodzina ma wspierać materialnie ludzi żyjących w ubóstwie. Ponad jedna trzecia (ok. 36%) uważa, że jest to zadanie zarówno państwa, jak i rodziny. Rodzinę, jako główne źródło wsparcia materialnego osób ubogich, wskazuje co dwudziesty mieszkaniec Polski.

W Polsce istnieje niepisana i dobrze społecznie postrzegana konieczność udziału polityków, biznesmenów, osób medialnie rozpoznawalnych czy celebrytów w akcjach charytatywnych. Mało kto kwestionuje sensowność takich działań czy pyta o ich znaczenie. Takie inicjatywy jak WOŚP, Caritas, Szlachetna Paczka, przedświąteczne zbiórki żywności upowszechniają wśród społeczeństwa potrzebę i sensowność pomagania. Z sondażu CBOS wynika, że 10% badanych Polaków działa w organizacji charytatywnej, która pomaga dzieciom, a 8,6% stanowią ci, którzy udzielają się w różnego rodzaju organizacjach charytatywnych pomagających chorym, niepełnosprawnym, seniorom, ubogim, bezdomnym oraz innym potrzebującym¹⁸².

Literatura przedmiotu dowodzi, że zaangażowanie Polaków w działalność różnego rodzaju organizacji utrzymuje się na stałym poziomie, a nawet nieco wzrosło na przestrzeni ostatnich lat. Szczególnie nasiliło się deklarowane zaangażowanie w działalność ruchów i stowarzyszeń samopomocowych. Rodacy najczęściej poświęcają swój czas na pracę społeczną w ramach organizacji charytatywnych, pomagając dzieciom (11%), dorosłym, w tym chorym, niepełnosprawnym, starym, ubogim i bezdomnym (9,6%). Z badań wynika, że 60% dorosłych Polaków nie działa w żadnej organizacji o charakterze obywatelskim¹⁸³. Z kolei badanie agencji mediowej

¹⁸¹ *Postrzeganie ubóstwa i nierówności dochodowych w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej 2018*, s. 3-4, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/postrzeganie-ubostwa-i-nerownosci-dochodowych-w-polsce-wyniki-badania-spojnosci-spoecznej-2018,22,1.html> [data dostępu: 28.11.2019].

¹⁸² P. Szumlewicz, *Organizacje charytatywne wyręczają politykę społeczną państwa*, „Gazeta Prawna” z dnia 05.01.2017.

¹⁸³ R. Boguszewski, *Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich*, CBOS. Komunikat z badań nr 29/2018, s. 1, 3, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_029_18.PDF [data dostępu: 07.12.2019].

Wavemaker ujawniło, że wyłączając grupę tych, którzy przekazali jedynie 1% w ramach podatku, 37% internautów, a więc blisko 9 mln Polaków, aktywnie angażuje się w jakąś formę niesienia pomocy potrzebującym. Polacy najchętniej wspierają: dzieci, osoby chore, osoby z niepełnosprawnościami, zwierzęta, akcje humanitarne, osoby ubogie i wykluczone, osoby, które straciły dobytek, działania proekologiczne, osoby realizujące swoje pasje, instytucje kulturalne, instytucje sportowe, instytucje oświatowe, edukację. Największym motywatorem pomagania była świadomość potencjalnej potrzeby skorzystania z podobnego typu pomocy w razie konieczności, np. zdarzeń losowych. Na drugim miejscu wymieniano przeświadczenie, że to ludzki obowiązek, a następnie polepszenie samopoczucia i wzrost samooceny¹⁸⁴.

Generalnie w społeczeństwie wzrasta świadomość pomagania innym i pośrednia odpowiedzialność za zjawisko ubóstwa oraz problemy z niego wynikające. Wzrasta również świadomość złożoności zjawiska ubóstwa, poszerzania się kategorii osób zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym, zrozumienie dla różnych odmian ubóstwa, w tym tego z wyboru.

Ubóstwo jest wyrzutem sumienia całych społeczności, ale w kwestii pomagania – problemem odsuwającym od siebie. Badania dowiodły, że ankietowani studenci traktują ubóstwo jako pewnego rodzaju zadanie w obszarze polityki społecznej, którym przede wszystkim powinno się zająć państwo. W następnej kolejności respondenci wymienili ośrodki pomocy społecznej jako podmioty powołane do wspierania potrzebujących i zagrożonych wykluczeniem. Trzecim wskazanym przez studentów elementem odpowiedzialnym za pomaganie ubogim było społeczeństwo, którego zadaniem jest aktywne włączanie się w różnego rodzaju akcje pomocowe, wspieranie fundacji i organizowanych przedsięwzięć na rzecz potrzebujących i ubogich. Oprócz wymienionych, studenci pewną odpowiedzialność za rozwiązywanie problemu ubóstwa i osób nim dotkniętych przypisują również stowarzyszeniom, organizacjom i fundacjom.

¹⁸⁴ Wavemaker: *dobroczynność niewykorzystana marketingowo, większość Polaków nie kojarzy z nią żadnego brandu*, inf. prasowa 06.06.2019, <https://nowymarketing.pl/a/22244,wavemaker-dobroczynnosc-niewykorzystana-marketingowo-wiekszosc-polakow-nie-kojarzy-z-nia-zadnego-brandu> [data dostępu: 09.12.2019].

Zakończenie

Jednym z ważnych uwarunkowań zachowań ludzi jest postrzeganie siebie i świata w przestrzeni społeczno-kulturowej, w której na co dzień funkcjonują. Sytuacje społeczne stanowią jedno z ważnych uwarunkowań społecznych zachowań ludzi. Sposób reagowania jednostki na pewne sytuacje społeczne w istotny sposób zależy od tego, jak sama rozumie otaczającą ją rzeczywistość, a także siebie samą jako element tej rzeczywistości¹⁸⁵. W psychologii odbiór, analiza i interpretacja zjawisk nazywane są percepcją. Pojęcie to nie odnosi się tylko do spostrzegania zmysłowego. Obejmuje również procesy umysłowe towarzyszące percepcji, umożliwiające poznanie rzeczywistości, poczynając od prostych procesów sensorycznych do wyraźnej inferencji. Percepcja społeczna dotyczy poznawania właściwości otoczenia oraz określenia wartości poszczególnych elementów otoczenia. Podkreślić przy tym należy, że rodzaj odbieranych informacji o środowisku społecznym w znacznym stopniu zależy od spostrzegającego podmiotu, od treści tworzących jego system konstruktów poznawczych¹⁸⁶.

Wobec tak definiowanego pojęcia „percepcja” zasadniczym celem badań prezentowanych w niniejszej publikacji uczyniono próbę znalezienia odpowiedzi na pytanie dotyczące sposobów percypowania przez osoby studiujące problemu ubóstwa i ludzi nim dotkniętych. Student posiada już status człowieka dorosłego, choć zazwyczaj jest jeszcze na etapie poszukiwania swojego miejsca w społeczeństwie. Studia pozwalają na wyodrębnienie kategorii młodzieży studenckiej, której specyfika kształtuje przyszły charakter społeczeństwa wiedzy¹⁸⁷. Tej grupie społecznej można przypisać określone wspólne cechy: naukę, znalezienie się w elicie intelektualnej, wzory zachowań, sposoby spędzania czasu wolnego czy pojmowania otaczającej rzeczywistości. Ich opinie mogą mieć znaczący wpływ na kształtowanie się przyszłości, w tym podejścia do problemu ubóstwa.

¹⁸⁵ B. Wojciszke., *Relacje interpersonalne*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, J. Strelau (red.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, s. 147-187.

¹⁸⁶ T. Mądrycki., *Deformacje w spostrzeganiu ludzi*, PWN, Warszawa 1986.

¹⁸⁷ M. Chorab, *Funkcjonowanie studentów we współczesnej rzeczywistości uniwersyteckiej*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 2016, nr 2, s. 127.

Ważnym aspektem w dyskusjach nad ubóstwem jest sposób jego definiowania. Praktyczne znaczenie definicji jest istotne z punktu widzenia pomiaru zasięgu i głębokości ubóstwa. Wybór konkretnej definicji ubóstwa ma podstawowe znaczenie dla uzyskiwanych wyników tego pomiaru, zaś metody pomiaru ubóstwa warunkują sposób tworzenia programów formułowanych przez politykę społeczną, nakierowanych na ograniczanie i eliminowanie ubóstwa. Współcześnie zauważa się przechodzenie od koncepcji rozumienia ubóstwa jedynie jako braku środków (zasobów ekonomicznych) do zaspokojenia potrzeb podstawowych (*basic needs approach*) w kierunku braku możliwości i ograniczenia wyborów, wynikających zarówno z uwarunkowań społecznych, jak i osobistych, niezbędnych do prowadzenia wartościowego życia (*capabilities approach*). Pomimo takiego sposobu ujmowania ubóstwa, jak wynika z analizy wyników badań, osoby studiujące w przeważającej części nadal utożsamiają je przede wszystkim z wymiarem ekonomicznym: *sytuacja ciągłego niedostatku; braku możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb bytowych*. Również tworząc charakterystykę osoby ubogiej, studenci opisywali ją głównie przez pryzmat braku środków: *ktoś, komu brakuje na opłaty i zakupy; brakuje jej na jedzenie*. Sporadycznie w obrazie osoby ubogiej badani dostrzegali *kogoś, kto nie ma pracy; nie ma gdzie zamieszkać oraz nie posiada dóbr materialnych*. Zauważa się przy tym, że studenci w charakterystyce ubogich nie uwzględniali zewnętrznych atrybutów biednego (gorsze ubranie, wygląd, nawyki higieniczne, sposób zachowania itp.), które *de facto* jako pewne informacje bodźcowe (łatwo zauważalne, wyraziste) powinny stanowić wykładnię określenia społecznej tożsamości postrzeganej jednostki czy wreszcie wpływać na wyciąganie wniosków na temat danego człowieka.

W opinii ponad połowy badanych studentów (studiujących w trybie studiów stacjonarnych w dużych miastach: Warszawa, Lublin) ubóstwo ma charakter patologii społecznej. Wobec takiego stanowiska z jednej strony nasuwa się przypuszczenie, że osoby studiujące postrzegają ubóstwo nie jako problem sam w sobie, lecz jako korelat, element współtowarzyszący innym negatywnym zjawiskom i zachowaniom społecznym np.: przemocy, przestępczości, alkoholizmowi, narkomanii itp. Z drugiej strony można również założyć, że studenci niepoprawnie interpretują sam termin „patologia społeczna”, a w swoich sądach zdają się powielać stereotypowy, lansowany (zwłaszcza w mediach) model ujmujący ubóstwo w konceptualnych ramach

patologii społecznej, coraz częściej traktowanej jako uniwersalna formuła określająca niemal wszystko co złe i społecznie niepożądane.

W ocenie studentów na ubóstwo narażone są przede wszystkim osoby w przedziale wiekowym między 41. a 60. rokiem życia, głównie mieszkańcy dużych miast oraz wsi. Problem ten, w odczuciach badanych, w niewielkim stopniu dotyczy osób do 20. roku życia oraz osób starszych, po 60. roku życia. Opinie wyrażane przez studentów różnią się od dotychczasowych wyników badań, które jednoznacznie wskazują, że ubóstwo na wsi i następnie w małych miastach jest największe oraz że szczególnie narażone na ubóstwo są dzieci, młodzi ludzie oraz wielodzietne rodziny. Przypuszczać można, że osoby studiujące wskazując kategorie wiekowe osób szczególnie narażonych na ubóstwo, swoje opinie budują w oparciu o ogląd sytuacji swoich rodzin pochodzenia (kategorii wiekowej 41-60 lat odpowiada wiek rodziców badanych) oraz przez pryzmat własnych możliwości finansowych, w dużym stopniu zależnych od kondycji materialnej rodziców (dość często osoby studiujące pozostają na utrzymaniu rodziców). Przypuszczać również można, że studenci kształcąc się w dużych miastach (Warszawa, Lublin), częściej niż na wsi zauważają problemem ubóstwa, który niewątpliwie w środowisku miasta jest bardziej spektakularny (zebranie, przeglądanie śmietników, zbieractwo surowców wtórnych itp.) Natomiast na wsi i w małych miasteczkach mieszkańcy znają się, co może sprawiać, że ubodzy, w obawie przed obmową i wstydem, ukrywają swoje problemy. Generalnie rozbieżność stanowisk między dotychczasowymi wynikami badań a opiniami studentów pokazuje, jak trudno jest uchwycić dynamikę poglądów społecznych na temat ubóstwa konstruowanych w oparciu o różne źródła opiniotwórcze, w tym doświadczenia osobiste.

Zdecydowana większość osób studiujących uważa, że ubóstwo jest postrzegane i oceniane przez społeczeństwo jako zjawisko negatywne, wręcz niepożądane. W tym względzie poglądy studentów pozostają zbieżne z opiniami badaczy problematyki ubóstwa m.in. E. Tarkowskiej, Z. Bauman czy S. Golinowskiej. Studenci opisując nastawienia społeczne wobec ubogich, wskazali również rodzaje uczuć i emocji, jakie wzbudzają w nich osoby ubogie. Najczęściej wymieniane to: smutek, litość i współczucie. Istnienie związku między emocjami i uczuciami a postawami reprezentowanymi przez jednostkę nasuwa tezę, że studenci wyrażając taki typ uczuć, reprezentują postawy wobec ubóstwa, różne od tych, które przypisują społeczeństwu.

W kwestii przyczyn ubóstwa większość osób studiujących przekonana jest, że podstawową determinantą ubóstwa jest bezrobocie. Takie stanowisko badanych może sugerować, że pomimo odnotowywanego w Polsce w ostatnich latach sukcesywnego spadku stopy bezrobocia, kwestia ta nadal stanowi istotne źródło różnorodnych problemów społecznych, w tym zmniejszania się liczby osób i rodzin żyjących dotychczas na zadowalającym poziomie. Ponadto, odwołując się do wyników badań nad aspiracjami życiowymi i zawodowymi studentów¹⁸⁸, zauważa się, że młodzi ludzie dość sceptycznie spoglądają w przyszłość, obawiając się przede wszystkim trudności w zdobyciu zatrudnienia odpowiadającego ich poziomowi wykształcenia oraz spełniającego określone wymagania w kwestii zarobków. W tym kontekście, można założyć, że w odczuciach studentów bezrobocie jawi się nie tylko jako brak pracy, ale również jako brak podstawowych środków ekonomiczno-materialnych do prowadzenia życia na odpowiednim poziomie oraz jako ogranicznik możliwości realizacji swojej osoby.

Studenci, oprócz bezrobocia, sytuowanego w grupie czynników ekonomicznych, przyczyn ubóstwa upatrują również w czynnikach tkwiących w zróżnicowaniu indywidualnych możliwości jednostki, m.in. w postawach, zachowaniach społecznych itp. Tak jak bezrobocie, za ważne determinanty ubóstwa uznają: alkoholizm, lenistwo oraz niezaradność życiową. O ile kwestia bezrobocia, jak również alkoholizmu (nierzadko jako pochodna bezrobocia) pozostają w bezdyskusyjnym związku z ubóstwem, o tyle pewnych trudności może nastroczać wskazanie owego związku z dwiema pozostałymi przyczynami, gdyż zarówno lenistwo, jak też niezaradność życiowa mogą być, w zależności od kontekstu, w różny sposób wyjaśniane, np. jako skutek utraty wiary w siebie, we własne siły i poczucie bezsilności wobec losu. Można zatem przypuszczać, że z jednej strony wybory studentów oparte zostały na własnych obserwacjach i doświadczeniach życiowych, z drugiej natomiast o powielane stereotypowe wyobrażenia i przekonania społeczne na temat przyczyn ubóstwa. Przyjętą tezę zdaje się potwierdzać wypowiedź E. Tarkowskiej: „(...) niepokojące jest to, że w miarę jak ogólna sytuacja społeczeństwa zaczęła się poprawiać, zmieniło się postrzeganie przyczyn ubóstwa. Dziś częściej jako główną przyczynę wskazuje się własną winę człowieka dotkniętego ubóstwem. Czyli lenistwo, pijaństwo, nieróbstwo.

¹⁸⁸ A. Roguska, A. Antas-Jaszczyk, *Aspiracje życiowe studentów kierunku pedagogika w Polsce, na Łowie i Białorusi*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2017, nr 1, s. 58-67.

To niesamowite, jak łatwo dokonuje się takich uogólnień. I tak Polacy, którym się powiodło, zaczęli napawać się swoim sukcesem, tym bardziej godnym podziwu, że odniesionym w niezwykle trudnych warunkach. Za takim sposobem myślenia poszło przekonanie, że ci, którzy nie dali sobie rady, są gorsi. To jest kwintesencja kultury indywidualizmu i kultu sukcesu(...)"¹⁸⁹.

W kwestii oceny rozmiarów ubóstwa w Polsce poglądy studentów są zróżnicowane, albowiem ponad połowa badanych uważa, że ubóstwo w Polsce utrzymuje się na średnim poziomie, zaś ponad 1/3 twierdzi, że poziom ten jest wysoki i bardzo wysoki. Podawana przez studentów średnia wartość kwoty, od której zaczyna się ubóstwo, to kwota 695 zł na jedną osobę w rodzinie. Podkreślić przy tym należy, że wyobrażenia studentów o dochodzie, od którego zaczyna się ubóstwo, są dość zróżnicowane, o czym świadczy szczegółowy rozkład zmiennej na poziomie od 300 do 1500 zł. Ponadto wskazana przez badanych wartość (695 zł) zbliżona jest do ustawowej kwoty (701 zł) tzw. progu interwencji socjalnej. Zbieżność między ustawowym progiem ubóstwa a subiektywnie szacowaną przez studentów granicą ubóstwa nasuwa przypuszczenie, że znacząca część osób uznawanych przez studentów za ubogie ma dostęp do korzystania z określonych świadczeń pomocy państwowej.

Studenci negatywne konsekwencje ubóstwa dostrzegają nie tylko w sferze ekonomicznej, ale również w innych obszarach życia człowieka. W opinii badanych ubóstwo sprzyja rozszerzaniu się zjawisk niepożądanych społecznie (uzależnienia, zachowania aspołeczne) oraz zagrożeń dla życia rodzinnego, prawidłowego rozwoju dzieci wskutek zaniedbywania obowiązków domowych i rodzinnych oraz obniżania się poziomu wypełniania przez rodzinę funkcji: socjalizacyjnej, opiekuńczo-wychowawczej i ekonomicznej. Ponadto wysoki odsetek osób studiujących wyraża przekonanie, że ubóstwo sprzyja marginalizacji społecznej i grozi społecznym wykluczeniem.

Problem ubóstwa jest częścią rzeczywistości, w której funkcjonujemy. Stosunek do niego, próby ograniczania czy zapobiegania mu jest miernikiem ludzkości, kształtowania się świadomości społecznej. Działania na rzecz rozwiązywania problemu ubóstwa w każdej formie to istotny element poszukiwania optymalnych sposobów pomagania słabszym, niezaradnym

¹⁸⁹ J. Mencwel i J. Wiśniewski, *Ubóstwo bez miary...*, op. cit., s. 5-10.

życiowo, zagubionym, z poczuciem bezradności. To także próba zrozumienia wyborów, których dokonują osoby ubogie. Wyniki badań potwierdzają gotowość większości studentów do niesienia pomocy ubogim. Blisko 3/4 ogółu badanych deklaruje, że takową pomoc już świadczy. Włączaniu się studentów w pomaganie sprzyja przeświadczenie (90% respondentów) o tym, że osoby ubogie zasługują na pomoc. Równocześnie pewien niepokój budzi ujawniona w badaniach zależność, wskazująca, że wraz ze wzrostem majątności studentów rośnie niezdolność do współczucia osobom ubogim.

Wyniki badań pokazały, że ponad połowa osób studiujących jest przekonana o niskiej skuteczności pomocy państwa w ograniczaniu i zapobieganiu problemowi ubóstwa, a jego dotychczasową aktywność w tym zakresie ocenia jako złą lub bardzo złą. Częściej dezaprobatę w tym względzie wyrazili studenci kształcący się na studiach drugiego stopnia.

W opinii osób studiujących odpowiedzialność za problem ubóstwa spoczywa przede wszystkim na państwie, które powinno znaleźć sposób na redukcję szkód związanych z ubóstwem oraz podejmować w tym zakresie niezbędne działania profilaktyczne. Wśród innych podmiotów odpowiedzialnych za walkę z ubóstwem badani wymieniali ośrodki pomocy społecznej. Przypuszczalnie, w uznaniu studentów, lokalnym podmiotom pomocowym łatwiej dotrzeć, ocenić i zaplanować najbardziej korzystną strategię pomocy osobom dotkniętym ubóstwem. Trzecim filarem, w ocenie studentów, odpowiedzialnym za pomoc najbardziej potrzebującym jest społeczeństwo. Chodzi tu o konieczność włączania się społeczeństwa w proces pomniejszania skali ubóstwa i niwelowania odczuwania skutków przez samych ubogich. Istotne zatem, w ocenie badanych, jest popieranie różnych inicjatyw przeciwdziałających ubóstwu, działań organizacji non profit w tym obszarze i zwiększanie świadomości społecznej o złożoności tego zjawiska. Studenci dostrzegają również i przypisują istotne znaczenie aktywności organizacji pozarządowych zaangażowanych we wsparcie i pomoc ubogim. Ponad połowa badanych przyznała, że zna tego typu podmioty działające w okolicy miejsca swego zamieszkania. Z kolei w zakresie znajomości rządowych programów pomocowych dla osób ubogich studenci wykazali się dość ograniczoną wiedzą. Tylko ok. 1/4 ogółu badanych potrafiła wymienić niektóre programy rządowe, głównie: program „Rodzina 500+” następnie „Posiłek w domu i w szkole” oraz program 300+.

Osoby studiujące możliwości ograniczania problemu ubóstwa i poprawy losu ubogich upatrują przede wszystkim w zmianie sposobów ustalania wysokości świadczeń pieniężnych, opracowaniu spójnej polityki przeciwdziałania ubóstwu, pomocy materialnej najuboższym, podnoszeniu dotychczasowych kwalifikacji zawodowych lub nabywaniu nowych przez osoby ubogie oraz w tworzeniu lokalnych programów przeciwdziałania ubóstwu. Równocześnie za mało skuteczne strategie ograniczania ubóstwa uważają: uczenie osób ubogich przedsiębiorczości i radzenia sobie ze stresem oraz aktywną integrację w społeczności lokalnej. Oprócz raczej negatywnej oceny dotychczasowych działań podejmowanych na rzecz ograniczania i eliminowania ubóstwa (zwłaszcza przez sektor państwowy), studenci sceptycznie odnoszą się również do planowanych przyszłych rozwiązań tego problemu. Ponad połowa studentów wyraziła opinię, że w najbliższej przyszłości nie uda się go rozwiązać. Trudno jednoznacznie owe nastawienia studentów wyjaśnić. Przypuszczalnie ów sceptycyzm może bowiem wynikać ze społecznych tendencji do niezadowolenia i negacji, roszczeniowych postaw przy jednoczesnej własnej bierności czy wreszcie z rozmaitych konwencji pokazywania niezaradności państwa lansowanej w mediach.

Zaprezentowane wnioski z badań, których celem było poznanie opinii i poglądów osób studiujących na temat zjawiska ubóstwa i problemu osób nim dotkniętych, nie napawają optymizmem. Jakkolwiek studenci podkreślają znaczenie ubóstwa jako ważnej kwestii społecznej, zauważają potrzeby osób ubogich, są wobec nich empatyczni i deklarują swoje zaangażowanie w różne działania pomocowe na rzecz potrzebujących, to jednak zauważa się, że ogólna orientacja badanych w przedmiocie problematyki ubóstwa jest raczej powierzchowna, zaś niektóre z formułowanych opinii w swej konstrukcji powielają uproszczone, wręcz stereotypowe przekonania (np. nadawanie ubóstwu/biedzie charakteru patologii społecznej).

Treści prezentowane w mniejszym opracowaniu, z uwagi na fragmentaryczność dokonanych analiz empirycznych w obszarze percypowania przez osoby studiujące problemu ubóstwa, stanowią jedynie przyczynek do dalszych poszukiwań badawczych. Bez wątpienia interesujących danych dostarczyłyby opracowania tworzone w oparciu o badania jakościowe, umożliwiające lepsze i dokładniejsze zrozumienie oraz wyjaśnienie opinii na temat ubóstwa wyrażanych przez osoby studiujące.

Bibliografia

- Anioł W., *Europejska polityka społeczna. Implikacje dla Polski*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2003.
- Anioł W., *Polityka socjalna Unii Europejskiej*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2003.
- Antas-Jaszczuk A., *Działalność opiekuńcza Towarzystwa Pomocy im. Św. Brata Alberta na rzecz bezdomnych na Lubelszczyźnie w latach 1983-2003*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2015.
- Arndt Ch., Mahrt K., Tarp F., *Absolute Poverty Lines*, [in:] *Measuring Poverty and Wellbeing in Developing Countries*, Ch. Arndt, F. Tarp (eds), Oxford University Press, 2017, pp. 10-23, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198744801.003.0002-23>.
- Baczewski B., *Oblicza biedy w Zjednoczonej Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008.
- Baczewski G., *Polityka społeczna Unii Europejskiej wobec zjawiska ubóstwa*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2007, Sectio H, Vol. XLI, 4, s. 61-78.
- Bagiński P., *Amartya Sen i jego koncepcja wyjścia ze stanu ubóstwa poprzez poszerzenie zakresu wolności*, „Dialogi o Rozwoju” 2007, nr 1, s. 63-66.
- Barr N., *Ekonomia polityki społecznej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1993.
- Bauman Z., *Praca, konsumpcjonizm, nowi ubodzy*, WAM, Kraków 2006.
- Bauman Z., *Życie na przemiał*, tłum. T. Kunz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004.
- Boryczko M., Frysztacki K., Kotlarska-Michalska A., Mendel M., *Solidarnie przeciw biedzie. Socjologiczno-pedagogiczny przyczynek do nowych rozwiązań starego problemu*, Wyd. Europejskie Centrum Solidarności, Gdańsk 2016.
- Bradshaw J., *Methodologies to measure poverty: More than one is best!* Paper for International Symposium. Poverty: Concepts and methodologies. Mexico City March 28/29, 2001.
- Brenk M., *Minęło 90 lat od uchwalenia Ustawy o opiece społecznej w Polsce*, „Praca Socjalna” 2014, nr 1, s. 113-123.
- Bukowski M., Magda I., *Zatrudnienie w Polsce – ubóstwo a praca*, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2013.
- Chmielewski P., *Znaczniki definicji biedy w wyznaczaniu granicy ubóstwa*, „Finanse i Prawo Finansowe” 2016, t. III, nr 1, s. 37-50.
- Chorab M., *Funkcjonowanie studentów we współczesnej rzeczywistości uniwersyteckiej*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 2016, nr 2.

- Ciechański J., *Otwarta metoda koordynacji w Unii Europejskiej, wpływ na politykę społeczną i zatrudnienia nowych państw członkowskich*, Wydaw. Nauk. Scholar, Warszawa 2003.
- Ciura G., *Definicje ubóstwa i metody jego pomiaru*, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz, Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych, nr 437, Warszawa 1997.
- Cudowska A., *Nierówności społeczne w globalizującym się świecie*, [w:] *Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej, wokół zagadnień teoretycznych*, K. Białobrzeska., S. Kawula (red.), Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2006.
- Czakon T., *Ubóstwo jako problem etyczny*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i Zarządzanie” 2016, z. 95, s. 89-101.
- Ćwieluch J., *Dzisiejsza bieda jest inna. Pieniądze jej nie przegonią*, „Polityka”, 26 marca 2019.
- Domański H., *Ubóstwo w społeczeństwach postkomunistycznych*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2002.
- Drabik L., Kubiak-Sokół A., Sobol E., *Słownik języka polskiego PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019.
- Faliszek K., Łęcki K., Wódz K., *Górnicy. Zbiorowości górnicze u progu zmian*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice 2001.
- Frieske K.W., *Dynamika koncepcji marginalizacji społecznej*, „Polityka Społeczna” 2002, nr 11/12, s. 32-35.
- Frieske K.W., *Bieda – miary i interpretacje*, „Więź” 1995, nr 10, s. 167-171.
- Giddens A., *Socjologia*, PWN, Warszawa 2012.
- Gilder G., *Bogactwo i ubóstwo*, Zysk i S-ka, Poznań 2015.
- Głowacki A., *Społeczne postrzeganie problemu ubóstwa*, Komunikat z badań nr 83/2017, CBOS, Warszawa, czerwiec 2017, s. 3-12.
- Golinowska S. (red.), *Od ubóstwa do wykluczenia społecznego. Badania. Koncepcja. Wyniki. Propozycje. Polska, Europa i świat*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2008.
- Golinowska S., *Europejski model socjalny i otwarta koordynacja polityki społecznej*, „Polityka Społeczna” 2002, nr 11-12, s. 3-14.
- Golinowska S., *Minimalne dochody a walka z ubóstwem*, [w:] *Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, S. Golinowska (red.), Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1996.
- Golinowska S., *O biedzie i polityce jej zwalczania współcześnie. Podejście porównawcze w świetle Europejskiego Roku Zwalczania Ubóstwa i Wykluczenia Społecznego*, [w:] *Polska bieda w świetle Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, H.E. Kubiak (red.), Wyd. Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2012.
- Górniak K., Kalbarczyk A., *Ukryty problem – obraz biedy w dyskursie szkolnym*, [w:] *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, E. Tarkowska (red.), IFiS PAN, Warszawa 2013, s. 341-378.

- Grabowska M., *Ubóstwo jako efekt zewnętrzny funkcjonowania konkurencyjnej gospodarki*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2012, nr 25, s. 37-49.
- Guide on Poverty Measurement*, United Nations Economic Commission for Europe, United Nations, New York-Geneva, 2017.
- Janke A.W., *Marginalizacja i wykluczenie społeczne rodziny – perspektywa pedagogiczna*, [w:] *Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej, wokół zagadnień teoretycznych*, K. Białobrzeska, S. Kawula (red.), „Akapi”, Toruń 2006.
- Jarosław M., *Ubóstwo*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 4, Oficyna Naukowa, Warszawa 2002.
- Kabaj M., *Program przeciwdziałania ubóstwu i bezrobociu*, „Raport IPiSS”, z. 19, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2000, s. 21-29.
- Kalbarczyk A., *Wizje biedy i wykluczenia społecznego w praktyce polskiego systemu pomocy społecznej*, [w:] *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, E. Tarkowska (red.), IFiS PAN, Warszawa 2013, s. 227-299.
- Kamiński T., *Ubóstwo – definicje, przyczyny i pomiar zjawiska*, „Roczniki Naukowe Caritas” Rok II, 1998, s. 11-30.
- Kanasz T., *Problem ubóstwa w programie „Interwencja” telewizji Polsat*, [w:] *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, E. Tarkowska (red.), IFiS PAN, Warszawa 2013, s. 161-188.
- Kawiorska D., Witoń A., *Walka z ubóstwem i wykluczeniem społecznym w warunkach kryzysu – analiza empiryczna postępów państw członkowskich UE w realizacji strategii Europa 2020*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 310, s. 137-151.
- Kaźmierczak T., *Deprywacja społeczna a pomoc społeczna*, [w:] *Wprowadzenie do pomocy społecznej*, T. Kaźmierczak, M. Łuczyńska (red.), Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998.
- Kłós B., *Problem ubóstwa i wykluczenia społecznego w polityce społecznej Unii Europejskiej*, Informacja Biura Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, nr 946/2002, s. 2-4.
- Kolińska-Dąbrowska M., *Raport GUS obala mity o efektach 500 plus. W Polsce przybywa skrajnej biedy*, „Gazeta Wyborcza”, 27 lipca 2019 r.
- Koral J., *Ubóstwo współczesnego świata*, [w:] H. Skorowski, J. Koral, J. Gocko, *Świat u progu XXI wieku. Wybrane zagadnienia z problematyki międzynarodowej. Studium z katolickiej nauki społecznej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Społeczno-Gospodarczej w Tyczynie, Warszawa-Tyczyn 2006.
- Kordos J., Ochocki A., *Problemy pomiaru ubóstwa w krajach EWG i w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne” 1993, nr 1, s. 3-8.
- Kowalak T., *Marginalność i marginalizacja społeczna*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 1998.
- Kowalak T., *Polityka społeczna: wybrane zagadnienia (zarys wykładu)*, wyd. 2, uzup. i zaktualizowane, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2002.

- Kowalczuk K., Komunikat z badań: *Polacy o skali ubóstwa w kraju*, CBOS, BS/51/2012, Warszawa, kwiecień 2012.
- Kowalewska K., *Underclass i kultura ubóstwa w badaniach nad rozwojem kompetencji moralnych i społecznych w środowiskach ludzi ubogich*, „Ethics in Progress” 2018, Vol. 9, No. 1, s. 64-80.
- Kryszak Ł., *Efektywność polityki społecznej i jej wpływ na sytuację społeczno-ekonomiczną w wybranych krajach EU*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy” 2013, nr 6, s. 463-474.
- Kubiak H., *Polska bieda w świetle Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2012.
- Kurzynowski A., *Wykluczenie społeczne - różne pojęcia definicyjne*, [w:] *Zapobieganie wykluczeniu społecznemu*, L. Frąckiewicz (red.), Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2005.
- Kuta-Pałach M., Malicki K., Pokrzywa M., Wilk S., *Wykluczenie społeczne i ubóstwo w województwie podkarpackim*, Wyd. Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2011.
- Lechwar M., *Problem ubóstwa a środowisko – aspekt instytucjonalny*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Aspekt międzynarodowy, sektorowy, regionalny i lokalny*, M.G. Woźniak (red.), zeszyt 5, Wyd. MITEL, Rzeszów 2004.
- Lepianka D., *Bieda i biedni w polskiej prasie codziennej*, [w:] *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, E. Tarkowska (red.), IFiS PAN, Warszawa 2013, s. 91-134.
- Lisicka I., *Pomiar ubóstwa gospodarstw domowych w Polsce – ujęcie klasyczne*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2013, nr 102, s. 37-48.
- Lister R., *Bieda*, Wyd. Sic!, Warszawa 2007.
- Łatuszyńska M., Fate S., *Polityka walki ubóstwem na poziomie unijnym i krajowym*, „Studia i Prace WNEiZ US” 2016, nr 46/1, s. 51-63, DOI:10.18276/sip.2016.46/1-04.
- Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, „Impuls”, Kraków 1999.
- Marshall G., Roberts S., Burgoyne C., *Social Class and Underclass in Britain and the USA*, „The British Journal of Sociology” 1996, No. 47(1), p. 22-44.
- Marszałkowicz J.A., *Bezdomność w latach 1945-1997 – losy bezdomnych – zmiany i rozmiary zjawiska – rola schronisk*, Materiały z konferencji „Bezdomność – stan i perspektywy”, Wrocław 1997.
- Maszke A.W., *Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003.
- Mądrzycki T., *Deformacje w spostrzeganiu ludzi*, PWN, Warszawa 1986.
- Mencwel J., Wiśniewski J., *Ubóstwo bez miary*, wywiad z profesorem Elżbietą Tarkowską, „Kontakt” 2014, nr 27, s. 5-10.
- Murray Ch. A., *Bez korzeni*, Zysk i S-ka, Poznań 2001.

- Nalaskowski F., *Ubóstwo a wykluczenie społeczne jako problem dla edukacji*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii TWP, Olsztyn 2007.
- Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski 1939-1989*, PWN, Warszawa 1998.
- Panek T., Czapiński J., *Wykluczenie społeczne*, [w:] *Diagnoza społeczna 2013: warunki i jakość życia Polaków*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2014.
- Panek T., *Ubóstwo i nierówności: dylematy pomiaru*, [w:] *Warunki i jakość życia Polaków*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2009.
- Panek T., *Ubóstwo i nierówności: dylematy pomiaru*, [w:] *Statystyka społeczna – dokonania, szanse, perspektywy*, BWS, t. 57, GUS, Warszawa 2008, s. 96-108.
- Panek T., *Ubóstwo jako kwestia społeczna*, [w:] *Polityka społeczna*, A. Kurzynowski (red.), Instytut Gospodarstwa Społecznego SGH, Warszawa 2001.
- Penttilä I., Nordberg L., *Objective and Subjective Measures of Poverty in the European Community Household Panel*, „Bulletin of the International Statistical Institute” 1999.
- Pilch T., Lepalczyk I., *Pedagogika społeczna*, Wyd. Żak, Warszawa 1995.
- Pollok A., *Metody analizy ekonomicznej zjawiska ubóstwa*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 2002, nr 4, s. 149-171.
- Pompey H., *Inne oblicza ubóstwa*, „Roczniki Naukowe Caritas”, Rok II, 1998, s. 45-58.
- Pospyszyl I., *Patologie społeczne*, WN PWN, Warszawa 2009.
- Poverty and its measurement. The presentation of a range of methods to obtain measures of poverty*, Instituto Nacional de Estadística, Madrid 2007.
- Raczkowska J., *Kiedy rodzina zawiedzie*, IWZZ, Warszawa 1983.
- Radzewicz-Winnicki A., *Pedagogika społeczna w obliczu realiów codzienności*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Roguska A., Antas-Jaszcuk A., *Aspiracje życiowe studentów kierunku pedagogika w Polsce, na Łowie i Białorusi*, „Edukacja Ustawiczna dorosłych” 2017, nr 1, s. 58-67.
- Roszak K., *Państwo i organizacje pozarządowe wobec problemu ubóstwa mieszkańców Łodzi*, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018.
- Rybczyńska D., *Poziom życia rodzin a poczucie ubóstwa: badania socjologiczne w rejonie Polski zachodniej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego, Zielona Góra 1995.
- Sen A., *Rozwój i wolność*, Zysk i S-ka, Poznań 2002.
- Sierpowska I., *Państwo wobec pomocy społecznej*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, zeszyt II: *Państwo – koncepcje i zadania*, 2008, s. 139-154.
- Skorowski H., *Wokół współczesnych form ubóstwa*, „Roczniki Naukowe Caritas”, Rok II, 1998, s. 31-44.

- Stanaszek A., *Niezbędni „zbędni” – czyli o ewolucji postaw wobec ubóstwa i ubo-
giego*, „Kultura i Historia” 2007, nr 11, s. 67-78.
- Stankiewicz L., *Zjawisko bezdomności. Etapy przechodzenia w stan bezdomności*,
„Auxilium Sociale. Wsparcie Społeczne” 1999, nr 1/2, s. 24-32.
- Surmiak W., *Opcja preferencyjna na rzecz ubogich wyrazem miłości społecznej*.
Studium teologicznomoralne w świetle nauczania Jana Pawła II, Księgar-
nia św. Jacka, Katowice 2009.
- Szarfenberg R., *Europejska Polityka Społeczna – krótkie wprowadzenie*, [w:]
Przewodnik po europejskiej polityce społecznej, Warszawa 2009.
- Szarfenberg R., *Strategia antywykluczeniowa Unii Europejskiej*, [w:] *Księga Ubo-
gich*, E. Wrońska (red.), Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa
2009.
- Szarfenberg R., Żołędowski C., Theiss M. (red.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne*.
Perspektywa poznawcza, IPS UW, Warszawa 2010.
- Szewczyk A., *Oblicza ubóstwa w społeczeństwie informacyjnym*, PWN, Warszawa
2006.
- Szukielójć-Bieńkuńska A., *Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej –
podstawowe fakty i dane*. Ekspertyza przygotowana w ramach projektu
EAPN Polska – profesjonalny dialog na rzecz Europy Socjalnej, Departa-
ment Pracy i Warunków Życia, Warszawa 2007.
- Szumlewicz P., *Organizacje charytatywne wyręczają politykę społeczną państwa*,
„Gazeta Prawna”, 5 stycznia 2017 r.
- Szymczak D., *Wprowadzenie do problemu ubóstwa w ujęciu Amartyi Kumara Sena*.
Wymiar etyczny, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym/Annales. Ethics in
Economic Life” 2016, Vol. 19, No. 3, s. 85-98, doi: [http://dx.doi.org/
10.18778/1899-2226.19.3](http://dx.doi.org/10.18778/1899-2226.19.3).
- Szypulski Z., *Stowarzyszenia. Wzory pism, statutów i innych aktów z objaśnie-
niami oraz przypisami związanymi z prawem o stowarzyszeniach*, Wyd.
Ławica, Poznań 1994.
- Tarkowska E. (red.), *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, IFiS PAN,
Warszawa 2013.
- Tarkowska E. (red.), *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*,
Wyd. Typografia, Warszawa 2000.
- Tarkowska E., *Bieda w Polsce w świetle badań jakościowych – próba podsumo-
wania*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki*,
S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska (red.), Instytut Pracy i Spraw
Socjalnych, Warszawa 2005.
- Tarkowska E., *Czynniki kulturowe w konceptualizacjach ubóstwa*, [w:] *Marginal-
ność i procesy marginalizacji*, K. Frieske, P. Poławski, D. Zalewski (red.),
Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1999.
- Tarkowska E., *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Koncepcje i polskie problemy*,
[w:] *Współczesne społeczeństwo polskie: dynamika zmian*, J. Wasilewski
(red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.

- Tarkowska E., *Wprowadzenie*, [w:] E. Tarkowska (red.), *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2013.
- Topińska I. (red.), *Pomiar ubóstwa. Zmiany koncepcji i ich znaczenie*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2008.
- Trempała E., *Zagrożenie rozwoju człowieka marginalizacją i wykluczeniem w środowiskach lokalnych a pedagogika społeczna*, [w:] *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, K. Marzec-Holka (red.), przy współprac. H. Guzy-Steinke, A. Rutkowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005.
- Umesh B., Farzana R., Aminath N., Bindal P., *Aspirations, Concerns and Psychology of University Students after Graduating Bachelor's Degree*, „Journal of Forensic Psychology” 2018, Vol. 3, Issue 1, Research Article, Open Access, DOI: 10.4172/2475-319X.100013.
- Welskop W., *Polityka społeczna Unii Europejskiej wobec zjawiska ubóstwa i wykluczenia społecznego*, [w:] *Spójność społeczna i ekonomiczna UE*, G. Wrzeszcz-Kamińska, Wyd. Wyższej Szkoły Handlowej we Wrocławiu, Wrocław 2009.
- Wojciszke B., *Relacje interpersonalne*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, J. Strelau (red.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, s. 147-187.
- Wójcik-Żołądek M., *Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*, „Infos” 2012, nr 4 (118), s. 1-4.

Dokumenty formalnoprawne

- Joint report on social inclusion 2004*, European Commission, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2004.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Przeciwdziałanie ubóstwu w Polsce*.
- Ocena strategii lizbońskiej*, Dokument Roboczy Służb Komisji, Bruksela, dnia 2.02.2010, SEK(2010) 114.
- Ustawa o opiece społecznej z dnia 16 sierpnia 1923 r., Dz.U. nr 92 poz. 726 z późn. zm.
- Ustawa o pomocy społecznej z dnia 29 listopada 1990 r., Dz.U. z 1990 r. Nr 87, poz. 506 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz.U. nr 64 poz. 593 z późn. zm.
- World Development Report 2009*, World Bank, Washington 2009.
- World Development Report 2014-2015. Ending Poverty and Sharing Prosperity*, The World Bank and The International Monetary Fund, Washington 2015.

- Zespół Zadaniowy ds. Reintegracji Społecznej, *Wykluczenie społeczne*, [w:] Narodowa Strategia Integracji Społecznej, Ministerstwo Polityki Społecznej, Warszawa 2004.
- Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej dnia 7 października 2005 r. w sprawie progu interwencji socjalnej, na podstawie art. 9 ust. 2 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. Nr 64, poz. 593, z późn. zm).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 lipca 2018 r. w sprawie zweryfikowanych kryteriów dochodowych oraz kwot świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej, Dz.U. 2018, poz. 1358.
- Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 21 listopada 2019 r. w sprawie przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w sektorze przedsiębiorstw bez wypłat nagród z zysku w październiku 2019 r. Warszawa, dnia 22 listopada 2019 r. Na podstawie art. 56 ust. 2 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (Dz.U. z 2018 r. poz. 2187, z późn. zm.)
- Podstawowe dane dotyczące zasięgu ubóstwa w Polsce w 2016 r.* Notatka informacyjna, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, 25.09.2017 r.
- Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2018 roku*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Wydział Badań i Analiz Jakości Życia i Kapitału Społecznego, Warszawa 2018.

Zasoby internetowe

- Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030: w kierunku pomyślnego wdrożenia w Polsce. Seria „Lepsza Polityka Państwa”*, Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), listopad 2017, <https://www.oecd.org/poland/Better-Policy-Series-Poland-Nov-2017-PL.pdf> [data dostępu: 11.12.2019].
- Boguszewski R., *Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich. CBOS, Komunikat z badań nr 29/2018*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_029_18.PDF [data dostępu: 07.12.2019].
- Cele zrównoważonego rozwoju*, <https://www.un.org.pl/cel1> [data dostępu: 05.12.2019].
- Co zdrożeje w 2020 roku?*, <https://www.zadluzenia.com/co-zdrozeje-w-2020-roku/#> [data dostępu: 07.12.2019].
- Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2017)*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/dochody-i-warunki-zycia-ludnosci-polski-raport-z-badania-eu-silc-2017,6,11.html> [data dostępu: 10.12.2019].
- Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu. Komunikat Komisji*, Bruksela 2010 r., https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf [data dostępu: 05.12.2019].

- Eurostat*, <https://www.euractiv.pl/section/gospodarka/news/eurostat-prawie-19-proc-polakow-zagrozonych-ubostwem/> [data dostępu: 17.11.2019].
- Głowacki A., *Spółeczne postrzeganie problemu ubóstwa. CBOS, Komunikat z badań nr 83/2017*, Warszawa, czerwiec 2017, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_083_17.PDF [data dostępu: 02.12.2019].
- GUS, *Postrzeganie ubóstwa i nierówności dochodowych w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej 2018*. Informacje z dnia: 23.10.2018, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/postrzeganie-ubostwa-i-nerownosci-dochodowych-w-polsce-wyniki-badania-spojnosci-spoecznej-2018,22,1.html> [data dostępu: 07.12.2019].
- GUS, *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2018 r. (na podstawie wyników badania budżetów gospodarstw domowych)*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2018-roku,14,6.html> [data dostępu: 03.12.2019].
- <https://www.euractiv.pl/section/gospodarka/news/eurostat-prawie-19-proc-polakow-zagrozonych-ubostwem/> [data dostępu: 17.11.2019].
- <https://www.stat.fi/isi99/proceedings/arkisto/varasto/nord0702.pdf> [data dostępu: 09.11.2019].
- Juszczyńska J., *Ceny w 2020 roku! Co i o ile zdrożeje? Sprawdźcie*, <https://pomorska.pl/ceny-w-2020-roku-co-i-o-ile-zdrozeje-sprawdzcie/ar/c15-14617571> [data dostępu: 02.12.2019].
- Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar aktywnej integracji*, „Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej”, Warszawa, dnia 16 września 2014 r., poz. 787, <https://www.gov.pl/web/rodzina/bip-krajowy-program-przeciwdzialania-ubostwu-i-wykluczeniu-spoecznemu-2020-nowy-wymiar-aktywnej-integracji> [data dostępu: 02.12.2019].
- Kurowski P., *Informacja o poziomie minimum egzystencji w 2018 r. (na podstawie danych średniorocznych)*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych (IPiSS), Warszawa, 28 marca 2019 r., <https://www.ipiss.com.pl/?zaklady=minimum-egzystencji-2> [data dostępu: 28.11.2019].
- Postrzeganie ubóstwa i nierówności dochodowych w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej 2018*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/postrzeganie-ubostwa-i-nerownosci-dochodowych-w-polsce-wyniki-badania-spojnosci-spoecznej-2018,22,1.html> [data dostępu: 28.11.2019].
- Przeciwdziałanie ubóstwu w Polsce*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/przeciwdzialanie-ubostwu-w-polsce> [data dostępu: 30.11.2019].
- Raport o biedzie 2019*, <https://www.szlachetnapaczka.pl/raport-o-biedzie/> [data dostępu: 11.12.2019].

- Relative vs Absolute Poverty. Defining different types of poverty*, <https://www.habitatforhumanity.org.uk/blog/2018/09/relative-absolute-poverty/> [data dostępu: 12.09.2019].
- Skwarska A., *Dobra pensja na start – po jakich kierunkach studiów można zarobić najlepiej?*, <http://media.pracuj.pl/29773-dobra-pensja-na-start-nbsppo-jakich-kierunkach-studiow-mozna-zarobic-najlepiej> [data dostępu: 03.12.2019].
- Szkwarek W., *Najlepiej i najgorzej opłacane branże. Są dane za 2017 r.*, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Najlepiej-i-najgorzej-oplacane-branze-Sa-dane-za-2017-r-7597478.html> [data dostępu: 03.12.2019].
- Tak wygląda bieda w UE. Polska jednym z liderów zwalczania ubóstwa*, <https://forsal.pl/artykuly/1435257,eurostat-bieda-w-ue-zagrozenie-ubostwem-polska.html> [data dostępu: 11.12.2019].
- The Legatum Prosperity Indextm 2019. A tool for transformation*, https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/3690 [data dostępu: 30.11.2019].
- Ubóstwo dzieci. Dzieci się liczą. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, Szymon Wójcik – Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2017, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjE_6GroPT-mAhXHblAKHaJRCwUQFjAAegQIBRAC&url=http%3A%2F%2Fcejsz.icm.edu.pl%2Fcejsz%2Felement%2Fbwmeta1.element.desklight-b782e25c-f457-4aee-bf7c-ae24b0aed6e8%2Fc%2FWojcik_S_2017_Ubostwo_dzieci.pdf&usg=AOvVaw1V_iw7r1z04FkTfbH6d_q2 [data dostępu: 01.12.2019].
- Ubóstwo i nierówności w Unii Europejskiej*, Przewodnik EAPN nr 6/2014, http://dev-eapn.rebelhst.pro-linuxpl.com/eapn/uploads/2014/12/2014-Poverty-Explainer_PL.pdf [data dostępu: 13.03.2020].
- Wavemaker: dobroczynność niewykorzystana marketingowo, większość Polaków nie kojarzy z nią żadnego brandu*, inf. prasowa 06.06.2019, <https://nowy-marketing.pl/a/22244,wavemaker-dobroczyznosc-niewykorzystana-marketingowo-wiekszosc-polakow-nie-kojarzy-z-nia-zadnego-brandu> [data dostępu: 09.12.2019].
- Większe szanse dla osób zagrożonych wykluczeniem*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/wieksze-szanse-dla-osob-zagrozonych-wykluczeniem> [data dostępu: 30.11.2019].

Indeks nazwisk

- Baczewski Grzegorz 9
Bauman Zygmunt 24, 99
Booth Charles James 9, 18
Deleeck Herman 33
Faliszek Krystyna 23
Frieske Kazimierz Wojciech 12, 17, 23
Giddens Anthony 25
Gilder George 26
Golinowska Stanisława 17, 38, 61, 82, 99
Jan Paweł II 6, 13, 54, 56, 77
Kabaj Mieczysław 24
Kamiński Tadeusz 10, 13, 30
Kapteyn Arie 33
Każmierczak Tomasz 25
Lepianka Dorota 51
Łobocki Mieczysław 54
Maszke Albert Wojciech 54
Merton Robert King 18
Murray Charles Alan 24
Nobel Alfred 12
Panek Tomasz 18
Pompey Heinrich 12
Prus Bolesław 6, 54, 56
Radziejewicz-Winnicki Andrzej 15
Roszak Katarzyna 82
Rowntree Benjamin Seebohm 9, 18, 31
Runciman Walter Garrison 18
Rybczyńska Dorota 17
Schiller Bradley R. 26, 27
Sen Amartya Kumar 12
Skłodowska-Curie Maria 6, 54, 56
Stanaszek Alina 65
Strang Heinz 20
Szarfenberg Ryszard 27
Szewczyk Agnieszka 13, 22, 28
Tarkowska Elżbieta 12, 29, 61, 68, 99, 100
Topińska Irena 21
Townsend Peter Brereton 18, 19
Trempała Edmund 14

Spis tabel i wykresów

Nr	Tytuł tabeli	Str.
1.	Cechy socjodemograficzne badanych studentów	57
2.	Specyfika studiów badanych studentów	58
3.	Ubóstwo w charakterze patologii społecznej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na uczelnie	64
4.	Ubóstwo w charakterze patologii społecznej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na typ studiów	64
5.	Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między rokiem studiów, oceną sytuacji materialnej a opinią na temat związku między ubóstwem i patologią społeczną	64
6.	Emocje i uczucia wyzwalane przez osoby ubogie. Rozkład odpowiedzi z podziałem na uczelnie	68
7.	Kwota poniżej której zaczyna się bieda/ubóstwo (wysokość dochodu na jedną osobę w rodzinie)	72
8.	Kwota poniżej której zaczyna się bieda/ubóstwo (rozkład zmiennej w %)	72
9.	Pomoc osobom ubogim przez studentów. Rozkład odpowiedzi z podziałem na uczelnie	77
10.	Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między oceną sytuacji materialnej a opinią na temat stosowania pomocy na rzecz ubogich	80
11.	Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między wiekiem a opinią na temat pomocy państwa	81
12.	Ocena pomocy państwa na rzecz ubogich. Rozkład odpowiedzi z podziałem na uczelnie	83
13.	Rozwiązywalność problemu ubóstwa w Polsce w przyszłości. Rozkład odpowiedzi z podziałem na uczelnie	85
14.	Rozwiązywalność problemu ubóstwa w Polsce w przyszłości. Rozkład odpowiedzi z podziałem na stopień studiów	86
15.	Znajomość programów rządowych realizowanych w ramach działań wspierających walkę z ubóstwem	90

Nr	Tytuł wykresu	Str.
1.	Cechy osoby ubogiej	60
2.	Przedział wiekowy osób narażonych na ubóstwo	60
3.	Wskaźniki ubóstwa według miejsca zamieszkania w opinii studentów	62
4.	Czy ubóstwo ma charakter patologii społecznej?	63
5.	Społeczny odbiór ludzi ubogich	66
6.	Emocje i uczucia wyzwalane przez osoby ubogie	67
7.	Przyczyny ubóstwa w opinii studentów	70
8.	Rozmiary ubóstwa w kraju	71
9.	Skutki ubóstwa	74
10.	Pomoc osobom ubogim przez studentów	76
11.	Zasługiwanie osób ubogich na pomoc	78
12.	Ocena pomocy państwa na rzecz ubogich	80
13.	Rozwiązywalność w przyszłości problemu ubóstwa w Polsce	84
14.	Ocena dotychczasowych działań państwa w zakresie wsparcia i pomocy osobom ubogim	88
15.	Najskuteczniejsze działania w rozwiązywaniu problemu ubóstwa	89
16.	Działalność na rzecz ubogich świadczona przez organizacje, stowarzyszenia, fundacje w okolicy zamieszkania studentów	93
17.	Podmioty, które powinny zajmować się rozwiązywaniem problemu ubóstwa w kraju w opinii studentów	93

Poverty as a social issue perceived by pedagogy students

Summary

In contemporary world the issue of poverty can be placed among significant but on the other hand rather appalling social problems. In spite of varied approach the phenomenon is not only labelled with economic dimension but also insufficiency in numerous spheres to satisfy personal needs in the area of health, education, participation in culture, social and political life. Such issues, extended by further deliberations on terminology around the notion of 'poverty', its determinants and poverty measures together with the issue referred to the strategy of counteracting poverty and social exclusion both at the level of the European Union and Poland itself, was presented in the first part of the manuscript. Its constituents both interpretation and the context in which scientific research was set, based on the population of university students.

The area of scientific study over the problem of poverty is permanently evolving towards new issues which require detailed scientific insight and extended analysis but also new approach and perspectives adequate to changes observed in the surrounding environment. Following such concept the second part of the book reveals scientific results describing poverty as a social phenomenon based on university students' opinions. Scientific survey was conducted among 242 students of education departments at universities and colleges of higher education in Poland including: Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska and Warsaw School of Humanities named after Bolesław Prus in Warsaw. The main objective of the research was an attempt to establish how students perceive the problem of poverty in Poland and what is their attitude towards people who are embroiled in such a problem.

The issue of social glance over the problem of poverty seems to be significant by the respondents for the reason that it is the social group who is soon supposed to take over responsibility for the actions referred to varied sectors of social life. Their views, opinions and attitudes will be undoubtedly transferred in proper approach, ways and quality of their future actions.

